

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Osman SUNTUR

1930-1938 DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE KURULAN KAMU BANKALARININ
TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

İktisat Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2020

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Osman SUNTUR

1930-1938 DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE KURULAN KAMU BANKALARININ
TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Damla Duman

İktisat Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2020

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Osman SUNTUR'in bu çalışması, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Y. Koray Duman (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğretim Üyesi Damla Duman (İmza)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Peyman Uysal (İmza)

Tez Başlığı: 1930-1938 DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE KURULAN KAMU
BANKALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 11/06/2020

Mezuniyet Tarihi : 23/07/2020

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1930-1938 DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE KURULAN KAMU BANKALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Osman SUNTUR

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Osman Suntur
Öğrenci Numarası	20175208002
Enstitü Ana Bilim Dalı	İktisat
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğretim Üyesi Damla Duman
Tez Başlığı	1930-1938 Devletçilik Döneminde Kurulan Kamu Bankalarının Türkiye Ekonomisine Katkıları
Turnitin Ödev Numarası	1354963855

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 108 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 08/07/2020 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 8

alıntılar dahil % 9 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orjinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

...../...../.....

(imzası)

Dr. Öğretim Üyesi Damla Duman

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
TABLolar LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
TEŞEKKÜR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LIBERAL EKONOMİ DÖNEMİNDE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

1.1 Cumhuriyet Öncesi Dönemde Bankacılık Sektörünün Gelişimi	4
1.2 II. Meşrutiyetin İlanı ile Milli Bankacılık Anlayışı	6
1.3 Cumhuriyetin İlanı ile Liberal Ekonomi Anlayışı	8
1.4 Liberal Ekonomi Döneminde Önemli Ekonomik Gelişmeler.....	9
1.5 Liberal Ekonomi Döneminde Tarım Sektörü.....	10
1.6 Liberal Ekonomi Döneminde Sanayi Sektörü	12
1.7 Liberal Ekonomi Döneminde Dış Ticaret.....	14
1.8 Liberal Ekonomi Döneminde Bankacılık Sektörü.....	15
1.8.1 İş Bankası	17
1.8.2 Sanayi ve Maadin Bankası	19
1.8.3 Emlak ve Eytam Bankası	22
1.8.4 Ziraat Bankası	23
1.8.5 Yerel Bankalar.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK BUHRAN YILLARI VE TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ SÜRECİ

2.1 Büyük Dünya Buhranının Ortaya Çıkışı.....	27
2.2 Büyük Buhranın Dünyaya Yayılışı ve Sonuçları.....	29
2.3 Türkiye'de Bunalımın Ortaya Çıkışı.....	30

2.4 Türkiye’de Bunalım Yıllarında Ekonominin Genel Görünümü	31
2.5 Türkiye’de Bunalım Yıllarında Bankacılık Sektörü	35
2.6 Türkiye’de Bunalım İçin Alınan Önlemler	36
2.6.1 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti	36
2.6.2 Şakir Kesebir Planı	37
2.6.3 Türk Parasının Değerini Koruma	38
2.6.4 Milli Sanayi Numune Sergisi	39
2.6.5 1930 Sanayi Kongresi	40
2.6.6 1931 Birinci Ziraat Kongresi	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

3.1 Türkiye’de Devletçilik Öncesi Gelişen Olaylar	44
3.2 Türkiye’de Devletçiliğin Ortaya Çıkış Sebepleri	46
3.3 Türkiye’de İlk Müdahaleci Politikalar	47
3.3.1 Tarıma Yönelik Politikalar	47
3.3.2 Sanayiye Yönelik Politikalar	50
3.3.2.1 Devlet Sanayi Ofisi	51
3.3.2.2 Sanayi Kredi Bankası	52
3.3.2.3 Ali İktisat Meclisi Raporu	53
3.3.3 Dış Ticarete Yönelik Politikalar	54
3.3.4 Para Piyasası ve Bankacılık Sektörüne Yönelik Müdahaleler	55
3.4 Bankacılık Sektöründe Gelişmeler ve Türkiye Ekonomisine Katkıları	57
3.4.1 1930-1938 Yılları Arasında Kurulan Kamu Bankalarının Türkiye Ekonomisine Katkıları	57
3.4.1.1 Merkez Bankası	57
3.4.1.2 Sümerbank	66
3.4.1.2.1 Sümerbank’ın BBYSP Kapsamında Faaliyetleri	70
3.4.1.2.2 Sümerbank’ın Diğer Faaliyetleri	78
3.4.1.3 Belediyeler Bankası	83
3.4.1.4 Etibank	85
3.4.1.4.1 İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	87
3.4.1.4.2 Etibank’ın Faaliyetleri	88
3.4.1.5 Denizbank	91

3.4.1.6 Halk Sandıkları ve Halk Bankası.....	93
3.4.1.7 Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	94
3.4.2 1930-1938 Döneminde Faaliyet Gösteren Diğer Bankalar.....	95
3.4.2.1 İş Bankası	95
3.4.2.2 Ziraat Bankası.....	96
3.4.3 Genel Değerlendirme	98
SONUÇ	105
KAYNAKÇA.....	108
İNTERNET KAYNAKLARI	119
EKLER	120
Ö Z G E Ç M İ Ş	123

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 1923-1929 Yılları Arasında GSYİH İçerisinde Sektör Payları (%).....	12
Tablo 1.2 1923-1929 Yılları Arasında Dış Ticaret (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)	14
Tablo 1.3 Türkiye'de 1923-1929 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankalar.....	16
Tablo 1.4 Türkiye'de 1923-1929 Yılları Arasında Kurulan Yabancı Bankalar.....	17
Tablo 1.5 İş Bankası'nın Mevduat ve Kredi Gelişimi (Bin TL).....	18
Tablo 1.6 Sanayi ve Maadin Bankası'nın Gelişimi (TL).....	21
Tablo 1.7 Emlak ve Eytam Bankası'nın Gelişimi (TL, 1928-1938).....	22
Tablo 2.1 1929-1932 Yılları Arasında Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi (Ton).....	32
Tablo 2.2 1929-1932 Yılları Arasında Başlıca Sanayi Ürünleri Üretimi (Ton).....	32
Tablo 2.3 1929-1932 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (\$).....	32
Tablo 2.4 1929-1932 Yılları Arasında GSMH'nin Gelişimi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL).....	34
Tablo 2.5 1929-1932 Yılları Arasında GSMH'nin Gelişimi (Sabit Fiyatlarla, Milyon TL).....	34
Tablo 2.6 1929-1932 Yılları Arasında Mevduat ve Kredi Gelişimi.....	36
Tablo 3.1 1932-1938 Yılları Arasında Başlıca Endüstriyel Bitkilerin Üretimi (Ton).....	50
Tablo 3.2 1930-1938 Döneminde Kurulan Bankalar	57
Tablo 3.3 1932-1938 Yılları Arasında TCMB'nin Hisse Senetleri Dağılımı.....	62
Tablo 3.4 1932-1938 Yılları Arasında Para Arzı	63
Tablo 3.5 Merkez Bankası'nın Kredi Dağılımı (Milyon TL)	64
Tablo 3.6 1929-1938 Yılları Arasında Döviz Kurları	65
Tablo 3.7 Sümerbank'ın Sermaye Gelişimi (1933-1938).....	67
Tablo 3.8 Sümerbank'ın Devraldığı İşletmeler ve Sermayeleri.....	69
Tablo 3.9 Sümerbank'ın Devralarak İştirak Ettiği Şirketler	69
Tablo 3.10 Sümerbank'ın Kuruluşundan Sonra Ortak Olduğu Şirketler.....	70
Tablo 3.11 Sümerbank'ın Kuracağı Sanayi Dalları ve Maliyetleri.....	71
Tablo 3.12 BBYSP'nin Gerçekleşmesi Durumunda Sanayinin Gelişimi	72
Tablo 3.13 Sümerbank'ın BBYSP Kapsamında Tek Başına Yatırımını Gerçekleştirdiği Fabrikalar (1934-1938).....	73
Tablo 3.14 Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerde Yün İpliği Üretimi (1935-1938, Ton)	78
Tablo 3.15 Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerde Yünlü Dokuma Üretimi (1935-1938, Metre)	79
Tablo 3.16 Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerde Battaniye-Kilim Üretimi (1933-1938, Adet)	79
Tablo 3.17 Beykoz Deri ve Ayakkabı Fabrikası'nın Üretimi (1933-1938).....	80
Tablo 3.18 Etibank Taşkömürü Üretim Miktarı (Seçilmiş Yıllar ve 1935-1938 Arası)	89
Tablo 3.19 1923-1929 Yılları Arasında Milli Bankacılıkta Gelişme	99
Tablo 3.20 1930-1938 Yılları Arasında Milli Bankacılıkta Gelişme	99
Tablo 3.21 Banka Kredilerinin Sektörlere Dağılımı (1924-1938)	100
Tablo 3.22 1930-1938 Yılları Arasında Dış Ticaretin Gelişimi.....	101
Tablo 3.23 1923-1929 Yılları Arasında GSMH'nin Sektörlere Dağılımı (Cari Fiyatlarla, Milyon TL).....	102
Tablo 3.24 1930-1938 Yılları Arasında GSMH'nin Sektörlere Dağılımı (Cari Fiyatlarla, Milyon TL).....	103

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BMM	: Büyük Millet Meclisi
DSO	: Devlet Sanayi Ofisi
EEB	: Emlak ve Eytam Bankası
EİE	: Elektrik İşleri Etüt
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülleri
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
Krş	: Kuruş
kWh	: Kilowatt saat
Ltd.	: Limitet
MKKBK	: Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu
MTA	: Maden Tetkik ve Arama
Prof.	: Profesör
SKB	: Sanayi Kredi Bankası
SMB	: Sanayi ve Maadin Bankası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.A.Ş.	: Türk Anonim Şirketi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TPDKHK	: Türk Parasının Değerini Koruma Hakkında Kanun
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
Yy	: Yüzyıl

ÖZET

Sanayileşmek bir ülkenin ekonomik gelişimini artırabilmek için elzem bir unsurdur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme için yeterli bilgi birikimi ve sermayenin bulunmadığı durumlarda bankalar yoluyla kredilendirme yapılarak gerekli sermaye sağlanır. Özel kesimde sanayileşmenin daha zor olduğu durumlarda devlet izleyeceği ekonomi politikaları doğrultusunda piyasada aktif rol oynar. Devlet bankalar kurarak planlı bir şekilde sanayileşmeyi hedefler.

Bu çalışmada kamu bankalarının ekonomi üzerinde etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimini yakalayamaması ve yabancıların elinde bir bankacılık sektörü olması ile harap bir ekonomisi vardı. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte tam bağımsızlık görüşü ile ekonomik yönden bir an önce kalkınmak gerektiği ve kalkınmanın bankalar yoluyla olması gerektiği görüşü hakimdi. Ancak beklenen başarının 1929 yılı itibariyle gerçekleşmemesi sonucunda hükümet yetkilileri farklı ekonomik yaklaşımlara yönelerek devletçiliği benimsemişlerdir.

Devletçilik döneminde kamu bankaları kurularak ve sanayi planları doğrultusunda hareket edilerek fabrikalar kurulmuştur. İthal ikameci yaklaşım benimsenerek ülke içinde üretimin artması, yerli malları kullanımı gibi teşvikler yapılmıştır.

Bu çalışma 1930-1938 döneminde kurulan kamu bankalarının Türkiye'nin sanayileşmesi ve ekonomik gelişimine katkılarını kapsamaktadır. Çalışmamızda 1923-1929 dönemi de kısaca bahsedilerek iki dönem arasında gerçekleşen ekonomik gelişim gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca dönemde faaliyet gösteren ve önemli katkılar sağlayan bazı bankalardan da bahsedilmiştir. Çalışma içerisinde yararlanılan kitap ve makaleler dışında, dönemin önde gelen gazeteleri, dergileri, döneme ait rapor ve kongre bildirimlerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Dönemde kurulan kamu bankalarının kurduğu fabrikalar ile üretim ve tüketimin artırıldığı gibi istihdamın artmasına ve kişi başına gelirinde kısmen artmasına katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Yapılan planlı ve stratejik ekonomik yönelimler ile hedeflenen Türk parasının değerini koruma, dış ticaret dengesini sağlama, halkı tasarrufa yönlendirerek banka mudi sayılarının artırma ve temel ürünlerin iç tüketimini karşılama gibi hükümet yetkililerinin temel hedeflerinin gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, Kamu Bankaları, Sanayi Planı, Sümerbank, Etibank.

SUMMARY
CONTRIBUTIONS OF PUBLIC BANKS ESTABLISHED IN 1930-1938 STATISM
PERIOD TO TURKEY ECONOMY

Industrialization is an essential element in order to increase the economic development of a country. Especially in developing countries where there is insufficient knowledge and capital for industrialization, the necessary capital is provided by lending through banks. In cases where industrialization is more difficult in the private sector, the State plays an active role in the market in line with its economic policies. The state aims to industrialize in a planned way by establishing banks.

In this study, the effects of public banks on the economy were tried to be explained. Before the establishment of the Republic of Turkey, the Ottoman Empire had a ruined economy with no industrial revolution and a banking sector in the hands of foreigners. With the establishment of the Republic, the idea of full independence was dominated by the idea that economic development should be done as soon as possible and that development should be done through banks. However, as a result of the expected success as of 1929, government officials turned to different economic approaches and adopted statehood.

During the period of statehood, state-owned banks were established and factories were established in line with industrial plans. By adopting an import substitution approach, incentives such as increased production in the country and the use of domestic goods were made.

This study covers the contributions of the state-owned banks established in the period 1930-1938 to the industrialization and economic development of Turkey. In our study, the period 1923-1929 was mentioned briefly and the development that took place between the two periods was tried to be shown. Also mentioned are some banks that were active during the period and made significant contributions. In addition to the books and articles used in the study, the leading newspapers, magazines, reports and Congress papers of the period were tried to be reached.

It is understood that production and consumption are increased with the factories established by the state banks established during the period, as well as contributing to the increase in employment and partial increase in per capita income. With the planned and strategic economic orientations, it is understood that the main objectives of the government officials such as protecting the value of the targeted Turkish currency, ensuring foreign trade

balance, increasing the number of bank depositors by directing the people to savings and meeting the internal consumption of basic products are realized.

Keywords: Statism, Public Banks, Industrial Plan, Sumerbank, Etibank.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma sürecinde en başından beri her türlü sorun ve sorularım için bana hep destek olan tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Damla Duman'a sonsuz teşekkürlerimi iletmeyi bir borç bilirim.

Akdeniz Üniversitesi'nde öğretim sürecinde tanıştığım tüm İktisat bölümü öğretim üyelerine teşekkürlerimi sunuyorum. Her zaman yardıma hazır oldukları ve dinlemeye vakitleri oldukları için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışma hayatımı farklı bir yöne çekip yeniden başlamam konusunda bu zorlu süreçte bana her zaman destek olan annem Şehri ve babam Naci Suntur'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Benimle beraber kaynak bulmam için kütüphaneleri dolaşan, elinden geldiğince yardımcı olan kız kardeşim Sinem Suntur'a da teşekkür ediyorum.

Osman SUNTUR

Antalya, 2020

GİRİŞ

Bankacılık, bir ülke ekonomisinin gelişimi için gerekli olan temel yapı taşlarından biridir. Bir ülke içinde bulunan girişimcilerin kaynak gereksinimlerini uygun faizler sağlayarak o ülkenin girişimci sayısını, dolaylı olarak da sanayileşmesini artırabilir.

Tarihte bilinen ilk bankanın Mezopotamya’da bulunan Uruk bölgesi yakınlarında yer alan “Kızıl Tapınak” olduğu düşünülmektedir. Uruk rahiplerinin servet sahibi olanların mal varlıklarını korumak ve yardıma muhtaç olanlara da yardım etmek gibi faaliyetlerde bulunmalarıyla bir nevi mevduat kabul edip, kredi verme görevi görmüş oldukları ve tarihte bilinen ilk bankacılar oldukları belirtilmektedir (Tarlan, 1986: 7).

İlk olarak tefecilik olarak gelişen bankacılık, daha sonra bankerlerin elinde gelişmeye devam etmiştir. Eski Yunan ve Roma’da gelişmiş bankacılık işlemleri uygulanmıştır. 17. yüzyıl ile birlikte modern bankalarda kurulmaya başlamıştır. Amsterdam Bankası bilinen ilk modern bankadır.

Özellikle 18. ve 19. yy’de sanayi devriminin dünyada hızla yayılışıyla, bu devrimi gerçekleştiren ülkelerin gerek sömürge gerekse dış ticaret ile elde ettikleri gelirin, sanayi sektörüne kredi olarak aktarılacak bir döngü biçiminde sektörün ve ülkenin daha da gelişmesini sağlamıştır. Dönemin İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerinde bankacılık da hızla gelişmiştir.

Sanayi devrimi batı dünyasında hızla yayılırken, Osmanlı Devleti bu sanayileşme sürecine girememiştir. Batıda olan gelişmeleri takip etmemiş, ekonomi ve eğitime gerekli önemi vermemiştir. Sanayileşen batı devletleri karşısında özellikle ekonomik alanda oldukça geri kalmıştır. Böyle bir ekonomik gerilikte bankacılık sisteminden de bahsetmek pek mümkün değildir. 1847 yılında kurulan İstanbul Bankasına kadar, o dönemin bankacılık işlemleri, daha doğrusu devlete borç vermek başta olmak üzere kredi işlemleri meşhur Galata Bankerleri tarafından yapılmıştır. Haydar Kazgan (1997: 19) Osmanlı’da bankacılığın aslında İstanbul’un fethiyle birlikte orada yaşamakta olan bankerler ile başladığını ve Fatih’in, ülkenin kurallarına uymak ve vergilerini vermek şartıyla mesleklerini serbestçe yapabilmeleri için yayınladığı ferman sayesinde Kanuni dönemine kadar ticari ilişkilerde oldukça güçlendiklerini belirtmiştir. Ancak gerçek anlamda bankacılıktan bahsetmek için 19. yüzyılı beklemek gerekecektir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki ile başlayan Milli İktisat görüşü hızla yaygınlık kazanmaya başlamış ve milli bankalar kurulması ile milli burjuvazi yaratma fikirleri benimsenmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonrada bu görüş benimsenmeye devam etmiştir.

Mustafa Kemal'in tam bağımsızlık olarak tanımladığı siyasi ve ekonomik bağımsızlıkların birlikteliği genç cumhuriyetin vazgeçilmez ilkesi olmuştur. Ekonomik bağımsızlığın ülkenin sanayileşmesi ile sağlanabileceğini bilen genç yönetimde bu hedefe paralel adımlar atacaktır.

Yeni kurulan Türkiye'nin sanayileşmek için atacağı adımlarda öncü olabilecek yeterli sermayeye sahip bir özel kesim yoktu. Özel kesimi desteklemek ve ülkede sermaye yetersizliği yaşayan girişimcilere krediler temin edebilmek için bankalar kurulması gerektiği fikri benimsenmiştir. İzmir İktisat Kongresinde katılan meslek gruplarının istekleri doğrultusunda bir ana ticaret bankası ve bir sanayi bankası kurulması kararlaştırılmıştır.

1923-1929 yıllarını kapsayan liberal dönemde daha çok ihtisas bankaları ile Anadolu halkının kredi ihtiyaçlarını sağlayabilmek amacıyla yerel bankalar kurulmuştur. Amaç özel sektör desteklenerek sanayileşmek olmakla beraber dönemin şartları bu hedefe uygun değildir. Dünya krizinin gelmesiyle birlikte ve aynı zamanda Lozan Antlaşması'nın şartlarının sona ermesiyle 1929 yılından itibaren daha korumacı ve müdahaleci ekonomi politikaları izlemeye başlanmıştır.

Devletçilik görüşü benimsenmekle birlikte ilk zamanlarda nasıl uygulanacağı hususunda karmaşık düşünceler hakim olmuştur. İsmet İnönü'nün mutedil devletçilik tanımlamasını ortaya atmasıyla daha ılımlı bir devletçilik anlayışı olacağı düşünülse de 1930-1933 yıllarında daha müdahaleci politikalar izlenmiştir. Özellikle ithal ikameci yaklaşım ve halkın tasarrufa yönlendirilmesi en önem verdikleri hususlardan olmuştur.

İktisat Vekaletine Celal Bayar'ın gelmesiyle birlikte daha ılımlı bir anlayış başlamış ve dönemin ihtisas bankaları da kurulmaya başlamıştır. Devletçilik döneminde hedeflenen bir an önce sanayileşmektir. Liberal dönemde bunun özel sektörle başarılamayacağı anlaşıldığından tamamen devletin kontrolüyle, ama özel sektörü göz ardı etmeden ekonomi politikalarının izlenmesi hedeflenmiştir.

Devletçilik döneminde devletin kuracağı bankalar ile ithal ikameci yaklaşım doğrultusunda fabrikalar kurulacak ve devlet ithal ettiği ürünleri üreterek ithalatını azaltacaktır. Bu düşünceyle birlikte dönemde kurulan Sümerbank ve Etibank önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bu çalışmada devletçilik döneminin asıl başlangıç yılı olan 1930 yılından 1938 yılına kadar kurulan kamu bankalarının ülke sanayileşmesine ne gibi katkılar sundukları üzerinde

durulmuştur. Birinci bölümde 1923-1929 yılları arasında 'Liberal Dönem' olarak tanımlanan ekonomik süreç anlatılacaktır. Liberal dönemden önce Osmanlı Devleti'nde gelişen bankacılık süreci ile 'milli iktisat' ve 'milli bankacılık' görüşlerinin nasıl ortaya çıktığı üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan büyük buhrandan ve etkilerinden söz edilecektir. Türkiye'de nasıl ortaya çıktığı ile alınan önlemler ve müdahaleci politikaların başladığı anlatılacaktır. Üçüncü bölümde ise çalışmanın ana konusu olan devletçilik dönemi ve dönemde kurulan kamu bankalarının faaliyetlerinden bahsedilecektir. Bu dönemde uygulanan sanayi planları ile birlikte kurulan kamu bankalarının uyumlu çalışmaları sonucu ülkenin sanayileşmede almış olduğu gelişimi anlatılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBERAL EKONOMİ DÖNEMİNDE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

1.1 Cumhuriyet Öncesi Dönemde Bankacılık Sektörünün Gelişimi

1838 yılında İngiltere ile yapılan Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve sonrasında diğer ülkeler ile yapılan, birbirini izleyen diğer ticaret antlaşmaları ile Osmanlı'nın Avrupa devletleri ile ticari ilişkileri gelişmiştir. Aslında bir yarı sömürge haline gelen Osmanlı Devleti, ticaret antlaşmaları ile yabancı tüccarlara oldukça fazla ayrıcalıklar da tanımıştır. Hem ticaretin gelişmesi sonucu tüccarların kredi taleplerinin artması, hem de devletin borç taleplerinin karşılanabilmesi için bankalara olan gereksinimler artmıştır. Osmanlı'da ilk banka iki Galata Bankeri tarafından 1847¹ yılında kurulan İstanbul Bankası ya da diğer adıyla Dersaadet Bankası'dır (Pamuk, 2017: 117). İstanbul Bankası kuruluşundan birkaç yıl sonra kapanmıştır. Bankanın bu kadar kısa ömürlü olmasının sebeplerinden biri, hükümete verdiği borçları geri temin edememesidir (Ortabağ, 2018: 22). Ayrıca İstanbul Bankası yaptığı işlemler ile devletin ithalatının artmasına sebep olmuştur. Haydar Kazgan (1997: 28) bu durumu şu şekilde özetlemiştir: “İstanbul Bankası deneyimi, belki dünyada ilk kez, bankaların tasarrufu değil, tüketimi artırmada büyük rol oynayabileceğini göstermiştir.”

İstanbul Bankası'nın kapanmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde mevcut potansiyeli gören özellikle yabancı sermayedarlar, ülkede banka kurma girişimlerine devam etmişlerdir. İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası, yani Bank-ı Osmani 1856 yılında kurulmuştur. 7 yıl sonra, 1863 yılında bir Fransız grubu %50 sermaye payı ile Osmanlı Bankasına katılarak Bank-ı Osmani-i Şahane kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Bankası olarak geçen bu bankaya Osmanlı Devleti kağıt para basma yetkisini, hazine işlemleri gibi yetkileri vererek adeta merkez bankası sorumlulukları yüklemiştir. Bunun yanında bankaya, hükümete kısa vadeli borçlar verebilme hakkı tanınmıştır (Pamuk, 2017: 117; 2015: 235).

Osmanlı Devleti'nde tarımı ve çiftçiyi desteklemek için kurulan ve Türk Milli Bankacılığının ilk örneği sayılan Menafi Sandıkları ve Ziraat Bankası Türk bankacılığı açısından ayrı öneme sahiptir. Yabancı sermayeli bankaların hızla yayılmaya başladığı dönemlerde, Türk köylüsü kredi ihtiyacını yüzde 30'lara varan faizlerle karşılayabilirdi ancak Türk köylüsünün böyle bir faiz borcunun altına girmek gibi bir durumu yoktu. Bunun yanında

---

¹ Bankanın kuruluş tarihi bazı kaynaklarda 1848 ya da 1849 olarak da gösterilebilmektedir.

uygulanan iltizam sistemi² ile vergi toplama hakkını elde eden banker ve sarrafların ağnam ve aşarı toplamak için köylere gitmek yerine bir başkasına devretmesi, onunda köy ağalarına devretmesiyle, köy ağalarının zorbalık ve haksızlıkla topladıkları vergilerde Türk köylüsünü perişan etmiştir. Bu durumu fark eden Tuna Valisi Mithat Paşa, Türk köylüsünü tefeci ve zorbalardan elinden kurtarmak düşüncesiyle 1864 yılında Menafi Sandıklarını kurmuştur (Kazgan, 1997: 137). Bir tarım kredi kooperatif tipine benzeyen Menafi Sandıkları ile Türk köylüsüne, %1 gibi aşara zam uygulayarak sandık için fon oluşturmuştu. Menafi Sandıkları 1888 yılında sadece tarım sektörüne kredi vermek için kurulan Ziraat Bankasına dönüşerek ve sandıklar bankasının şubeleri haline gelerek faaliyete geçmiştir (Tokgöz, 2007: 24). Banka ayrıca faiz karşılığında mevduat kabulü de yapmıştır. Kuruluşundan itibaren vadeli mevduat kabulü yapmış olmakla birlikte 1914 yılından itibaren vadesiz mevduat kabulüne de başlamıştır (İloğlu, 1964: 100). Bankanın çiftçiye vereceği kredi için taşınmaz mal ipoteği veya şahsi kefalet şartları vardır (Akgüç, 1992: 13). Ziraat Bankası Türk köylüsüne 3 yıldan 10 yıla vadeli, yüzde 6 faiz ve sadece bir defaya mahsus olmak üzere yüzde 1 harç ile kredi vermeye başlayınca Türk çiftçisi az da olsa rahat bir nefes almaya başlamıştır (Kazgan, 1997: 159).

Yine Mithat Paşa tarafından ve İstanbul'da 1868 yılında kurulan İstanbul Emniyet Sandığı ise daha çok halkı tasarruf ettirmeye yönelik olmuştur. Kuruluşundan itibaren güzel sonuçlar elde etmiş ancak 1895 yılında maliye tarafından sandığa el konulacağı haberleri ile mevduat sahiplerinin paralarını geri almalarına sebep olmuştur. Bir kriz geçiren İstanbul Emniyet Sandığı 1907 yılında Ziraat Bankasına bağlanarak faaliyetlerine devam etmiştir (Yılmaz, 2007: 31).

Menafi Sandıkları ve ilerisi olan Ziraat Bankası her ne kadar milli bankacılık örneği olarak gösterilse de ülkede milli bankacılık fikirleri 1908 devriminden sonra İttihat ve Terakki Fırkasına kadar fazla üzerinde durulmamıştır. Osmanlı Devleti'nde gerek direkt kurulan gerekse şubelerini açan pek çok yabancı banka bulunmaktadır. Bu bankalar Ek 1 ve Ek 2 de gösterilmiştir. Böyle bir tablo, Osmanlı Devleti'nin batılı devletler karşısında bankacılık sektöründe ne kadar geri kaldığını göstermektedir. 19. yüzyıl sonlarında Avrupa Devletleri bir kenara bırakılırsa, Balkan Devletlerinden bile kendi merkez bankalarına sahip olan ülkeler vardı. Osmanlı Devleti'nin bankacılık sektöründe bu kadar geri kalmış olması elbette ekonomisini de olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Osmanlı'nın temel ekonomik yapı taşı olan tarım sektörü için bile Ziraat Bankası %10'un altında faiz ile borç veremezken, Bulgaristan gibi yeni ülkelerde köylü ve çiftçiler bu faizin yarısını bile ödemediler (Kazgan, 1997: 222).

² Osmanlı'da devlet vergilerinin bir bölümünün, belirli bir bedel karşılığında devlet tarafından 3. Şahıslara devredilmesidir. İltizam sisteminde devlet bir anlamda vergi gelirlerini önceden tahsil edip, vergi toplamayla ilgilenmemiştir.

1.2 II. Meşrutiyetin İlanı ile Milli Bankacılık Anlayışı

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Partisinin yönetimde söz sahibi olmaya başlaması ile birlikte İttihatçıların görüşü "milli İktisat" fikirleri de yayılmaya başlamıştır. Aslında İttihatçılar arasında Liberal Ekonomi ve milli iktisatı savunan iki farklı kesim vardı. Ancak iki tarafında ortak hedefi milli bir burjuvazi yaratmaktı. 1908-1913 arası bu fikirlerin hayata tam olarak geçirildiğini söylemek doğru değildir. Bununla beraber örneğin 1911 yılında Avusturya mallarına karşı başlatılan boykot gibi davranışlar vardır. Yine 1913 yılında 'Teşviki Sanayi Kanunu' ile yerli sanayi desteklenmiş ve ayrıcalıklar tanınmıştır (Yücel, 2017: 35). Ancak 1913 yılından sonra I. Dünya Savaşının da etkisiyle, belki de biraz da durumun şartları gereği, Milli İktisat görüşleri daha sert uygulamalara geçmeye başlamıştır. En önemli uygulamalardan biri Müslüman eşraf-tüccar-çiftçi grubunun gayrimüslimlerden ve yabancılardan ayrı olarak kendi kredi kurumlarını kurmuş olmalarıdır (Toprak, 2010: 3). Ayrıca 1914 yılında kapitülasyon haklarının tek taraflı olarak kaldırılması, değer üzerinden alınan ad valorem gümrük tarifesi yerine miktar üzerinden alınan spesifik gümrük tarifelerinin uygulanması ve gümrük tarifelerinin %15'e çıkarılması gibi uygulamalar da yapılmıştır. Görüldüğü gibi devlet korumacılığı Milli İktisat anlayışı ile o tarihlerde başlamıştır. Zaten İttihatçıların devamı olan Kemalistler de Cumhuriyet'in kuruluşunda söz sahibi olup, Cumhuriyet'in şekillenmesine etki eden gruptur.

Bu dönemde milli iktisat görüşünün etkisiyle mili bankacılık hareketleri de başlamıştır. Yalnız öncesinde şunu belirtmekte fayda var; Alman Ekonomik modelinden etkilenen İttihat ve Terakki üyeleri bankacılık sektöründe de önce Alman bankalarını desteklemiştir. Ancak halktan bir destek görmeyince milli bir banka girişimleri başlamıştır (Kazgan, 1997: 203).

Bu dönemde Öztin Akgüç (1992: 14), 11'i İstanbul'da 13'ü ise Anadolu'da olmak üzere 24 yeni banka kurulduğunu belirtmiştir. Kurulan bankalar Ek 3 de belirtilmiştir.

Bu dönemde millileştirme hareketleri ile geneli mahalli bankalar olmak üzere pek çok milli banka kurulmuştur. Bu bankalar daha çok Birinci Dünya Savaşı yıllarında kurulmuştur. Bu savaş yıllarında özellikle Anadolu'da kurulan bankaların iki türlü oluştuğu söylenebilmektedir. Bu dönemde ticaret ve bankacılık faaliyetlerini azınlıkların yürütmesi ve savaş sırasında azınlıkların zorunlu göçü ile bu sektörlerde boşluklar meydana gelmiştir. Bu boşlukları doldurmak için ve başlıca amacı ticaret olan ancak gerekli kredi işlemlerini de yapmak amacıyla kurulan şirketler bu iki farklı türün birincisidir. Örneğin Kayseri Milli İktisat Bankası bu amaçla kurulan şirketlerdendir. Yine direkt kredi işlemleri ile uğraşmak için çiftçi ve köylü bankaları da bu sınıfın içindedir. Örneğin Kayseri Köy Bankası bu amaçla kurulmuştur (Ökçün, 1997a: 268-269).

Diğer banka kuruluş amacı ise Müslüman-Türk tüccar veya toprak sahipleri ya da ikisi birlikte, yöre halkının kredi ihtiyaçlarını gidermek ve azınlık veya yabancıların kurdukları bankalar ya da bankerler ile rekabet edip onların yerini almak amacıyla kurulan bankalardır. Örneğin Manisa Bağcılar Bankası bu banka biçimine örnek gösterilebilir (Ökçün,1997a: 267).

Dönemde kurulan bankalar arasında en önemli olan İtibar-ı Milli Bankasına ayrıca değinilmelidir. Banka 1917 yılında 4 milyon sermayeli olarak İstanbul'da kurulmuştur (Pamuk, 2017: 214). Milliyetçi iktisat görüşlerinin bankacılıkta etkisinin en güzel örneği İtibar-ı Milli Bankasıdır. Bu bankanın hisse satışlarının sadece Osmanlılara yapılması ise bunun kanıtıdır (Eldem, 2000: 333). Bankanın ticari bankacılık işlemleri dışında, genel bayındırlık hizmetleri, ülke tarım, ticaret ve sanayisini geliştirebilmek için milli şirketleri kurmak ya da sermayesine katılmak veya o tarz şirketlere iştirak etmekte görevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca banka pek çok vergi, resim ve ücretlerden muaf tutulmuştur (Akgüç, 1992: 15; Kocabaşoğlu, 2001: 20).

Banka görüldüğü gibi pek çok ayrıcalık ve imtiyazlar ile donatılmıştır. Şevket Pamuk (2017: 214) banka için hükümet ve İttihat ve Terakki çevrelerinin bu bankanın 1925 yılı yani Osmanlı Bankasına verilen imtiyazların sona erdiği zamanda, bir devlet bankasına dönüştürülmesi ve Osmanlı Bankasının aldığı imtiyazları devralması, şeklinde düşünceleri olduğunu belirtmiştir. Rothshild Ailesi³ neredeyse kuruluşundan beri Osmanlı Bankasını desteklediği için İtibar-ı Milli Bankası bu düşüncelerin sonucu olacak olan merkez bankası görevini yerine getiremeyecekti (Yücel, 2017: 36). Bankanın etkinliği özellikle savaş yıllarında giderek azalmış ve 1927 yılında İş Bankası ile birleşerek faaliyetlerine son vermiştir.

Bu dönemde milli bankacılık alanında yapılan önemli gelişmelerden birisi de Ziraat Bankası için yapılan reformlardır. 1917 yılında yayınlanan yeni 'Banka Nizamnamesi' ile fakir köylü ve çiftçinin kredi ihtiyaçlarını daha uzun vadeli ve daha ucuza, daha kolay giderebilmek amaçlanmıştır. Bunun için teminat alanında yapılan değişiklikler ile teminat alanı genişletilmiştir. Yine çiftçinin ihtiyaç duyabileceği tohum, gübre, hayvan, araç gereç olarak bunları çiftçiye peşin veya taksitle dağıtmıştır. Yine banka bu dönemde tevdiat kabulüne de başlamış ve tevdiat sahiplerine kredi verme görevleri de eklenmiştir. Bankanın bu süreçte daha rahat çalışabilmesi ve başarılı olabilmesi için de bazı vergi ve harçlardan da muaf edilmiştir. Ayrıca bankanın sermayesi de 15 milyon liraya çıkarılmıştır (Kazgan, 1997: 169-171; Kocabaşoğlu, 2001: 21).

³ Rothschild Ailesi dünyanın en zengin ailelerinden biridir. O dönemde borç verdikleri pek çok ülke arasında Osmanlı Devleti de vardır. Osmanlı Devleti'nin 1854-1914 arasında 3 kere bu aileden uzun süreli borç alındığı bilinmektedir.

İttihat ve Terakki yönetiminin amacı Osmanlı para ve banka düzenini millileştirmektir. Milli bankacılık ile yerli üreticinin giderek güçleneceğini ve yaratılacak yeni yerli ve Müslüman burjuvaziler ile ülke sanayileşmesinin hızlanacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden İttihat ve Terakki her zaman yerli bankacılığı destekledi, özendirdi. Ülkede kendi kredi kurumlarını kurmuş olan ve giderek güçlenen eşraf-esnaf-tüccar sınıfı, ülkede milli ekonominin yaygınlaşması için gerekli olan yerli sermayeyi hazır bulunduruyordu. Bir taraftan özellikle Batı Anadolu'da kurulan yerel bankaların o yörenin halkına kredi imkanlarını sunması ile Türk üreticisini Gayrimüslim ve yabancı üretici ve tüccarlara karşı koruyordu. Ürünlerini piyasaya daha yüksek fiyattan sunabiliyorlardı. Türk köylüsünü yoksullaştıran Alivre⁴ satışları da bir ölçüde önlenabiliyordu. Ayrıca Türklerin de bankacılık yapabileceği bu dönemde kanıtlanmış oluyordu (Toprak, 2010: 3).

Bir ülkenin kendi yerli ve milli bankası olması ülkenin daha hızlı sanayileşebilmesi için önemlidir. Osmanlı'da yerli bankalar kuruluncaya kadar tamamen yabacıların elinde olan sektör, Osmanlı halkına ve hükümete yüksek faizli krediler verip, zaten zor olan durumlarını daha da kötüleştirmiştir. Ne zaman yerli bankalar kurulmaya başlamış, o zaman daha düşük faizler ile yeni girişimler yapılmaya çalışılmıştır. Ancak pek çok açıdan geç kalındığı için ülke sanayileşmesi için yeterli olmamıştır. İşte Osmanlı'nın son dönemlerini çok iyi gözlemleyen ve birçoğu zaten İttihat ve Terakki yönetiminden gelen Kemalist devrimciler, cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte yerli ve milli bir banka kurma girişimlerine başlamışlardır.

1.3 Cumhuriyetin İlanı ile Liberal Ekonomi Anlayışı

Türkiye Cumhuriyeti'nde liberal dönem aslında bir nevi devlet müdahalelerin olduğu ama olabildiğince minimum seviyede tutulduğu, bir yandan da özel sektörün gelişiminin desteklendiği bir karma ekonomi tipidir. Ancak bu dönemde Lozan Anlaşması şartları gereği yönetici kadronun istediği kadar müdahalede bulunamaması ve bir yandan da sanayileşmenin yolunun özel sektörü desteklemek ile gerçekleşeceği düşüncesi hakim olduğu için dışa açık bir ekonomi tipi daha ağır bastığından Liberal Dönem olarak tanımlanır. Kimi iktisatçılar bu dönemi 1923-1929 aralığında tutarken kimisi bu aralığı 1930'a çıkarmakta kimisi ise 1932 devletçilik dönemine kadar uzatmaktadır. Konuyla ilgili dönemi 1929'a kadar tutup, 1929-1932 dönemini devlet müdahalelerinin daha ağır bastığı ve bir anlamda devletçiliğe geçiş süreci olarak tanımlanacaktır.

⁴ Elde edildiği vakit teslim edilmek üzere, bir mahsul üzerine önceden yapılan satış.
<https://www.luggat.com/index.php#ceviri> (erişim tarihi: 22.12.2019).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İttihat ve Terakki'nin yaydığı 'Milli İktisat' görüşünün, Cumhuriyetin kurucuları Kemalist kadronun da benimsediğini ve sanayileşme için bu doğrultuda girişimlerde bulduklarını belirtmiştik. Mustafa Kemal'in en çok üzerinde durduğu tam bağımsızlık, yani siyasi bağımsızlık yanında iktisadi bağımsızlığın da sağlanması genel amaç olarak belirlenmiştir. Bu amacın gerçekleşebilmesi için ise hızlı şekilde sanayileşmek gerekiyordu. Hüseyin Şahin (2016: 22) "Kemalist kadronun iktisadi gelişmeden anladığı sanayileşmeydi" diyerek Genç Cumhuriyet'in yöneticilerinin izleyeceği iktisadi politikalarının özünü belirtmiştir.

1.4 Liberal Ekonomi Döneminde Önemli Ekonomik Gelişmeler

Yeni Cumhuriyetin iktisadi olarak ilk önemli olayı 1922-1923 Lozan Barış Konferansı görüşmeleridir. İktisadi açıdan tam bağımsızlığı hedefleyen yöneticilerin asla taviz vermediği konular için görüşmeler sık sık yarıda kesilmiştir. Afet İnan (1972: 11) bu konuları kapitülasyonlar, imtiyazlar, Osmanlı borçları, Irak ile sınır sorunu, İstanbul ve Boğazlar sorunu, Yunanlıların verdikleri zarara karşı olan tazminat olarak belirtmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti için Lozan Konferansı görüşmelerinde iktisadi açıdan elde edilen en önemli sonuçların başında kapitülasyonların tamamen kaldırılması ve serbest ticaret anlaşmalarının sona ermesi geliyordu. Bu olumlu bir gelişmedir. Ancak gümrük tarifeleri 1929'a kadar 1916 yılında İttihat ve Terakki'nin belirlediği yüzde 13 olarak devam edecekti. Bu tarihten sonra ise Türkiye istediği gümrük tarifelerini belirleyebilecekti. Bu karar Türkiye'nin hemen hemen daha 5 yıl daha istediği gibi korumacı politikalar uygulayamamasına neden oluyordu. Osmanlı borçları ise yeniden düzenlenerek Osmanlı topraklarını devralan ülkeler arasında paylaşılacaktı. Türkiye bu ödemelere 1929 yılında başlayacaktı (Pamuk, 2017: 175-176).

Lozan görüşmelerinde iktisadi açıdan alınan bir diğer önemli sonuç ise yabancılara Kabotaj hakkının kaldırılmasıydı. Kabotaj kanunu ile deniz ulaşımı yetkisi sadece Türk gemilerine veriliyordu. Bu durum ülkeden yabancı sermaye çıkışını hızlandırdı. Bunun yanında ulaşım olanakları yetersiz kaldığı için taşıma ücretleri de arttı (Kepenek, 2017: 34).

Liberal dönemin ekonomik özelliklerini ve izlenecek politikalarını belirleyen bir başka önemli olay ise İzmir İktisat Kongresidir. İzmir İktisat Kongresi Şubat 1923'de İzmir'de tüccar, çiftçi, işçi ve sanayici kesimlerinden oluşan 1135 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu kongreye tüccar kesiminin içlerinde en hazırlıklı sınıf olarak gelmeleri dikkat çekicidir. Çünkü bu kesim Kurtuluş Savaşından sonra İstanbul'da yaşayan Türk tüccarların, savaştan sonra yapılan nüfus mübadelesi sonucu azınlıkların tasfiyesi ile yabancı ekonomiler ile ilişkilerde oluşan boşluğu doldurmak için, Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmuşlardır (Parasız, 1998: 3).

Aynı tarihlerde İzmir İktisat Kongresi de yapılacağı için Milli Türk Ticaret Birliği de bu kongreye katılmış oldu.

İzmir İktisat Kongresinin toplanma amaçlarına bakıldığında hem ulusal hem de uluslararası amaçları olduğu söylenebilir. Kongrenin amaçlarından biri tüccar, çiftçi, işçi ve sanayici kesimlerinin sorunlarını ve ihtiyaçlarını dinlemek ve siyasal yönetimin bilmesini sağlamaktır. Bu şekilde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bundan sonra iktisadi kalkınma için izleyeceği temel ekonomik politikaları tespit etmek, ihtiyaç duyulan kurumları kurmak ve geliştirmektir. Ayrıca bir başka amaç ise yabancı sermayelere alacağı kararları ve izleyeceği politikaları duyurmaktır (Kepenek, 2017: 32; Şahin, 2016: 24).

İzmir İktisat Kongresinde her meslek grubu temsilcileri isteklerini dile getirmiş ve bu istekler doğrultusunda önemli kararlar alınmıştır. 1925 yılında Aşar vergisi kaldırılmıştır. Devlet gelirleri arasında önemli bir paya sahip olan bu vergi, daha çok çiftçinin yükünü hafifletmek için yapılmıştır.

İzmir İktisat Kongresinde bankacılık sektörü üzerinde de detaylı görüşmeler yapıp önemli kararlar alınmıştır. Genç cumhuriyetin yöneticileri ülke kalkınmasını bankalar aracılığıyla sağlayabileceklerini düşünüyorlardı. Dönemin iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt'un İzmir İktisat Kongresinde yaptığı konuşmada bankalara verilen önemi ortaya koymuştur;

Çok ehemmiyet atfettiğim bir mesele kredi meselesidir. Eğer bankalar tesis etmezsek ecnebi sermayesine eziliriz. Bankalar, Türkiye'nin iktisadi hudutlarının siperleri olacaktır. Kanaatımız, Türk iktisadiyatı bankalar ile başlamalıdır. Türkiye'de şahsi teşebbüslerle bankalar vücuda getirilemez. Buna hükümet de yardım etmelidir (Akgüç, 1975: 15).

Ülke kalkınmasının sağlanabilmesi için bankacılık sektörünün geliştirilmesi ve bunun yerli ve milli bankalar kurularak yapılması ve devlet desteği olması temel görüş olmuştur. Tüccar grubunun bir ana ticaret bankası kurulması ve bu bankaya hükümetin de sermaye koyması gibi isteklerinin tüm gruplar tarafından kabulü ile İş Bankası'nın kurulması, sanayi kesiminin ihtiyacı olan kredilerin temini için bir banka kurulması isteği çiftçi gurubunun çoğunluğu diğer grupların ise tamamı tarafından kabulü ile Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştu (Ökçün, 1997b: 339-356). Ayrıca çiftçi grubunu desteklemek için de Ziraat Bankasında yenilikler yapılması kararlaştırılmıştır.

1.5 Liberal Ekonomi Döneminde Tarım Sektörü

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım sektöründe hala ilkel aletler, hatta Avrupa'nın Orta Çağ da kullandıkları tarım aletleri büyük çoğunlukta kullanılıyordu. Ayrıca etkin bir toprak kullanımı yoktu. Cumhuriyet döneminde, 1927 yılında yapılan ilk tarım sayımlarına göre ülke

genelinde 23 milyar hektar arazinin sadece 5'te 1'i ekilip biçiliyordu. Çiftçi ailelerin ise yüzde 17'sinin toprağı yoktu (Şahin, 2016: 32). Bu tablo bize tarımda alınması gereken daha çok yolun olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yönetici kadronun ekonomik bağımsızlığı hızlı sanayileşme ile gerçekleşebileceği yönünde görüşleri vardı. Bu yüzden liberal dönemde devletin önceliğı sanayi sektörü olmuştur. Bu ilkel aletler ve devletin sanayi sevdası olmasına rağmen yine de sektörde önemli gelişmeler olmuştur. Tarımsal makinelerin sayısı artmıştır. Tarıma eğitim destekleri verilmiştir. Bunun için tarım okulları açılmış, yurt dışına eğitime öğrenciler gönderilmiştir (Şahin, 2016: 32). Bu dönemde tarım sektöründe görülen en önemli gelişme aşar vergisinin kaldırılmasıdır. 1924 yılında bütçe gelirlerinin %22'sini aşar vergisi gelirleri oluşturduğu halde hükümet İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda aşarı 1925 yılında kaldırmıştır (Boratav, 2015: 53). Bu şekilde çiftçilerin üzerindeki önemli bir yükün kaldırılması ve tarımın özendirilmesi amaçlanmıştır.

Tarım sektöründe üretim özellikle 1923-1926 yılları arasında daha hızlı artmıştır. Bu artışlar dönemin elverişli hava koşulları, az da olsa makineli tarımın artması, Pazar imkanlarının genişlemesi, hükümetin özellikle tütün ve şeker pancarı ürünlerinde izlediğı istikrarlı fiyat politikası ile Ziraat Bankası kredilerinin artışıdır (Silier, 1975: 495).

Aşarın kaldırılmasından doğan vergi geliri boşluğu önemli bir sorundur. Hükümet bu boşluğu 1926 yılından başlayarak dolaylı vergilerdeki artışlar ve arazi ve bina vergisi, sayım vergisi, kazanç vergisi, yol vergileri gibi dolaysız vergiler ile kapatmaya çalışmıştır. Bu şekilde bir vergi transferi yapılmıştır. Yani köylü çiftçi sınıfının borç yükü kentli sınıfa yüklenmiştir (Boratav, 2015: 54-55; Parasız, 1998: 14).

Bu dönemde 1926 İsviçre Medeni Kanun'un kabulü de tarım sektöründe önemli gelişmelerin olmasını sağlamıştır. Özel mülkiyet anlayışı bu kanun ile gelişerek toprak sahibi olan çiftçiler artmış, ama bir yandan da toprak eşitsizliğı artan oranlarda devam etmiştir.

1927 tarım sayımına göre 1.751,239 köylü ailesi vardır. Buna rağmen 118.700 karasaban ve 210.794 pulluk vardı (Timur, 2008: 83). Tarımda makineleşme az da olsa artırılmıştır. Bilinen 15700 civarında çeşitli tarım aletlerinin kullanıldığıdır. Tarımda makineleşme daha çok Batı ve Güney bölgelerinde olurken, hükümetin özendirme çalışmalarına karşın istenen seviyede değildir (Kepenek, 2017: 42; Şahin, 2016: 32).

Tablo 1.1 1923-1929 Yılları Arasında GSYİH İçerisinde Sektör Payları (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet
1923	42,7	10,4	46,9
1924	47,4	8,5	44,1
1925	44,4	8,9	46,7
1926	49,6	8,6	41,8
1927	39,3	11,8	48,9
1928	42,2	10,6	47,2
1929	49,5	9	41,5

Kaynak: Yıldırım, 2014: 95

Tablo 1.1 de görüldüğü gibi liberal dönemin başlangıcı 1923 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın %42,7'si tarım sektöründen sağlanmıştır. 1929'a geldiğimizde ise bu oranın %49,5'e çıktığını görüyoruz. Dünyada 1926 yılı sonlarında başlayan krizin tarım sektöründe gözle görülür bir düşme yaratmıştır. Türkiye gibi tarım ağırlıklı ülkeleri kriz daha derinden etkilemiş ve GSYİH değerlerinde düşme olmasına sebep olmuştur. Gerek devletin sanayileşmeye ve karayolları yapımına öncelik vermesi gerekse tarıma düşük bir sermaye ayrılmasına rağmen yine bu dönemde hızla gelişerek dönem sonunda GSYİH'nin yarısını kapsayan bir paya sahip olmuştur.

Genel olarak bakıldığında cumhuriyetin kuruluşuyla beraber hızlı sanayileşme temel hedef olsa da tarımda önemli ölçüde gelişmeler sağlanmıştır. Aşar vergisinin kaldırılması, pazarların genişletilmesi, asayişin düzeltilmesi ve toprak sahipliğinin belirlenmesi hükümetin tarım sektörünü desteklemesi sonucu köylüler üzerinde yaşanan iyileşmelerdir. Ayrıca tarım teşvikleri, Ziraat Bankası faaliyetleri gibi hükümetin tarımı destekleme politikaları ile tarım sektörü üretiminin büyüme hızı ortalama %12 gibi bir büyüme oranına ulaşmıştır (Yenal, 2017: 71).

1.6 Liberal Ekonomi Döneminde Sanayi Sektörü

Cumhuriyet kurulduğunda sanayi sektörü oldukça geride olup ülkenin %81'i tarım ile uğraşmaktaydı. Sektörde küçük esnaflar hakimdi. Kurtuluş Savaşından sonra yapılan nüfus mübadeleleri ile gayrimüslim azınlıkların ülkeyi terk etmeleri sanayi sektörünü oldukça olumsuz etkilemiştir. Nüfus mübadelesinde gidenlerin çoğunluğu sanayi, tüccar, sanatkar kesimleri ile serbest meslek sahipleri olmuştur. Gelenlerin ise büyük çoğunluğu tarım kesimine aittir (Parasız, 1998: 18). Bu yüzden nüfus mübadelesinin sonuçları ülkenin sanayileşmesi için

bir engel oluşturmuştur. Ayrıca yeni devletin imkanlarının kıtlığı da eklenince sanayileşmek için zorlu bir yol alınacağı görülebilmektedir.

Sanayi sektörü için atılan önemli adımlardan biri 1927 Sanayi Teşvik Yasasıdır. Bu yasa 1913 de İttihatçılar tarafından çıkarılan yasanın daha da genişletilmiş halidir (Kepenek, 2017: 45). 1927 Teşvik-i Sanayi Kanununun sağladığı imkanlardan yabancı sermaye şirketleri de yararlanabilmiştir. Türkiye’de yabancı sermayeli yatırımlar 1930 yılına kadar artarak devam etmiştir. Bu kanun çıktığı zaman 5,3 milyon TL olan yeni yatırımlar, 1928 de 8 milyon TL’ye ve 1929 da 12 milyon TL’ye çıkmıştır (Tezel, 2015: 231-232).

Bu dönemde 1927 sanayi sayımları da bize ülkenin sanayi alanında aldığı yolu gösterir. Toplam iş yeri sayısı bu sayıma göre 65.245 olarak saptanmıştır. Bunun yaklaşık %43,3’ü yani 28.439’u ziraat sanayisini oluşturmaktadır. Toplam çalışan sayısı ise 256.855 olup bunun 110.480 kişisi yani yaklaşık %43’ü ziraat sanayi alanında çalışmıştır. Görüldüğü gibi sanayileşme alanında da yine tarımsal ürünler geniş alanda yer kaplamıştır. Ziraat sanayiinden sonra toplam iş yerleri içinde payları sırasıyla maden sektörü (%22,60), dokuma (%14,30), kereste ve mamulleri (%12,1) ve bina inşaatı (%4,4) olarak ayrılmıştır. Geri kalanlar ise yok denecek kadar az kimya, kağıt ve karton gibi sanayi alanlarıdır (Cillov, 1954: 180).

Sanayide aynı tarım gibi ilkel şartlarda geliştirilmeye çalışılmıştır. Yine sayımlara göre motor kuvveti ile çalışan iş yeri sayısı 2.822 yani tümünün yalnızca %4,3’üdür. Genel olarak küçük işletmelerin olduğu bu dönemde sayımlara göre 4 ve daha fazla işçi çalıştıran iş yeri sayısı 13.683 yani tümünün yaklaşık %21’idir (Cillov, 1954: 180).

Yukarıda Tablo 1.1’de görüldüğü gibi sanayinin GSYİH payı 1923 yılında %10,4 iken, 1927 Teşvik-i Sanayi Yasasının çıktığı yıl %11,8’e çıkmıştır. Ancak akabinde yeniden düşüşe geçmiştir. Devlet kesiminde gerçekleştirilen gayri safi sermaye birikiminin sektörlere dağılımında sanayi sektörüne 1926 yılında %23,1 gibi bir pay ayrılmışken 1927 de %9’a, 1928 de %4,1’e ve 1929’da %4,5’e düşmüştür (Vural, 2008: 91). Ülkenin amacı hızlı sanayileşmek iken ayrılan payın giderek düşmesi anlamsız gibi görünse de aynı yıllarda başta demiryolları olmak üzere ulaşımın geliştirilmesine ayrılmıştır. Ulaşım ağını geliştirerek iç pazarı genişletmeyi, daha çok üreticinin ürünlerini pazara ulaştırabilmesini ve ekonomik döngüyü bu şekilde sağlamak istemişlerdir.

Genel olarak bakıldığında liberal dönemde sanayi alanında fazla gelişme yaşanmamıştır. Kağıt, cam, demir çelik gibi ürünlerin tümü dışarıdan getirildiği için sanayi ürünlerinin arzı da ithalata bağlıdır. Sadece kurulan şeker fabrikaları sektörde biraz hareketlilik yaratmıştır. Teşviki Sanayi Yasası ile getirilen teşvikler ve desteklerde istenilen sonuca götürememiştir (Çavdar, 2003: 210). Ayrıca daha sonra değinilecek olan Sanayi ve Maden

Bankasının izlediği yanlış politikalarda bu sektörü başarısızlığa götüren nedenlerden biri olmuştur. Kısacası 1923-1929 dönemi yapılan tüm girişimler ve teşviklere rağmen sanayi sektörü için yetersiz kalmış, ülke sanayileşme politikaları başarısız olmuştur.

1.7 Liberal Ekonomi Döneminde Dış Ticaret

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye ekonomisi ilerleyen yıllara göre korumacılığın minimum tutulduğu bir dönem, dolayısıyla da kısmen dışa açık dönem olarak kabul edilmektedir. Türkiye bu yıllarda tarım sektörü ağırlıklı bir ülke olup bir hammadde bağımlısıdır. Tarım ağırlıkta olsa da beklenen dönüşümler sağlanamamış, sanayi ise henüz var olmadığı için dış ticaret ağırlık kazanmıştır. Ayrıca Lozan Antlaşması hükümleri gereği, ülkenin 1929'a kadar gümrük tarifelerini artıramaması dolayısıyla istediği oranda korumacılık sağlayamaması da dış ticaretin gelişmesinde etkili olmuştur

Bu dönemde ihracatın önemli bir payı (%85 civarında) tarımsal ürünlere aittir. Sanayi ürünleri ise %10'un altındadır. Ayrıca sanayi ürünlerinden kastedilende tarımsal ürünlerin basit işlenmeleri ile elde edilen ürünlerdir (Şahin, 2016: 35). İthalatın ise önemli bir payı tüketim mallarına aittir. İthalatın %50'sini tüketim malları oluştururken, yatırım malları ise %25 civarında kalmıştır (Parasız, 1998: 18).

Tablo 1.2 1923-1929 Yılları Arasında Dış Ticaret (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Farkı
1923	84,7	144,8	-60,0
1924	158,9	193,6	-34,7
1925	192,4	241,6	-49,2
1926	186,4	234,7	-48,3
1927	158,4	211,4	-53,0
1928	173,5	223,5	-50,0
1929	155,2	256,3	-101,1

Kaynak: Şahin, 2016: 37

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi ihracat 1923'den 1925'e kadar devamlı artmıştır. 1925'den sonra düşmeye başlamış ancak 1928'de kısa süreli artış olup daha sonra yeniden düşüşe geçmiştir. Bu dönemde dünya ekonomisinde tarıma olan talebin fazla olması ve Türkiye'nin de tarım ağırlıklı bir ülke olması bu ihracat artışını açıklamaktadır. Ayrıca Türkiye'de tarım iklim koşullarına da bağlı olduğu için, ılımlı iklim koşulları da ihracatın gelişmesine katkı sağlamıştır (Şahin, 2016: 36). Bu dönemde toplam ihracat içerisinde tarım

ürünlerinin payı %86,3 ile neredeyse tamamına yakını kapsamaktadır. Sanayi malları ise %8,6 seviyesinde gerçekleşmiştir (Alkin, 1981: 225).

İthalatta cumhuriyetin ilk yıllarında, fiyatlardaki yükselmeye rağmen artmıştır. 1925'e kadar devamlı bir artış yaşanmış ancak 1926 yılıyla birlikte düşüşe geçilmiştir. Gümrük tarifelerinin 1929'a kadar istenildiği oranlarda uygulanamaması, fiyatların artırılmasına rağmen yine de cazip olması bu artışın sebebidir (Şahin, 2016: 36). 1926 yılı ithalatın düşmesinden sonra 1929 yılında artması ise, gümrük tarifelerinin artırılacağına beklentisi ile o yıl çok fazla stokçuluk yapılmasından kaynaklanmıştır.

1923-1929 yılları arasında ise dış ticaret dengesi devamlı açık vermiştir. İhracatında artması sebebiyle bu fark düşük kalmış olsa da Türk parasının değerinin düşüşü bu açıklar sebebiyle artmıştır (Alkin, 1981: 225).

1.8 Liberal Ekonomi Döneminde Bankacılık Sektörü

Milli İktisat görüşü daha cumhuriyet ilan edilmeden İttihatçılar ile ortaya çıkmıştır. Milli Ekonomi görüşü ile milli bir burjuvazi yaratmak ayrıca yerli girişimciler ile ülke kalkınmasını sağlama görüşleri hedeflenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu görüş hakim olmuştur. Ancak bu yıllarında ülke ekonomisinin gelişimini sağlayacak yerli bir girişimci, daha doğrusu yeterli sermayeye sahip özel sektör girişimcileri bulunmamaktadır. O yüzden devlet bu işi üstlenerek, geliştirmek istediği sektörlere bankalar yoluyla katkıda bulunmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflenen ekonomik kalkınmanın bankalar yoluyla gerçekleşeceği beklentisi vardı. Aynı zamanda bu bankaların milli bankalar olması gerektiği düşünülüyordu.

1923 yılına gelindiğinde 31 banka faaliyetine devam etmekteydi. Bunların 18'i milli, 13'ü ise yabancı bankalardır. Yine bu yılda yabancı bankalar ağırlıklarını korumuşlardır. Tüm mevduatların %50'si yabancı bankalarda yer almaktadır (Aydemir, 2005: 15). Yabancı bankaların ağırlıkta olması, Osmanlı'nın bankacılık faaliyetlerine önem vermemesi ve nüfus mübadelesi ile kalifiye eleman eksikliği olarak açıklanabilir. Yabancı bankaların azınlık ve gayri Müslimlere ayrıcalıklı davranmaları ise yaşanan önemli bir sorundur (Bozoklu, 2003: 278). İşte milli bankacılığın geliştirilmesi bu gibi sebeplerden dolayı da gerekli görülmüştür.

İzmir İktisat Kongresinde bankacılık sektörüne önemine değinilmiştir. Bir ticaret ana bankası kurulması tüccar grubunun istekleri doğrultusunda sunulmuş ve tüm gruplar tarafından kabul edilerek en kısa zamanda kurulmasına karar verilmiştir (Ökçün, 1997b: 339).

Yine İzmir İktisat Kongresinde sanayi grubunun isteği bir sanayi bankası kurulması yönündeydi. Bu istekte çiftçi grubunun çoğunluğu, diğer grupların ise tamamı tarafından kabul

edilmiştir. Sanayi sektörüne kredi desteği sağlamak üzere bir sanayi bankasının kurulması kabul edilmiştir (Ökçün, 1997b: 356).

Tablo 1.3 Türkiye'de 1923-1929 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankalar

Yıllar	Banka Adı
1924	Türkiye İş Bankası
1924	Akhisar Tütüncüler Bankası
1925	Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası
1925	T. Ticaret ve Sanayi Bankası
1925	Karaman Çiftçi Bankası
1925	İstanbul Esnaf Bankası
1926	Afyon Terakki Servet Bankası
1926	Aksaray Halk İktisat Bankası
1926	Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası
1926	Eskişehir Bankası
1927	Emlak ve Eytam Bankası
1927	Akseki Ticaret Bankası
1927	Nevşehir Bankası
1927	Ermenek Ahali Bankası
1927	Kocaeli Halk Bankası
1927	Denizli İktisat Bankası
1928	Trabzon Tasarruf ve İkras Sandığı
1928	Trabzon İktisat Ltd. Şirketi (Karadeniz Bankası)
1928	Bor Esnaf Bankası
1928	Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası
1928	Şarkikaraağaç Bankası (Sağlık Bankası)
1928	Türkiye İmar Bankası
1928	İzmir Esnaf ve Ahali Bankası (Egebank)
1929	Elazığ İktisat Bankası
1929	Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası
1929	Mersin Ticaret Bankası
1929	Üsküdar Bankası

Kaynak: Aydemir, 2005: 16-17; Yılmaz, 2005: 109

Tablo 1.4 Türkiye'de 1923-1929 Yılları Arasında Kurulan Yabancı Bankalar

Yıllar	Banka Adı	Merkezi
1924	Hrisovaloni Bankası (Banque Chrisovloni)	Bükreş-Romanya
1924	Bank Belj Pur Letranje	Brüksel-Belçika
1925	Umumi Ticaret Hariciye Bankası	Paris-Fransa
1925	S.S.C.B. Ticareti Hariciye Bankası	Moskova-Sovyet
1925	İtalyan Şark Bankası	Milano-İtalya
1926	Bank-Franko Azyatik	Paris-Fransa

Kaynak: Aydemir, 2005: 21.

Tablo 1.3 de görüldüğü gibi 1924 yılında İş Bankası'nın kurulmasıyla başlayan milli bankacılık serüveni hız kazanmıştır. Dönemde 1929 yılında kurulan Van Milli İktisat Bankası faaliyete geçmemiştir. Yine bu dönemde cumhuriyet öncesi kurulan ve çoğu yerel banka olan 7 banka kapanmıştır (Hatipoğlu, 2011: 24). Yabancı bankaların kuruluşu ise 1926 yılına kadar devam etmiş, daha sonra bu dönemde yabancı banka kurulmamıştır.

Yabancı sermayeli bankaların, Batı Avrupa'dan taşınmış oldukları 1926 yılı krizi Türkiye'de hissedilmiş, özellikle Anadolu'da yaşayan halkın kredilere ulaşması zorlaşmıştır (Yılmaz, 2005: 109). 1926 yılıyla beraber küçük sermayeli mahalli bankaların bu kadar çoğalmasının sebebi Anadolu halkının kredi çekme olanaklarını artırmak içindir. Kurulan yerel bankaların neredeyse tamamı ticari kredi veren banka olarak kurulmuşlardır. Yerel bankalar hükümet teşviki ya da denetimi ve gözetimi ile kurulmuşlardır. Hükümetin de liberal dönemde önceliği sanayi sektörünü geliştirmektir. Kurulan bankaların ticari kredi veren banka ağırlıklı olması hükümetin izlediği sanayileşme politikaları ile açıklanabilir. Ayrıca tarım kredisi veren ve esnaf ve meslek kredisi veren bankalarda vardır (Kazgan vd., 1999: 82).

Türkiye'nin 1926 yılında girdiği bu kriz bankacılık sektörünü kötü etkilememiştir. Banka sayısındaki artışın yanında hem kamu hem de özel bankaların karları da yıllar itibariyle artmıştır (Silier, 1973: 30-45).

1.8.1 İş Bankası

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlardan biri de devlet sermayesinin de yer aldığı ve çıkarılacak hisselerin Türk şahıslara ya da Türk Anonim Şirketlere verilerek bir ana ticaret bankası kurulmasıydı. Bu teklif tüccar grubundan gelmiş olsa da hükümette yerli burjuva yaratmak için milli bir banka kurulması konusunda hemfikirdi. Bunun yanında Osmanlı Bankası'nın hazineye yönelik kısa vadeli bir avans işlemi yapmak istememesi de ulusal bir

bankanın kurulması fikrini perçinledi (İnönü, 1987: 260). Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonrada yerli ve milli bir banka kurulması için çalışmalara başlandı. Mustafa Kemal'in 250.000 TL sermaye koyarak ve 1.000.000 TL sermayeli Türkiye İş Bankası 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulmuştur. İş Bankası özellikle Fransa'da bulunan iş bankaları örnek alınarak kurulmuştur (Aydemir, 2005: 18).

İtibar-ı Milli Bankası'nın Anafartalar Şubesine ödenmiş sermaye olan 250.000 TL yatırılmıştır (Koçak, 2001: 7). Banka genel müdürlüğüne daha önce Deutsche Orientbank ve Ziraat Bankasında çalışarak bankacılık tecrübeleri edinen Celal Bayar getirilmiştir. 250.000 lirası ödenmiş sermaye dışında geri kalan kısım da her biri 10 lira değerinde olan 101 hissenin beş büyük kentte satışa sunulması ile oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu satışlar ile birinci yılın sonunda ödenmiş sermaye 410.000 liraya çıkmıştır (Öcal, 2001: 67).

9 Eylül 1924 yılında kurulan İş Bankası özel bir banka olmasına rağmen sermaye içinde devletin azda olsa payı vardır (Kocabaşoğlu, 2001: 164). Ayrıca devlet bu bankaya ayrıcalıklı davranırken denetlemede yapmıştır. O yüzden bir anlamda kamu bankası görünümü de vermiştir.

İş Bankası oldukça geniş yetkiler ile donatılmıştır. Klasik ticaret bankası faaliyetlerinin yanı sıra ticari ve sınai yatırımlara da katılmıştır (Aydemir, 2005: 18). Bankanın ülke kalkınmasında öncü olması beklenmekte ve bu doğrultuda bankanın sanayi, madencilik, tarım, turizm, sigortacılık, bayındırlık, nakliyecilik gibi pek çok alanda girişim kurmak ya da iştirak etmek de görevleri arasındadır (Akgüç, 1992: 23). İş Bankasının temel görevi ülke sanayileşmesinde Türk girişimcilerin fabrika ve iş yerleri kurmaları için ihtiyaç duydukları finansman desteğini sağlamaktır.

Bir bankanın kredi vererek ülke kalkınmasına destek olabilmesi bir anlamda o krediyi finansman edecek mevduatın toplanabilmesine de bağlıdır. O yüzden bir banka için mevduat ve öz kaynak bankanın kendini finansman edebilmesi için gerekli iki temel yapı olup bankanın pasiflerini oluştururlar. Bankanın hem mevduat hem de kredi gelişimi 1924-1929 yılları arasında devamlı artış göstermiştir. Aşağıda ki tabloda da İş Bankasının genel mevduat ve kredi durumları yer almaktadır.

Tablo 1.5 İş Bankası'nın Mevduat ve Kredi Gelişimi (Bin TL)

Yıllar	Mevduat	Krediler
1924	2.469	954
1925	8.062	5.373
1926	14.247	11.426
1927	23.907	15.913

1928	34.589	25.828
1929	44.929	31.921

Kaynak: Yılmaz, 2005: 178

İş Bankası kuruluşundan itibaren farklı sektörlerde iştiraklerde bulunmuştur. Liberal dönem içerisinde iştirakte bulunduğu ticari kuruluşlardan; Karagöz Gazetesi Komandit Şirketi (1924), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (1925), İstanbul Liman Şirketi (1925), İzmir Liman Şirketi (1925), Anadolu Anonim Türk Sigorta Sti. (1925), İspirto İhisarı (1926), Kozlu Kömür İşeri T.A.Ş. (1926), Sanitas Ecza Deposu (1927), Türk Ticaret Bankası (1927), Ankara Palas Otelcilik T.A.Ş. (1927), Elektro Radyo (1927), Kereste Fabrikaları (1927), Maden Kömür İşleri T.A.Ş. (1926), İtibarı Milli Bankası (1926), Kibrit İhisarı (1926), Milliyet Matbaası T.A.Ş. (1928), Ankara Un Ekmek T.A.Ş. (1929), Milli Reasürans T.A.Ş. (1929), bu kuruluşlardan sadece bazılarıdır (Özer, 2014: 362-363).

İş Bankası dış ticarete de önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Dış ticaret İş Bankası kurulmadan önce yabancı bankalar tarafından finanse ediliyorken banka kuruluşuyla birlikte dış ticarete aktif rol oynamıştır. Ayrıca bazı müteşebbislerin iştirakleriyle İş Lmt. Şirketini kurarken, yine İş Bankası bünyesinde Mısır Limitet ve İş Komimport Şirketleri açılmıştır (Özer, 2014: 372).

İş Bankası çeşitli sektörlerde özel sermaye ile birlikte kurduğu iştirakler ile üretimin artırılmasına, ihracatın artırılmasına ve işletmelerin kar sağlayarak ülke ekonomisinin gelişimine etki etmiştir. Ayrıca verdikleri kredilerle de özellikle dönemde sanayi üretiminin düşük olması ve gümrük oranlarının düşük olmasından, ithalat yapan tüccarlar yararlanmışır (Özer, 2014: 374). İş Bankası ülke sanayileşmesi ve hükümetin yaratmak istediği milli tüccar hedeflerinde genel anlamda başarılı olmuştur.

1.8.2 Sanayi ve Maadin Bankası

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar neticesinde, kurulacak olan sanayi işletmelerine kredi sağlamak, Osmanlı Devletinden devredilen ama askeri fabrikaların dışında olan diğer tüm fabrikaların işletilmesini yürütmek ve madencilik sektöründe girişimlerde bulunulması için 19.4.1925 tarihinde Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Hükümet tarafından bankaya sermaye olarak 1,2 milyon lira nakit olarak yatırılmıştır (Kazgan vd., 1999: 42). Sanayi ve Maadin Bankası Türkiye Cumhuriyeti döneminde kurulan ilk kamu iktisadi teşebbüsüdür. İşletmecilik yönü ağır basan ve aynı zamanda kalkınma bankasının ilk örneğini oluşturma açısından da önemlidir (Bozoklu, 2003: 284).

Sanayi ve Maaden Bankasının kuruluşunun temel amaçları arasında yerli ve milli banka kurulmak istenmesi de önemlidir. Türk sanayi ve maden piyasasının yabancı sermayeler değil de yerli ve milli sermayeler tarafından yönetilmesi istenmiştir. Yabancı sermayelerin ancak ortaklı yolu ile bu sektörler de faaliyet göstermelerine olumlu bakılmıştır (Yıldırım, 2014: 55). Bu durum liberal ekonomi döneminin, yerli sermaye ile ilerleme ama yabancı sermayeyi de tamamen dışlamama görüşünü desteklemektedir.

1 Mayıs 1925 tarihinde faaliyete başlayan bankanın temel görevlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- * Her türlü bankacılık işlemlerini yapmak,
- * Osmanlı Devletinden devredilmiş olan kamusal sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredinceye kadar yönetmek,
- * Madencilik sektöründe elde edeceği ayrıcalıklar ile maden işletmek,
- * Türk sanayici ve madencilerine kredi vermek,
- * Kendi fabrikalarının Pazar paylarını artırabilmek için ticari girişimlerde bulunmak (Türk, 1982: 7; Akgüç, 1992: 24).

Bankanın görevlerine bakıldığında maden sektöründe öncülük yaparak sektörü genişletmek ve sanayi kesiminin ihtiyaçları doğrultusunda sektöre kredi sağlayarak ülke sanayileşmesinin gelişimine katkıda bulunmak amaçları olduğu görülebilmektedir.

Bankanın kuruluşu ile birlikte, Osmanlı döneminde kurulmuş olan İstanbul Feshane Yünlü Dokuma, Beykoz Deri Kundura, Hereke İpekli Yünlü Dokuma ve Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikaları Sanayi ve Maadin Bankasına devredilmiştir (Tokgöz, 2007: 25). Ayrıca Isparta ve Kayseri Bünyan İplik Fabrikalarına, Malatya ve Aksaray Değirmen ve Elektronik Şirketlerine, Kütahya Çini Fabrikasına, Maraş Çeltik Fabrikasına, Tosya Çeltik Fabrikasına, Trabzon Liman İnhisarı Şirketine, Trabzon Elektrik Şirketine, Uşak Terrak-i Ziraat Şirketine, Kilimli Kömür Madenleri Şirketine, Ergani Bakır Madeni Şirketine ve Yalvaç Sanayi Ticaret Şirketine ortak olmuştur (Bozoklu, 2003: 285; Ökçün, 1997a: 247-248). Banka toplamda 17 şirkete iştirak etmiştir. Bankanın bu işletmelerdeki sermaye payı ise yüzde 10 ile yüzde 30 arasında değişmiştir (Akgüç, 1992: 25).

Bankanın yaptığı en önemli girişim ise Alpullu Şeker Fabrikası ile Uşak Şeker Fabrikasını açarak, Türkiye’de şeker sanayinin temellerini atmak olmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası Uşak Fabrikasını %30 hisse ve kredi ile desteklemiştir. Ancak fabrika tam kapasite çalışmadığından ülke ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Türkiye’nin şeker tüketimi yıllık 70.000 ton iken, Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının üretimi sadece 15.000 ton ile sınırlı kalmıştır (Demirbilek, 2012: 219-220).

Sanayi ve Maadin Bankası 7 yıllık çalışma sürecinde 16 özel şirkete 1.173 milyon lira ile iştirak etmiştir. Ayrıca 4,8 milyon lira ile de kredi temin etmiştir. Banka 1932 yılına gelindiğinde 1473 teşebbüs kurup, bu teşebbüslerde 55.321 işçi çalıştırmıştır (Babüroğlu, 1982: 155). Bankanın genel durumu aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.6 Sanayi ve Maadin Bankası'nın Gelişimi (TL)

Yıllar	Mevduat	Kredi	İştirakleri
1925	135.000	632.000	456.000
1926	1.687.000	3.385.000	2.754.000
1927	2.354.000	5.193.000	3.562.000
1928	2.750.000	5.804.000	4.177.000
1929	2.776.000	4.290.000	7.177.000
1930	1.961.000	4.512.000	6.691.000
1931	2.168.000	5.183.000	6.183.000
1932	1.765.000	3.352.000	9.296.000

Kaynak: Yılmaz, 2005: 189

Banka mevduat konusunda çok başarılı olamamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası uzun vadeli kredi vermekle yükümlü olduğu 11 kuruluş olmasına karşın, mevduatı sermayesinin ancak %2'si kadardı (Silier, 1973: 12).

Sanayi ve Maadin Bankası sanayi sektörüne düşünüldüğü gibi kredi sağlayamamıştır. Özel sanayi sektörü bankanın faaliyette bulunduğu dönemde şikayetçi olmuştur. Banka ortak olduğu özel sermayeli girişimlerde özel sektör ortaklarının çoğunluğu sermaye taahhütlerini yerine getirememiştir (Şahin, 2012: 44). Ayrıca yine iştirak halinde olduğu kuruluşların zararlarını üstlenip bu zararları kapatmaya çalışmıştır. Bu yüzden öz kaynakların büyük çoğunluğunu iştiraklerine vermek zorunda kalmış ve öz kaynak sıkıntısı yaşamıştır (Yıldırım, 2014: 59). Bu olumsuz durumlara o dönemin mali olanak yetersizliği ile deneyim eksikliği de eklenince banka kendisinden beklenen başarıları yerine getirememiştir. Ülke sanayileşme hususunda üzerine düşen görevleri yerine getirememiştir. İleri zamanlarda, devletçilik dönemi olarak adlandırılan dönemde, 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankası olarak ikiye ayrılacaktır.

1.8.3 Emlak ve Eytam Bankası

Türkiye Cumhuriyeti kurtuluş savaşının yıkıcı tahribatını düzeltmek ve vatandaşlarını da konut sahibi yapabilmek için de bir banka kurmuştur. Milli bankacılığın geliştiği bu dönemde söz konusu bankanın milli ve yerli olması da ayrıca önem taşımıştır. İşte 22 Mayıs 1926 tarihinde inşaat sektörünün kredi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Emlak ve Eytam Bankası kuruldu.

Bankanın kuruluş amacı ülkenin hızlı bir şekilde imar işlerini yapabilmektir. Ayrıca çok eskiden beri Şer'îye Mahkemelerinin yönetiminde olan Eytam Sandıklarında biriken tasarrufların bankaya devredilmesi ve bu tasarruflarında ülkenin imar işlerinde kullanılmasıdır (Akgüç, 1992: 26).

Emlak ve Eytam Bankasının başlıca görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

* Belediye sınırları içerisinde yer alan binaların ve üzerinde inşaat yapılacak arsaların ipotek verilmesi karşılığında müşterilerine kredi vermek,

* Yetim paralarını mevduat olarak kabul edip, açılan hesaplarda %7,5 gibi bir oran ile faiz vermek,

* 10.000.000 TL'ye kadar tahvil çıkarabilmek, üstü tutarlar için ise, tahvil tutarının borç tutarını geçmemesi şartı ile hükümetten izin almak. Ayrıca bu tahviller ikramiyeli ya da ikramiyesiz olabilir,

* Tüm bankacılık işlemlerini yapmak (Kazgan vd., 1999: 78; Göçer, 2017: 111).

Bankanın genel görünümü aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.7 Emlak ve Eytam Bankası'nın Gelişimi (TL, 1928-1938)

Yıllar	Mevduat	Kredi	İştirakleri
1928	8.254.000	9.335.000	32.000
1929	8.131.000	10.901.000	26.000
1930	11.157.000	12.644.000	36.000
1931	9.272.000	13.124.000	1.164.000
1932	9.780.000	12.405.000	802.000
1933	9.617.000	11.820.000	17.000
1934	9.224.000	12.277.000	1.852.000
1935	11.211.000	15.057.000	2.385.000
1936	8.370.000	11.993.000	2.703.000
1937	8.763.000	10.900.000	1.819.000
1938	11.182.000	10.915.000	2.826.000

Kaynak: Yılmaz, 2005: 192

Emlak ve Eytam Bankası genel olarak ülkenin konutlaşma sürecinde kredi sorununa çözüm getirmiş ve ülkenin konutlaşmasına katkı sağlamıştır. Ancak imar sürecinde daha çok Ankara'da çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 1946 yılında banka aktif ve pasifleri ve tüm hak ve yükümlülükleri ile Türkiye Emlak Kredi Bankasına devredilmiştir (Akgüç, 1992: 26).

1.8.4 Ziraat Bankası

Menafi Sandıklarının birleştirilmesiyle 1888 yılında, sadece tarım sektörüne kredi vermek ve faiz karşılığı mevduat kabul etmek görevleri ile Ziraat Bankasının kurulduğunu belirtmiştik. Bankaya 1916 yılında bir kanun ile kredilerin vadesi ya da faiz oranları değişikliği gibi yenilikler yapılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte de tarım sektörünün önemi ve bu sektörde atılacak adımların Ziraat Bankası aracılığı ile atılacağı görüşü hakimdi.

İzmir İktisat Kongresinde tarım sektörü ve Ziraat Bankası ile ilgili çiftçi grubunun istekleri de dikkate alınarak bazı kararlar alınmıştır. Öncelikle Ziraat Bankası hakkında yeni bir kanun ile düzenlemeler yapılması gerektiği kararlaştırılmıştır. Hükümetin bankadan aldığı paraları acilen iade etmesi ve bundan böyle Ziraat Bankası sermayesinin hükümet tarafından başka bir kurum ya da alan için kullanılmaması istenmiştir. Ayrıca yine Ziraat Bankasının gözetim ve yardımları ile yardımcı şirketlerin bir an önce kurulması ile oluşum ve idaresi hakkında bilgi verme, broşürler yayınlaması kararları alınmıştır (Afetinan, 1982: 25).

1923 yılında Ziraat Bankası aracılığı ile zirai makinelerin ithali ve bu makinelerin çiftçiye gümrük muafiyeti ile dağıtılması sağlanmıştır. Yine aynı yıl çıkarılan bir kanun ile de hayvan ithali 2 yıl gümrükten muaf tutulmuştur (Timur, 2008: 91). Ancak ülkenin ithalat olanaklarının kısıtlı olmasından dolayı yapılan bu değişiklikler ile hükümetin planladığı gibi tarımda bir gelişme sağlanamamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de bankacılık bankalar, tüccarlar ve tefeciler ile olmak üzere 3 farklı şekilde yapıyordu. Çiftçilere verilen tarım kredileri Ziraat Bankası ile bazı yerel bankalar tarafında veriliyordu. Hükümet tarım kredilerini desteklemiş ve örneğin Eylül 1923 de tohum, hayvan ve tarım araçlarının satın alınıp bunların köylüye dağıtılmasını sağlamak için 1,1 milyon TL kredi sağlamıştır (Kazgan vd., 1999: 84).

Ziraat Bankasında yukarıda belirttiğimiz İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda 19 Mart 1924 tarihli ve 444 sayılı Bütçe Kanunu ile çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler ile banka artık sadece çiftçiye kredi veren bir banka değil aynı zamanda her türlü bankacılık faaliyetlerini yapabilecek bir anonim şirkete dönüşmüştür (Bozoklu, 2003: 283). Yine aynı kanun ile bankanın sermayesi 30 milyona çıkarılmıştır. Ayrıca

1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması ile yerine gelen arazi vergisinin %6'sı Ziraat Bankasına sermaye olarak verilmiştir (İloğlu, 1964: 99).

Ziraat Bankası kredileri ikiye ayrılıyordu. Bunlardan biri en fazla bir yıl vadeli üretimken, diğer kredi türü ise en fazla 5 yıl vadeli ve üst tutarı 7.500 TL olan imar ve arazi düzenleme kredileriydi. Bu krediler zincirleme kefalet, ipotek temini ve tarımsal ürünlerin teminatı ile sağlanıyordu. Bankanın uyguladığı faiz oranı ise %16,5 gibi yüksek bir faiz oranıydı. Bu oranın %9'u gerçek faiz oranı olan banka faiziyken, %5 komisyon ve %2,5 muamele vergisiydi (Silier, 1975: 510).

Ziraat Bankasının bir çiftçiye verebileceği kredi üst tutarı 1916-1924 yılları arasında şubeler için 500 liraya, Umum Müdürlükleri içinse 5000 liraya kadardı. 1924'den sonra ise bu tutarların tespiti İdare Meclisine bırakılmıştır. İdare Meclisi kredi tutarlarını, ihtiyaca göre belirlemek üzere küçük ve orta işletmeler için üst tutarı 20.000 lira olarak belirlemiştir. Bu tutar büyük zirai işletmelerde artabilmektedir. Üst tutarı çiftçinin yıllık ortalama üretim değerinin yarısını aşmaması olarak belirlemiştir. 1916 tarihli kanunla bankanın kredileri 30 yıla kadar uzun vadeli kabul edilmiş ve bu 1937 yılına kadar geçerli kalmıştır (İloğlu, 1964: 109).

Ziraat Bankası şeker fabrikaları, pamuk ve bitkisel yağ tesisleri gibi tarımsal faaliyet alanlarında yer alan sanayi şirketlerinin kurulmasına katılmış ve bu şirketlere işletme kredileri vermiştir (Özçelik, 1995: 284). Ayrıca bankanın, Manisa Bölgesindeki üzüm üreticisi ve tüccarlara kredi vermek için kurulmuş olan Manisa Bağcılar Bankasına ve Akşehir Tütüncüler Bankasına kredi vermek ya da fon kaynakları ile alışverişte bulunmak gibi faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir (Silier, 1975: 498).

Tarım kredilerinde genel amaç küçük çiftçiye kredi desteği sağlamak olsa da bu konuda Ziraat Bankası çok başarılı olamamıştır. Bankanın verdiği kredi oranları, özellikle tarım kredileri oldukça yüksektir. Ancak bu krediler küçük çiftçilerden çok, orta ve büyük çiftçilere ya da büyük toprak sahiplerine verilmiştir. Bankanın kredi verirken ipotek istemesi ya da bunun gibi istediği bazı şartları küçük çiftçilerin yerine getirememesi bu kredi dağılımının eşitsizliğini gösterirken, aynı zamanda bankada faizi daha düşük olan tarım kredilerine ayrılan fonları sınırlayarak daha çok ticari kredilere yönelmesi de bir sebebidir. Hatta tarımsal krediler adı altında ticaretle uğraşan çiftçilere kredi verilmiştir. Küçük çiftçiler ve bazen orta büyüklükteki çiftçiler bile bu durumların yansıması sonucu bankalardan kredi çekememişlerdir. Böylece bankalardan kredi çekebilen tüccar ve tefecilerden çok daha yüksek faiz ile kredi almışlardır. Bu tefecilerden ya da tüccarlardan alınan kredi faizlerinin yılda %36 ile %150 arasında değiştiiği ve ortalama %50 ile %80 civarında olduğu düşünülmektedir (Silier, 1973: 37). Yani küçük çiftçiler ve bazen orta büyüklükteki çiftçiler bu yüksek faiz oranları karşısında ezilmişlerdir.

Ziraat Bankası genel olarak kredi büyüklüğünü artırmış ve ülke sanayileşmesinde ve tarımsal faaliyetlerde bulunan şirketlere ya da onlar için kurulan yerel bankalara kredi vererek gelişimlerine destek olmuştur. Genel olarak baktığımızda banka ülke kalkınmasında etkin bir rol almış ve başarılı olmuştur denilebilir. Ama asıl amacı olan küçük çiftçiye kredi desteği sağlayarak kalkınmasını sağlamak ve tarımı bu şekilde geliştirmek görevlerinde bu dönemde başarılı olduğunu söylemek zordur.

1.8.5 Yerel Bankalar

Yerel bankaları İlker Parasız (1998: 24), yerel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik tek şubeli, yetersiz sermayeli küçük bankalar olarak açıklamıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra millileştirme hareketleri sonucu Anadolu'nun pek çok yerinde küçük, yöresel bankaların kurulduğunu belirtmiştik. Cumhuriyetin ilanıyla da özellikle 1926-1929 arasında yine bu küçük yerel bankalar kurulmaya tüm hızıyla devam etmiştir.

Yerel bankalar genel olarak mevcut bankaların şubelerinin özellikle Anadolu'da taşraya inmemesi ve Anadolu tüccarı, esnafı ve çiftçisinin tefecilerin eline düşüp çok yüksek faiz oranları vermeleri sonucu onları bir anlamda tefecilerin elinden kurtarmak için kurulmuştur (Parasız, 1998: 24). Yerel bankaların özendirilmesinin bir diğer nedeni ise sermaye ve sermayedar konularındaki yetersizliktir (Eriş, 2007: 6). Tarım sektöründeki gelişmeler ile bazı bölgelerdeki üzüm, incir, tütün, pamuk gibi ihraç mallarının üretiminin hızla artması ama bu ihracatın finansmanını sağlamak için iç kaynakların bulunamayıp, dış kredilere yönelim olması da yerel bankaların özellikle taşrada gelişmesinde etkili olmuştur. Ancak yerel bankalar sayıca fazla olmasına rağmen tüm bankalar içerisinde küçük bir paya sahipti. Örneğin 1928 yılında yerel bankaların toplam mevduatları 3 milyon TL civarındaydı (Kazgan vd., 1999: 81).

Osmanlı Devleti zamanında millileştirme hareketleri sonucu Anadolu'da kurulan pek çok yerel banka da cumhuriyet dönemiyle birlikte faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde kurulan Akşehir Bankası, Manisa Bağcılar Bankası ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası en önemli bankalardır.

1916 yılında kurulan Akşehir Bankası 1929'a gelindiğinde ödenmiş sermayesini 1 milyon TL'ye çıkarabilmiştir. 1924 yılında Osmanlı Elektrik, Halı ve Şayak Anonim Şirketi sermayesini bankaya devrederek birleşmiştir ve Akşehir Bankasının sermayesi 1.000.000 TL'ye çıkmıştır (Ökçün, 1997a: 235). Ayrıca yine 1929 yılında bu bankaya bankacılık işlemleri yanında komisyonculuk yapabilmesi ve diğer ülkelere ticaret emtiası satabilmesi yetkileri de

verilmiştir (Ökçün, 1997a: 235). Yine ihraç ürünleri üreten köylü ve çiftçilere ve bunların ticaretiyle uğraşan tüccarlara kredi vermişlerdir (Silier, 1973: 18).

28 Kasım 1925 tarihinde bir aile şirketi olarak Karaman'da kurulan Karaman Çiftçi Bankası T.A.Ş. kuruluş sermayesi 100.000 TL'dir. Banka 1926 yılında Konya Ereğli'de ve 1932 yılında Mersin'de şube açmıştır. Bu banka yöre halkına %60-%70 oranları bulan çok yüksek faizler ile borç para vermiştir (Ökçün, 1997a: 231-232).

Yerel bankalar genel olarak kuruluş amaçlarını gerçekleştirmiş, başarılı olmuşlardır. Devlet tarafından teşvikte edilmiş ve denetlenmiştir. Yerel bankalar 1933 yılına kadar da kurulmaya devam etmiştir. Ancak tüm dünyayı sarsan 1929 büyük buhranın etkisi ve aynı zamanda banka şube sayısı artışı sonucu faaliyetlerini sonlandırmaya başlamışlardır (Parasız, 1998: 24).

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK BUHRAN YILLARI VE TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ SÜRECİ

2.1 Büyük Dünya Buhranının Ortaya Çıkışı

Dünya ekonomisine yeni bir yön veren Sanayi Devriminden sonra Batılı ülkeler önemli bir üretim düzeyine erişmişlerdi. Başta İngiltere olmak üzere devletler birbirleriyle yeni pazarlar bulma arayışı içerisine girmişlerdi. 19. Yüzyılın sonlarında Almanya'nın da bu yarışa girmesi İngiltere açısından hoş bir durum olmadı. 20. Yüzyıla girildiğinde bu durumların sonucu olarak hassas bir denge oluşmuştu. Sonucunda ise büyük kayıpların ve hasarların olduğu I. Dünya Savaşı gerçekleşti (Ersoy, 2008: 529).

Savaşın hasarı ağırdı. Savaş uluslararası ticaret dengelerini altüst etmişti. Savaşan ülkeler korumacılık ve müdahalecilik politikaları izlemeye başlamışlardı. Savaşın sonradan adeta yeni bir merkantilizm dönemi yaşanıyordu. Savaşan ülkeler savaşın sonradan finansman sağlayabilmek için borçlanma yoluna gitmiş ve kağıt para basmışlardı. Yapılan bu uygulamalar sonucunda enflasyon artmış; Örneğin İngiltere'de fiyatlar 1914'e göre 3 kat, Almanya'da ise 1914'e göre 15 kat artmıştı (Güran, 1999: 163).

Savaş, yenilen ülkeler arasında olan Almanya'yı daha kötü etkiledi. Ağır bir tazminat ödemesiyle karşı karşıya kalan Almanya, ihracat yaptığı ülkeler tarafından uygulanan sınırlamalar sonucuyla da 1922 yaz sonlarında ulusal para değeri hızla düşmeye başladı. Fiyatlar artarken 1923 yılının ocak ayında Fransa ve Belçika tarafından Ruhr Bölgesinin işgal edilip kömür madenleri ve demiryollarına el konulması sonucu ekonomik durum daha da kötüye gitti. Fransa ve Belçika maden sahiplerine madenlerini teslim etmeleri için zorladılar. Alman Hükümeti ise pasif direnişe geçen işçi ve maden sahiplerinin tazminatlarını ödeyebilmek için daha fazla kağıt para bastı ve enflasyon daha da yükseldi. 1922 yılında 1 dolar 493 markken, 1923 yılının ocak ayında 1 dolar 17.792 marka, 1923 yılının Kasım ayında ise 1 dolar 4,2 trilyon marka yükseldi (Güran, 1999: 165).

Fransa, İngiltere gibi diğer bazı batılı ülkelerde Almanya kadar olmasa da ekonomik sorunlar yaşıyorlardı. Bu problemlerin çözülmesi için kurulan uluslararası bir komisyonda Almanya'nın tazminat ödemelerinin düzenlenmesine karar verildi. Bunun üzerine Amerikalı bir aile konseyi tarafından "Dawes Planı" raporu, Almanya'nın tazminat ödemelerini yönetmek ve ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla hazırlandı. Bu plana göre Almanya Amerika'dan 200 milyon dolar dış borç alacak, borçları yeniden yapılandırılacak ama merkez bankası ve devlet demiryolları kontrolünü de kaybetmiş olacaktı. Diğer yandan 1924 yılı

itibariyle Almanya yeniden tazminat ödemelerine başlayabildi. Ayrıca çok sayıda Amerikan şirketin yatırım amaçlı Almanya'ya girmesi bir fon akışı sağladı (Güran, 1999: 165-166; Köhnen, 1965: 236-237; Nere, 1980: 33).

1924 yılı sonrasında dünya genelinde iyimser bir hava başladı. Almanya'nın 1925-1926'da iki milyon kişinin işsiz kalmasıyla sonuçlanan kriz dışında 1928'e kadar olumlu hava devam etti (Köhnen, 1965: 237). Üretimde hızlı bir artış yaşandı. Silier'in (1973: 14) elde ettiği Birleşmiş Milletlerin endeksine göre 1925-1929 yılları arasında geçen olumlu hava şu şekilde açıklanabilir: Eğer 1925-1929 ortalama üretim 100 olarak alınırsa, dünya genelinde yiyecek sektöründe üretim 98'den 103'e yükselirken, sanayi hammaddesi ve sanayi mamulleri üretimleri 92'den 111'e yükselmiştir. Genel dünya ticareti 92'den 111'e yükselmiştir.

ABD, I. Dünya Savaşında savaşan ülkelere kaynak sağlayan ülke konumundaydı. Savaşan ülkelerin sanayi üretimlerinin düştüğü ortamda ABD %50'ye yakın bir artış sağlamıştı. ABD aynı zamanda bu ülkelere borç vermiş ve toplamda 10 milyar dolar alacaklı ülke konumuna gelmişti. Dış yatırımları neredeyse iki katı kadar artmış ve 1917-1920 yıllarında ciddi oranda demir, çelik, kömür ve petrol üretmiştir. Ayrıca 1920'de 8 milyar dolar ihracatına karşılık 5 milyar dolar ithalat yaparak dış ticaret fazlası vermiştir (Küçükkalay, 2016: 574).

1920'ler boyunca tarım ürünleri üretimi hızla artmıştır. Bunun yanında Avrupa ülkelerinin kendi ürünlerini üreterek kendilerine yeterli konuma gelmek istemeleri sebebiyle üretimlerini artırmaları, dünya genelinde tarım ürünleri üretim artışına sebep olmuştur. Üretim kontrolsüz artışı nihayetinde ABD'de tarım ürünleri fiyatlarının düşmesine sebep olmuştur. Zor duruma düşen çiftçiler bankalardan aldıkları kredileri ödeyemez duruma düştüler. Bazı yerel bankalar iflas etmeye başladı ve istihdam giderek azalmıştır. Bu durum krizin ilk habercilerinden olmuştur (Küçükkalay, 2016: 576).

ABD'de 1920'ler de yaşanan ekonomik canlılık borsa spekülasyonlarına da sebep oldu. 1924 yılında başlayan ve akabinde iki yıl hızla yükselen hisse senetleri, özellikle orta gelirli halkın bankalardan borçlanarak hisse senedi almalarını tetikledi. Bunun yanında 1927 yılında faizlerin de %4'den %3,5'a düşürülmesi de borsa spekülasyonlarını hızlandırdı. Avrupa ülkelerine yapılan yatırımlar ülkeye geri dönmeye başladı. Herkes hisse senedi kar yarışından daha fazla pay almak amacındaydı. Hisse senetlerini sanayi ve ticaret şirketleri kendi döner sermayelerini kullanmaktan çekinmiyorlar, orta gelirli halk ise kredi borçlanmasıyla yatırım yapmaya çalışıyordu (Küçükkalay, 2016: 577; Nere, 1980:57; Tekeli ve İlkin, 2009a: 11-12).

1929 yazında borsa spekülasyonları günde 5 milyon hisse senedinin alınıp satılmasıyla doruk noktasına ulaşmıştı. Artık piyasaya yeni spekülörlerin de girmemesiyle 24 Ekim 1929'da başlayan panik neredeyse 13 milyon hisse senedinin değerinin %50-90 aralığında

kayıpla satılmasına sebep oldu. Ancak 29 Ekim 1929'da 'Kara Salı' olarak anılan bugünde 30 milyon civarında hisse senedi satıldı. Hisselerin değer kayıpları ilerleyen yıllarda da devam edecekti. Pek çok kesimin kredi borçlanmasıyla aldıkları hisseler artık değersizdi (Küçükkalay, 2016: 583; Nere, 1980: 58; Tekeli ve İlkin, 2009a: 12). Borsada yaşanan hisse senetlerinin hızlı değer kaybı beraberinde iflasları, işsizliği, piyasa durgunluğunu getirdi. Amerika tarihin en büyük krizine girmiş oluyordu (Çavdar, 2003: 227).

2.2 Büyük Buhranın Dünyaya Yayılışı ve Sonuçları

Amerika'nın I. Dünya Savaşı sırasında savaştan ülkelere kaynak ve finansman sağlayan ülke olduğunu belirtmiştik. Savaştan ülkelerin yaşadıkları sıkıntılar zaten 1921 yıllarında bir kriz yaratmıştı. Ancak daha sonra alınan önlemler (Almanya'ya para yardımı gibi) ile 1924'den itibaren olumlu hava başladı. Ancak bu olumlu hava Amerika'nın başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine fon kaynağı sağlaması ve yine bu ülkelerin finansman kaynağını sağlaması üzerine kuruluydu.

Amerika'da faizlerin inmesinden sonra Avrupa'ya yapılan yatırımların ülkeye geri dönmesi zaten Avrupa ülkelerinde bir bunalım göstergesi başlatmıştı. Krizin patlak vermesiyle de Amerika'nın bu kaynakları çekmesi ve verdiği borçları ülkelere talep etmesi Avrupa'da krizin başlamasına neden oldu. Ayrıca başta buğday olmak üzere tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi ve her ülkenin kendi içine kapanması, Türkiye gibi tarım ürünleri ihraç eden ülkeleri de derinden sarstı.

Amerika'da sınai üretim 1928 yılında gösterge 100 olarak kabul edilirse, 1929 Şubat ayında 105, 1929 Kasım ayında 96, 1930 Ağustos ayında 83, 1931 Ağustos ayında 71 ve 1932 Ağustos ayında 54'e kadar düşmüştür. İşsizlik ise 1929 yılında %3,1 iken, 1930 yılında %8,8, 1931 yılında %16,1, 1932 yılında ise 12 milyon işsize ulaşarak %24'e kadar yükselmiştir (Nere, 1980: 65-66). Milli gelir de ise 1929 yılında 87.5 milyar dolarken, 1933'de 40 milyar dolara düşerek %50'den fazla bir azalma olmuştur (Küçükkalay, 2016: 583). Bunların yanında 1930-1932 arasında ise 5096 bankanın iflas ettiği bilinmektedir (Kazgan vd., 1999: 92).

Kriz tüm dünyayı derinden sarstı. Amerika 1929 yılında 5.241 milyon dolar ihracat ve 4.399 milyon dolar ithalat yaparken bu sayı 1932 yılında ihracat 1.611 milyon dolar ve ithalat 1.322 milyon dolara düşmüştü (Nere, 1980: 75). Dünya ticareti %65 daralırken, dünya sınai üretimi de %42 daralmıştı (Silier, 1975: 501). Amerika'da 12 milyon olan işsiz sayısı tüm dünyada 30 milyondan fazlaydı.

Genel olarak bakıldığında 1929-1932 yılları arasında dış ticaret ABD'de %70, İngiltere'de %60, Fransa'da %54, Almanya'da ise %61 oranında azalmıştır. Endüstriyel üretim

ise, ABD’de %46, İngiltere’de %23, Fransa’da %24 ve Almanya’da %41 azalmıştır. Toptan eşya fiyatları da ABD’de %32, İngiltere’de %33, Fransa’da %34 ve Almanya’da ise %29 azalmıştır. Bunun yanında işsizlikte ABD’de %607, İngiltere’de %129, Fransa’da %214 ve Almanya’da %232 artmıştır (Küçükkalay, 2016: 585).

Dünya büyük bunalımı tüm bunların yanında ülkeleri dış ticarete korumacı politikaları izlemeye yönlendirdi. Örneğin Almanya’nın genel gümrük vergilerine bakarsak, 1927 yılında ithal malları için gümrük tarife oranlarını %23 olarak belirlerken 1931 yılında bu oranı %41’e çıkarmıştır. Fransa ise aynı tarife oranlarını 1927 yılında %23 olarak belirlemişken, 1931 yılında %39’a çıkarmıştır (Berend, 2011: 88).

1929 krizi devam etmekte olan liberal ekonomi politikalarının güvenilirliğinin sorgulanmasına sebep oldu. Kriz başladığında, krize çare arayışları için klasik iktisatçılar mevcut sisteme göre çözümler üretiyorlardı. Yani krizin görünmez el ile kendiliğinden düzeleceğini düşünüyorlardı. Ancak John Maynard Keynes bu krizin aşılması için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştu (Bulut, 2003: 81). Keynes bir ekonominin işleyişinde talebin çok önemli olduğunu, talep olmadan üretimin ekonomiye katkı sağlamayabileceğine ve fazla üretimin bunalımlara yol açabileceğini savunmuştu. Keynes’e göre 1929 Krizi yeterli talep olmamasından kaynaklanıyordu (Küçükkalay, 2016: 595).

Keynes ekonominin kendiliğinden dengeye gelemeyeceğini ve eksik istihdam oluşturabileceğini savunur. Devlet bir yerden sonra ekonomiye müdahale etmelidir. Yine her arzın kendi talebini yaratamayacağını ve aslında talebin arzı belirlediğini ileri sürmüştür. Keynes, ücretlerin düştüğü zaman kişilerin harcamalarını kısıacaklarını ve talep daralması ile ekonomik dengenin bozulacağını söyler. İşte bu noktada devletin kamu harcamaları ile ekonomiye girerek müdahale etmesi ve dengeyi yeniden sağlaması gerektiğini savunur (Ersoy, 2008: 563-564). Keynes’in görüşleri sonrasında pek çok ülke ekonomik istikrar ve gelişim için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini benimsemeye başlamıştır.

2.3 Türkiye’de Bunalımın Ortaya Çıkışı

Türkiye 1929 yılına büyük umutlarla girmişti. Öncelikle tarım ürünleri üretiminin artacağı beklentisi vardı. Nitekim beklenildiği gibi artışlarda gerçekleşti. Üretim artışlarıyla beklenen ise ithalatın azalıp ihracatın artacağıydı. Bunun yanında hükümet gümrük tarifelerini artık dilediği gibi belirleyebilecekti. Böylece devlet aldığı vergileri artırarak gelirini artıracak ve ithalatı kısıtlayarak yerli üretimi teşvik edebilecekti. Türkiye yabancı şirketlerin yatırım yapmalarını sağlamak için bazı önemli şirketlerin olduğu ülkelere ihracat kısıtlamaları yaptı. Bunun neticesinde Ford Şirketi’nin İstanbul’da fabrika kurması bekleniyordu. Hükümet

bu ilk girişimin devam getireceğini ve İstanbul'a yabancı şirketlerin yatırım yapacağına inanıyordu. Ancak krizin patlak vermesiyle bu iyimser beklentiler gerçekleşemeyecekti (Kipal ve Uyanık, 2001: 73).

Hükümetin gümrük tarifelerini yükselteceği beklentisi ile tüccarlar ithal ürünlerini stoklamak için daha fazla ithalat yaptılar. İthalatın artmasıyla da dövize olan talepte artmış oldu. Tüccarlar ithal edecekleri ürünleri teminat göstererek yerel bankalardan kredi çektiler. Böylece hem mal stoğu ve bankaların elinde ticari senetler birikti, hem de bankalar bu şekilde kredi vererek piyasada nakit sıkıntısı yarattılar (Koçak vd., 2001: 99; Silier, 1975: 503).

1929 yılının Türkiye için bir başka önemi ise Osmanlı borçlarının ödemelerinin başlamasıydı. Ayrıca demiryollarının devletleştirilmesi için de ilk ödemelerin başlayacağı yıldır. Yine yukarıda belirtildiği gibi gümrük tarifelerinin yükseleceği beklentisiyle stok için yapılan ithalat dövize olan talebi artırmıştı. Sonuç Türk parasının değer kaybetmeye başlamasıydı (Koçak vd., 2001: 99).

Dünya krizi Türkiye'yi önce ulusal paranın değer kaybetmesiyle sarstı. Mayıs ayında 1.001 kuruş olan sterlin 1 Aralık günü 1.068,5 kuruşa yükselmişti (Kipal ve Uyanık, 2001: 74). Hükümet yaşanan bu değer kaybının geçici ve gümrük tarifelerinin artırılmasından kaynaklandığını düşünmüştür. İsmet İnönü bu yükselişten sonra 12 Aralık günü T.B.M.M.'de ulusal para hakkında ayrıntılı açıklama yapmıştır. Konuşmanın ana hatlarını Tekeli ve İlkin (2009a: 81) şu şekilde özetlemiştir:

- * Harp dönemi kapalılığı ve mahrumiyetlerin sebep olduğu, aşırı ithalatın ve dolayısıyla, aşırı döviz talebinin mevcudiyeti,
- * Halk kitlelerinin tasarruf ilkelerine pek uymamaları ve özellikle bazı ithal mallarında aşırı taleplerin mevcudiyeti,
- * Devletin gelirlerini hesaba katmadan, geniş harcamalarda bulunması,
- * Para ve Kredi işlemlerini, ülke düzeyinde kontrol edecek bir kurumun olmaması,
- * Asılsız söylentiler vb., gibi hususlardır.

Ulusal paranın değerine oldukça önem veren hükümet paranın değerini korumak için birtakım önlemler almıştır. İsmet Paşanın bu konuşmasının akabinde, iki gün sonra, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Bunun yanında merkez bankası kuruluş hazırlıklarına başlanması ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanunda alınan tedbirlerdendir. Alınan bu önlemlere daha sonra değinilecektir.

2.4 Türkiye'de Bunalım Yıllarında Ekonominin Genel Görünümü

Türkiye 1929 dünya krizinde başta buğday olmak üzere tarım ürünleri fiyatlarının düşmesiyle de olumsuz etkilenmiştir. Tarım ürünleri üretimi 1929'dan sonra artarak devam etse de elde edilen ihracat gelirleri azalmıştır. İhracat gelirinin bu şekilde azalması ise Türkiye'nin

tarım ürünleri ihraç eden bir ülke olması ve çoğu ülkenin krizden ötürü kendi içine çekilmek istemesidir. Ayrıca var olan üretim bolluğu ile de özellikle 1926 yılından sonra fiyatlar düşme eğilimindedir. Aşağıda tabloda 1929-1932 yılları arasında başlıca tarım ürünlerinin üretim miktarları gösterilmiştir.

Tablo 2.1 1929-1932 Yılları Arasında Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi (Ton)

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır
1929	2.718,143	1.699,114	623.221
1930	2.586,377	1.536,589	470,744
1931	2.992,631	1.804,558	563,755
1932	1.935,800	1.167,607	426,354

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-1998, 2001: 187

Tabloda görüldüğü gibi tarım ürünleri üretimi 1932 yılına kadar artmış ya da mevcut üretime yakın seyretmiştir. Türkiye’de tarım ürünleri üretimi, fiyatlarda yaşanan düşüşü telafi etmek amacıyla krizden sonra da belli bir süre devam etmiştir. Ancak fiyatlarda yaşanan düşmelerin devam etmesi sonucu üretimdeki artışlar durmuş ve hatta tütün ve pamuk gibi ticaret ve sanayi ürünlerinin ekim alanı, üretimleri daralmıştır (Zarakolu, 1982: 91).

Tablo 2.2 1929-1932 Yılları Arasında Başlıca Sanayi Ürünleri Üretimi (Ton)

Yıl	Şeker (ton)	Çimento (ton)	M. Kömürü
1929	7.946	71.000	1.421.000
1930	13.074	104.000	1.595.000
1931	22.649	192.000	1.574.000
1932	27.307	132.000	1.503.000

Kaynak: Tokgöz, 2007: 92

Tablo 2.2’de seçilmiş bazı sanayi ürünlerinin üretim gelişimi gösterilmiştir. Tablodan da görülebileceği gibi özellikle şeker üretiminde ciddi bir artış olmuştur. Daha çok Alpullu Şeker Fabrikası’nın başarısı olan bu üretim artışı üzerine ileride yeni şeker fabrikalarının da kurulmasına vesile olacaktır.

Tablo 2.3 1929-1932 Yılları Arasında Dış Ticaret Değerleri (\$)

Yıl	İhracat Değeri	İthalat Değeri	Dolar Kuru (TL/\$)
1929	74.827 Dolar	123.558 Dolar	2,07
1930	71.380 Dolar	69.540 Dolar	2,12
1931	60.226 Dolar	59.935 Dolar	2,11
1932	47.972 Dolar	40.718 Dolar	2,11

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-1998, 2001: 404

Türkiye 1928 yılında 626.682 ton olan ihracat miktarını krizin patlak verdiği 1929 yılında 669.664 tona çıkarmıştır. Ertesi yıl ihracat miktarını 776.668 tona ve 1931 de ise 883.221 tona çıkarmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009a: 88). Dünya ticareti daralırken Türkiye ihracat miktarını %40 artırabilmiştir. Ancak ihraç ürünleri fiyatlarında yaşanan %60-75 aralığında ki düşüşler nedeniyle yukarıda tabloda da görüldüğü gibi ihracat gelirlerinde bir gerileme olmuştur (Kipal ve Uyanık, 2001: 74). Ayrıca ihracat ürünlerinde yaşanan bu gerilemelere karşın, ithal ettiği ürünlerin fiyatlarında sadece %10-27 civarında düşüş göstermesi de Türk tarımı aleyhine yaşanan başka bir sorun olmuştur (Zarakolu, 1982: 90). 1928 yılından 1929 yılına %9,3 artan ihracat gelirleri 1929 yılı itibariyle giderek düşmüştür. 1932 yılına kadar ihracat gelirlerinde %36'ya yakın bir düşüş yaşanmıştır.

İthalatta yaşanan durum ise biraz daha spesifik. Yukarıda belirtildiği gibi 1929 yılına girerken tüccarların gümrük tarifelerinin artacağı beklentisi ithalatı artırarak mal stoklamalarına sebep olmuştu. 1928 yılında ithalat miktarı 750.482 ton iken 1929 yılında %28,6 artarak 965.606 ton ithalata yükselmiştir. Hükümetin ithalata uyguladığı gümrük tarifeleri ortalama olarak %13 seviyelerinden %46'ya kadar yükseldi (Owen ve Pamuk, 2002: 28). Bu uygulama sonuç vermiş olacak ki 1929 yılından itibaren ithalat değeri devamlı bir düşüş göstermiştir. 1929 yılında 123.558 dolar olan toplam ithalat değeri, ertesi yıl %43,7 azalarak 69.540 dolara düşmüştür. Bu düşüş devam etmiş ve neredeyse ikinci dünya savaşına kadar da bir dış ticaret fazlası verilmiştir (Owen ve Pamuk, 2002: 28).

Yukarıda değinildiği gibi ithalatta yaşanan başka bir sorun, ithal edilen ürünlerin fiyatlarının ihraç ürünlerine göreceli daha az düşmüş olmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin uyguladığı yeni gümrük tarifeleri ve ithalat kısıtlamaları dünya piyasasında yaşanan fiyat düşüşlerini ülke içinde aynı oranda yansımaya izin vermiyordu. Dönemin başlıca ithal ürünlerinde şekerin dünya fiyatlarının %59,6 düşmesine rağmen Türkiye'de sadece %19,3 ile %27,3 aralığında düşüş yaşanmıştır (Kipal ve Uyanık, 2001: 74).

Tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan bu düşme ile özellikle köylü halkın satın alma gücü azalıyordu. Tüccarın köylüden daha ucuza almaya başlaması ile alım gücü azalan köylü, piyasaya alıcı olarak giremiyordu. Üretimi azalan köylüler şehirlere iş aramaya geliyorlar ve böylece işsizlikte artıyordu (Parasız, 1998: 26). I. Dünya Savaşı öncesinde köylü 1 okka⁵ buğday ile 1 arşın⁶ basma ve 1 okka gazyağı ile 0.40 okka şeker alabiliyordu. Krizden sonra 1935'e gelindiğinde ise 1 arşın basma için 8-10 kilo buğday, 1 kilo şeker için 16-18 kilo buğday ve 1 kilo gazyağı için 7-8 kilo buğday gerekiyordu (Silier, 1975: 504-505). 1929 yılında 103.7

⁵ 1,282 kilogram veya 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü birimi, kıyye (<https://sozluk.gov.tr/?kelime=>).

⁶ Yaklaşık 68 santimetreye eşit olan uzunluk ölçüsü (<https://sozluk.gov.tr/?kelime=AR%C5%9EIN>).

olan köylü iç ticaret hadleri⁷ 1930 yılında 67.9'a, 1931 yılında ise 40.6'ya düşmüştü (Kazgan, 2002: 55).

Kriz yıllarında milli gelirden de düşüş yaşanmıştır. Ancak bu düşüş üretimin azalmasından değil, tarım ürünleri fiyatlarının düşmesinden kaynaklanmıştır. Tablo 2.4'de milli gelirin 1929-1932 yılları arasında ilerleyişi ve sektörlerin milli gelir içinde paylarını göstermektedir. Tabloda sektörlerden izafi banka hizmetleri düşürülmüştür. Tabloya göre 1929 yılından sonra milli gelir kademeli olarak düşerek 1932 yılında %45,5 düşüşle 1.171,2 milyon TL'ye düşmüştür. Tabloda da görüldüğü gibi tarım sektöründe yaşanan düşüş, sanayi ve hizmet sektörlerine göre bir hayli fazladır.

Tablo 2.4 1929-1932 Yılları Arasında GSMH'nin Gelişimi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıl	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1929	2.073,1	1.069,3	199,2	804,6
1930	1.580,5	718,7	176,1	685,7
1931	1.391,6	627,6	171,2	592,8
1932	1.171,2	467,1	161,4	542,7

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-1998, 2001: 560

Tablo 2.5 1929-1932 Yılları Arasında GSMH'nin Gelişimi (Sabit Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıl	G.S.M.H.	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1929	5.278,2	2.625,5	478,5	2.173,2
1930	5.393,9	2.525,1	539,3	2.329,5
1931	5.865,7	2.886,8	615,7	2.363,2
1932	5.235,2	2.055,0	725,1	2.455,1

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-1998, 2001: 562

Tablo 2.5 de ise yine sektörlerden izafi banka hizmetleri düşürülerek ve 1948 yılının sabit fiyatlarıyla milli ve gelir ve sektörler dağılımı verilmiştir. Görüldüğü gibi aynı yıllarda sabit fiyatlarla milli gelirden bir artış yaşanmıştır.

Krizin etkileriyle satın alma gücü zayıflayan, özellikle köylü kesim devlete vergilerini ödemede zorluk çekiyorlardı. Ayrıca Ziraat Bankasından çektikleri kredileri de geri ödeme sıkıntıları yaşıyorlardı. Banka ise alacaklarını tahsil edemeyince kredi şartlarını ağırlaştırarak köylüyü kredi alamaz duruma getiriyordu. Devlet ise vergi geliri kaynağını tahsil edemiyordu (Zarakolu, 1982: 91). 1929 yılında bütçe gelirleri 224.169 bin lira iken 1932 yılında 185.538 bin liraya düşmüştür (Timur, 2008: 123-124).

⁷ Yazar 1927 yılı köylü iç ticaret hadlerini 100 olarak baz almıştır.

2.5 Türkiye’de Bunalım Yıllarında Bankacılık Sektörü

Türkiye’de dünya krizinden önce, 1926 yılından itibaren kendi içinde yaşadığı ekonomik bunalım döneminde özellikle Anadolu’da 1926-1929 döneminde pek çok yerel banka kurulduğunu belirtmiştik. Tarımsal üretimin azaldığı bu dönemde, 100.000 TL altında sermayeli pek çok yerel bankanın kurulması, bankacılığın geliştiği dönem olarak gösterilir (Silier, 1975: 505-506). 1929 yılında bankacılık sektörü hariç 239 anonim şirketin %43’ü iflas ederken, bankacılık sektöründe %86’lık bir faaliyet devamı söz konusudur (Kazgan vd., 1999: 93).

Türkiye’de bankaların uyguladıkları faiz oranları da bu dönemde değişkenlik göstermiştir. 1927 yılında vadesiz mevduata faiz veren 31 bankadan 13’ü %5’den az, 3 tanesi ise %10’dan fazla faiz oranı uygulamıştır. Aynı yıl vadeli mevduata faiz veren 28 bankadan 2’si %5’den az faiz oranı uygularken, 2’si de %10’dan fazla faiz oranı uygulamıştır. Ancak 1932 yılına gelindiğinde vadesiz mevduata faiz veren 40 bankadan 29 tanesi %5’den az faiz oranı uygularken bu dönemde %10’dan fazla faiz oranı uygulayan banka yoktur. Yine vadeli mevduata faiz veren 42 bankadan 8 tanesi %5’den az ve sadece 2 tanesi %10’dan fazla vermiştir (Silier, 1975: 514). Görüldüğü gibi kriz yılları ile birlikte bankaların vadesiz mevduata verdikleri faizler düşmüştür. Vadesiz mevduata %5’den az faiz veren bankalar %42’den %72,5’a çıkmıştır. Yine vadeli mevduatta da %5’den az faiz veren banka sayısı %7,1’den %19’a çıkmış, %10’dan fazla veren banka oranı değişmemiştir. Vadeli mevduatta faizler düşmüş olsa bile vadesize göre daha az bir düşüş yaşanmıştır.

Kredilerde ise 1927 yılında kredi veren 23 bankadan %8-%9,5 aralığında faiz uygulayan banka 7 iken, %10-12 arası faiz uygulayan 6 ve %12’den fazla uygulayan 12 banka vardır. 1932 yılında ise %8-%9,5 aralığında faiz uygulayan banka sayısı 9, %10-%12 arası faiz uygulayan banka 3 ve %12’den fazla faiz uygulayan 26 banka vardır (Silier, 1975: 514). Kredilerde de faiz oranları buhran yıllarında giderek yükselmiştir. 1927 yılında %12’den fazla faiz ile kredi veren banka %52,1 iken 1932 yılında bu oran %68,4’e çıkmıştır. Bu yıllarda mevduat ile kredi arasında ki faiz oranı farkı giderek yükselmiştir. Kredi talebinin fazla olması, rekabetin sınırlı olması ve hatta Anadolu’da ki bazı yerel bankaların tekel gibi çalışmaları, bankaların yüksek maliyetleri ile bir düzenleme ve denetlemenin olmaması sebepleridir. Ayrıca Anadolu da ki yerel bankaların mevduat bulabilmek için faiz oranlarını daha yüksek tuttuğu ve dolayısıyla krediyi de daha pahalı verdiği bilinmektedir. Anadolu’da faiz oranların %38’leri geçtiği düşünülmektedir (Silier, 1975: 515).

Dönemde kurulan bankalardan Merkez Bankası hariç tamamı yerel bankalardan oluşmaktadır. Yerel bankaların arttığı bu dönemden sonra dünya krizinin Türkiye’yi vurmasıyla

ve ülkemizde faaliyet gösteren bankaların şube anlayışının giderek pekişmesiyle bu bankalar azalmış ve 1930'lu yıllarda ise bazıları kapanmıştır (Akgüç, 1992: 28).

Tablo 2.6 1929-1932 Yılları Arasında Mevduat ve Kredi Gelişimi

Yıl	Vadeli ve Vadesiz Banka Mevduatları	Banka Kredileri
1929	211 milyon TL	204 milyon TL
1930	207 milyon TL	214 Milyon TL
1931	212 Milyon TL	201 Milyon TL
1932	184 Milyon TL	175 Milyon TL

Kaynak: Kazgan vd., 1999: 60-139

Tabloda da açıkça görüldüğü gibi tasarruf sahipleri ve tüketiciler banka faiz oranlarına duyarlı davranarak gerek mevduat hacminde gerekse kredi hacminde 1932 yılında gözle görünür bir düşüş yaşanmasına sebep olmuşlardır. Ayrıca dünya krizinden kaynaklı mudilerin duyduğu güvensizlik mevduatların düşmesiyle beraber kredi hacminin de düşmesini tetiklemiştir.

2.6 Türkiye’de Bunalım İçin Alınan Önlemler

TL'nin değer kaybetmesiyle hükümet çare arayışlarına girmişti. 12 Aralık 1929'da İsmet Paşa T.B.M.M.'de ulusal paranın neden değer kaybettiği ve nasıl önlemler alınabileceğine değinmişti. Yapılan bu görüşme çok olumlu geçmiş ve herkes tarafından alkışlarla desteklenmişti. İki gün sonra 14 Aralık 1929 günü T.B.M.M. Reisi Kazım Özalp başkanlığında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu (Duman, 1992: 130).

2.6.1 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

Ana hedefi halkı tasarrufa ve yerli malı kullanmaya yönlendirmek olan ve özel olarak kurulan bu cemiyete tüm milletvekilleri üye olmuş ve Atatürk bizzat ilgilenmiştir. Türkiye genelinde 273 şube açmıştır. Cemiyetin amaçları Tüzükte şu şekilde belirtilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009a: 93).

- * Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak.
- * Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak.
- * Yerli malların miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki mümasili mallar derecesine getirmeğe ve fiyatlarını ucuzlatmağa çalışmak,
- * Yerli malların sürümünü artırmak.

Görüldüğü gibi cemiyetin ana amacı yerli üretimin artırılmasını sağlamaktır. Eğer yerli üretim artarsa ithalat azalacak, dış ticaret dengesinde açık azalacak ve buna bağlı olarak ulusal para değerinin düşüşü önlenilecekti (Kıpal ve Uyanık, 2001: 77).

Cemiyet hızlı bir şekilde çalışmalarına başlamış, radyo ve gazeteleri kullanarak kampanyalarını yürütmüştür. Dönemin önemli gazetelerinden Hakimiyet-i Milliye Gazetesi en çok kullanılan basın organı olmuştur. Sergiler, seminerler, mitingler düzenlenmiş, afişlerle sloganlar yapılmıştır. Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası düzenlenmiş ve aralık ayının 12-19 arasında tüm ülkede coşkuyla kutlanmıştır. Dünya krizi nedeniyle ihracatı yapılamayan incir, üzüm ve fındığın iç pazarda daha çok tüketilmesi için çalışmalar yapılmış, örneğin evlerde çay, kahve yerine bu ürünlerin ikram edilmesi, kahvehanelerde ise ıhlamur tüketilmesi gibi öneriler yapılmıştır. Neşriyat ve Propaganda Komitesi kurulmuş ve bu komite ile yerli malı içerikli atasözleri belirlenerek gazetelerde yazılmış, çekilen filmler sinemalarda halka gösterilmiştir. Çocuklara örnek olması için piyesler yapılmış ve İş Bankası tarafından kumbara kampanyası yapılmıştır (Duman, 1992: 136-138; Özer, 2013: 606; Taşdan, 2015: 51-53).

Cemiyet tarafından Milli Sanayi Numune Sergisi, Sanayi Kongresi ve Ziraat Kongreleri de yapıldı. Cemiyet ekonomik sorunları halka tanıtıp onlardan yardım istemiştir. Tüketicileri kalitesiz ve pahalı mallara karşı da korumak istemiştir. Ticaret ve Sanayi Odaları ile toplantılar düzenleyerek yerli mallara yönelik halktan gelen sorunlara çareler aramışlardır. Cemiyet 1930'lu yıllarda başlayan yeni karma ekonomik yapının şekillendiği yerdir. 'Mutedil Devletçilik' modelinin geliştiği ve bir anlamda Devletçiliğe geçişin aracıdır (Duman, 1992: 139-141).

2.6.2 Şakir Kesebir Planı

25 Haziran 1927'de kabul edilerek 1170 sayılı kanun ile kurulan Ali İktisat Meclisi aslında fikir bildiren ve araştırma yapan bir danışma organı gibidir (Koraltürk, 1996: 49). Kurumun mevcut iktisadi politikaların geliştirilmesini sağlamak, hükümet tarafından hazırlanacak olan kanun ve tüzüklerde görüş bildirmek, dünya iktisadi gelişmeleri izleyip Türkiye üzerinde ki etkilerini analiz etmek gibi görevleri vardır (Yiğit, 2012: 321-322).

Meclisin başlıca görevleri şu şekildedir (Ülken, 1984: 91):

- * Hükümetçe hazırlanacak iktisadi kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüş vermek;
- * İktisadi mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli öneriler halinde hükümete sunmak;
- * İktisadi ihtiyaçlar hakkında araştırmalar yapmak;
- * Çeşitli iktisat akımlarını inceleyerek Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye'ye etki derecelerini araştırmak.

Meclisin çalışmalarının başında ödemeler bilançosu gelmektedir. Türkiye'nin 1929 krizi öncesi ve sonrası olmak üzere modern olarak ilk ödemeler bilançosu hesaplanmış ve rapor olarak yayımlanmıştır. Yine dış ticaret, Türk parasının değeri gibi konularda da çalışma yapılmıştır. Tarım, madencilik, ormancılık gibi sektörlerde de araştırmalar yaparak raporlar yayımlamıştır (Koraltürk, 1996: 51).

Meclis sanayi sektöründe çalışmalarına 1929 yılında başladı. İlk olarak haziran ayında yapılan toplantıda ödemeler dengesini sağlamak için ithal edilen ürünlerin nasıl yurt içinde üretilebileceği ve hızlı sanayileşme için araştırmalar yapmak üzere İktisat Vekili Şakir Kesebir başkanlığında bir komisyon kurularak “Türkiye'nin İktisadi Programı” hazırlanması kararlaştırıldı. Oluşturulan komisyon 3 ekip halinde Türkiye'nin farklı kesimlerinde araştırmalarda bulundu (Tezel, 2015: 283).

Yapılan araştırmalar Ali İktisat Meclisi'nin Kasım ayında yapılacak olan toplantısına yetiştirilememiştir. Sonrasında ise Şakir Kesebir ve İktisat Vekaleti bu görevi tamamen üstlenmiştir (Mercan, 2019: 327). Program ithal ikamesi hedefiyle ve dışa tamamen kapanmak değil, sadece dış açık vermemeyi öncülük ederek hazırlanmıştır. Program 1930 yılı mart ayında “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” adıyla sunulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009a: 100).

Plan 1929 buhranından önce hazırlanmaya başlamıştır. Ancak buhran sonrasında sonuçlanmış ve doğal olarak da ana amacı Türk parasının değerini korumak olmuştur. Plan aynı zamanda ödemeler dengesini, üretimi artırarak sağlamayı desteklemiştir. Ancak buhran yıllarında bu uzun vadeli süreci beklemek zordur. Bu yüzden daha çok ithalatı kısırarak önlemler alınmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009a: 102-104).

Planın ilgi çeken bir noktası, sanayileşmeyi devlet değil özel sektörün sağlaması gerektiğini belirtmesidir. Devletin ise bu süreçte özel sektöre gerekli olacak finansman ihtiyaçlarını bulmaları için yardımcı olma, teşvik ve özendirme gibi destekleri olacaktır. Plan özel sektöre dayalı hazırlanmış ancak ilerleyen süreçte var olacak olan ekonomi politikasına ters düşecektir. Bunun yanında devletçilik döneminin kalbi olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan pek çok proje bu planda önerilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009a: 105-109).

2.6.3 Türk Parasının Değerini Koruma

Büyük buhran ile birlikte başlayan Türk Lirasının değerinde düşme için hükümet hemen tedbirler almaya başladı. Bu konuda yapılan ilk çalışma ise ‘Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu’dur. 16 Mayıs 1929’da kabul edilen 1447 sayılı kanun 30 Mayıs 1929’da Resmi Gazetede yayımlanmıştır.⁸ Bu kanun kişi ya da kurumların gereksiz döviz alıp

⁸ “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu”, Resmi Gazete, 30.05.1929

satmalarını yasaklamıştır. Bir döviz ihtiyacı duyulması halinde ise önceden liste şeklinde bildirilmesini talep etmiştir. Bu kanun ile hedeflenen koruma politikaları gerçekleştirilememiş, sadece sınırlı bir kontrol yapılabilmektedir (Tekeli ve İlkin, 2009a: 115).

Daha kapsamlı ve müdahaleci ‘Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun’ 20 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı kanun olup 25 Şubat 1930’da Resmi Gazetede yayımlanmıştır⁹. Bu kanunla başlayan devletçe kambiyo kontrolü uzun süre devam etmiştir (Kazgan vd., 1999: 99).

Bu kanun çerçevesinde çeşitli kararname çıkarılmış ancak yine de istikrar istenildiği gibi başarılamamıştır. Ülkede bir merkez bankasının olmaması ülke parasının yeterli seviyede kontrol edilememesine sebep oluyordu. Bu bakımdan maliye bakanlığı ve bankalar arasında özel bir şirket olarak 24 Mart 1930’da 1 Milyon 215 bin sterlin sermayeli Bankalar Konsorsiyumu kuruldu. Bankalar Konsorsiyumu merkez bankası kuruluncaya kadar bazı görevlerini yerine getirmek için kuruldu. Ulusal paranın değerini belirli sınırlar içinde tutmak, spekülasyonları engellemek ve kambiyo alım satımlarını yapmak kuruluş amaçlarıdır (Kıpal ve Uyanık, 2001: 84; Yay,1998: 301; Zarakolu, 1982: 58).

Bankalar Konsorsiyumu TL’nin istikrarını bir nebze sağlayabilmiştir. Ancak para arzı kontrolünü yeterli seviyede yapamaması sonucunda döviz talebine artış olmuştur. Bu talep artışını döviz rezervleriyle karşılayabilmesine rağmen ihracatın artıp döviz arzının fazlaştığı zamanlarda, bu fazlalığı eritmek için yeterli TL’si bulunmuyordu (Tekeli ve İlkin, 2009a: 119; Yay, 1998: 302). Bu yüzden hükümet 25 Eylül 1930 tarihinde kabul edilen 1726 sayılı kanunu 27 Eylül 1930’da Resmi Gazetede yayımlamıştır.¹⁰ Kanuna göre konsorsiyuma “altın veya altına çevrilebilir döviz karşılığı para çıkarma yetkisi verildi.” (Yay, 1998: 302). Bankalar Konsorsiyumu görevini 3 Kasım 1931’de merkez bankasına bırakıncaya kadar devam etti.

2.6.4 Milli Sanayi Numune Sergisi

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından Nisan 1930 tarihinde açılan “Milli Sanayi Numune Sergisi” ile Ankara’da önde gelen Türk sanayi ürünleri ile halk buluşturuldu. Serginin amacı halka yerli mallarını tanıtarak, yerli malı üretimini, tüketimini, kalitesini ve ihracatını artırmaktır. Aynı zamanda iç piyasanın yerli ürünler ile karşılanarak ithalatın kısılmasıdır. Ayrıca üreticilere yabancı sermaye karşısında rekabet gibi unsurları öğretmek bir anlamda rehberlik yapmaktır (Semiz, 1991: 58-59).

⁹ “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 25.02.1930

¹⁰ “1715 numara ve 2/VI/1930 tarihli kanuna müzeyyel kanun”, Resmi Gazete, 27.09.1930

Cumhuriyet Gazetesinin 21 Nisan 1930 tarihli sayısında sergiye tahminen 100 milli kuruluşun ve binlerce katılımcının katıldığı belirtilmiştir. Mensucat, Trikotaj, ipekli fabrikalar gibi pek çok sektörden katılımlar olmuştur. Ayrıca Alpullu Şeker Fabrikası, Adana Mensucat Fabrikası, Ziraat Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası’da sergiye katılmıştır. Sergide katılımcılara tasarruf etme ya da dürüst ticaret yapılmasıyla ilgili çeşitli levhalar da asılmıştır.¹¹

Sergi genel olarak olumlu karşılanmış, Atatürk ve İsmet İnönü serginin gördüğü ilgiden memnun kalmışlardır. Ancak sergiye orta sınıf halkın alabileceğinden uzak, lüks eşyaların fazla olduğu ve milli eşyaların az olduğu gibi olumsuz eleştirilerde yapılmıştır (Kıpal ve Uyanık, 2001: 79). Sergi 15 gün boyunca açık kalmıştır.

2.6.5 1930 Sanayi Kongresi

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından yapılan Birinci Sanayi Kongresi 22 Nisan 1930 tarihinde Ankara’da yapıldı. Program İktisat Vekili Şakir Kesebir’in açılış konuşmasıyla başladı. Şakir Bey yaptığı açılış konuşmasında kongrenin toplanma amacının milli sanayiinin gelişimi için çözümler üretmek ve yol göstermek olarak belirtmiştir. Ayrıca ithalatın yüzde yetmiş beşinden fazlası mamul mallara ayrıldığından sanayinin geliştirilmesinin son derece önemli olduğu vurgulanmıştır.¹²

Şakir Bey’den sonra kürsüye çıkan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin Umumi Katibi Rahmi Bey ise halka kaliteli, ucuz ve bol malları nasıl sağlanabileceği hakkında çalışmak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ticaret kesiminden ayrı olarak bir Türk Sanayicileri Birliği gibi oluşumun olması gerektiğini vurgulamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009a: 121-122).

Kongreye sunulan çeşitli raporlar baz alınarak 1’i genel diğerleri sektörlerle ilgili olarak 17 ihtisas komisyonu kuruldu. Bu komisyonlar şunlardır:

1- KONSERVE SANAYİ 2- DEĞİRMEN VE EKMEKÇİLİK SANAYİİ 3- BİSKÜVİ, ÇİKOLATA VE ŞEKERLEME SANAYİİ 4-ŞEKER SANAYİİ 5- İTRİYAT, İSPİRTO, ŞARAP VE SIRKE SANAYİİ 6- KİMYA VE ZEYTİNYAĞI SANAYİ 7- PAMUK MENSUCATI SANAYİİ 8- YÜN MENSUCAT SANAYİ 9- İPEK MENSUCAT SANAYİİ 10- TRİKOTAJ SANAYİ 11- HALI SANAYİ 12- TAŞ, ÇİNI VE ÇİMENTO SANAYİİ 13- KÖMÜR VE MADEN İHRACATI SANAYİİ 14- MADEN MAMULATI VE MAKİNE SANAYİİ 15- KERESTE, MOBİLYA VE ORMAN SANAYİİ 16- DERİ VE KUNDURA SANAYİİ 17- UMUMİ KOMİSYONDUR. (Semiz, 1991: 67-68).

Tüm ihtisas komisyonları hazırladıkları raporları ‘Umumi Komisyon’a getirir ve kongrenin gündemi belirlenirdi (Semiz, 1991: 68). Buna göre kongrenin gündemini ise “ham madde, sermaye ve kredi, vergiler ve rüsum, teşviki sanayi kanunu ve tatbikatı, standart meseleleri, rasyonalizasyon meseleleri, ticaret ve sanayi odalarında sanayicilerin temsili, Sınai

¹¹ “Ankara Sanayi Sergisi Dün Açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.04.1930

¹² “Sanayi Kongresi Açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 23.04.1930

Tedrisat, Nakliyat Tarifeleri oluşturmaktadır.” (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, 1930: VII).

Kongrede 29 Nisan akşamı ve 30 Nisan sabahı yapılan toplantılar sonucunda bazı raporlar kabul edilmiştir. Kabul edilen raporlar şunlardır:

Manisa, Aydın pamuk istasyonlarının bir an evvel faaliyete geçirilmesi, Geyve ve Akhisar pamuk ovasında bir pamuk istasyonunun tesisi, Pamuk tohum tevziinin hükümet tarafından kontrol altına alınması, 471 ve 340 numaralı kanunla halı nesç ve imalinde kullanılan çözü ve kaskam ipliği muafiyetinin kaldırılması, hükümetçe mevcut muafiyetlerden maada halıcılığın daha fazla muhtacı himaye olduğu görülürse halıcıların hariçten ithal edecekleri bilimum mevaddan gümrük resim alınmaması, halı ihracatında münasip bir prim verilmesi, memleketin her tarafında yapılmış olan el tezgahlarının kendi sermayeleriyle tesis edemeyecekleri boyama, kasarlama, perdahlama ameliyatını yapacak fabrikaların tesisi için hükümetçe tetkikat yapılması ve memleketin her tarafında münferiden çalışmakta bulunan dokumacıların sanayi ve ticaret odaları delaletile gruplar halinde kooperatiflere raptı ile vaziyetlerinin ticari mahiyette tebellür ettirilmesi.¹³

Ayrıca halıcılığın himayesi, dokumacılığın kooperatifleştirilmesi, sanayiinin kamulaştırılması için çalışmalar yapmak, ithal ürünlerin satış fiyatı üzerinden alınan vergilerin artırılarak sanayi kesimini muaf tutmak gibi kararlarda onaylanarak mesai bitmiştir. Tüm bu kararlar kitap haline getirilmiştir.¹⁴

Kongre Türk ekonomisinin genel görünümünü net şekilde ortaya koymayı başarabilmiştir. Genel olarak sanayi kesiminin sermaye ve makine eksikliği olduğu ve bu yüzden kalitenin düşüp, rekabet edemedikleri anlaşılmıştır (Semiz, 1991: 69). Ayrıca kongre sonunda hazırlanan Umumi Encümeni Raporuna göre ülkede bir sermaye israfı olduğu anlaşılmıştır. Raporda sebepleri şu şekilde belirtilmiştir (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, 1930: 501):

- * Mevcut kullanılabilir sermayenin yetersizliği,
- * Teknik malzemelerin eksikliği,
- * Teknik uzmanların yetersizliği,
- * Verimlilik hesapların yanlış olması,
- * Tesis yerlerin seçimindeki hatalar,
- * İdarenin bozuk olması.

Raporda Türkiye’de sermayenin kısıtlı olduğu ve birikimin ağır ilerlediği için planlı bir şekilde ilerlemek gerektiği vurgulanmıştır. En az on yıllık bir sanayi programı bu yüzden hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Bu planın tamamlanabilmesi için de her fabrika kuracak

¹³ “Sanayi Kongresi: Kongre milli istihsalat için ittihazı lazım gelen tedabiri ihzar ve tasviple mesaisini bitirdi”, Cumhuriyet Gazetesi, 30.04.1930.

¹⁴ “Sanayi Kongresi: Kongresinde verilen kararlar”, Milliyet Gazetesi, 30.04.1930.

kişi ya da kurum ve kuruluşların fabrika hakkında detaylı bilgiler vermesi gerektiği ve bir sanayi tesisatı inceleme ve denetleme merkezi kurulması, eğer bu merkezin onaylarsa kurulabileceği belirtilmiştir (Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, 1930: 502).

Kongrede sanayi sektörünün müdahaleci politikaları benimsemedikleri talepleri doğrultusunda anlaşılmıştır. Kongrede alınan kararlara göre özel sektör esaslı bir sanayii gelişim hedeflenmiştir. Kongre boyunca devletçilik ile ilgili bir müzakere olmamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009a: 124).

2.6.6 1931 Birinci Ziraat Kongresi

Türkiye’de buhranın tarım ürünlerinde aşırı fiyat düşüşlerine sebep olduğunu belirtmiştik. İhracatı artırmak isteyen Türkiye’nin bu yıllarda ekonomisi tarıma dayalıydı. Bu yüzden Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarım politikalarında hükümete yardımcı olabilmek için Birinci Ziraat Kongresini topladı. Programa önce 5 Ocak 1931 günü İsmet Paşa tarafından açılışı yapılan Ziraat Sergisi olarak başlanmıştır¹⁵.

Kongrenin amacı cemiyet tarafından yayınlanan raporda belirtildiğine göre, dış dünya ile rekabet edebilmek için ihracatın artırılması gerektiği ve ihracatında tarıma dayalı olduğu için tarım ürünleri ihracatının artırılması ve bu sırada sanayi ürünleri üretimiyle de ithalatın kısılmasıdır. Ayrıca ihracatın artmasıyla da dünya piyasasında rekabet payının artacağı belirtilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009a: 191; Semiz, 1991: 72).

200’e yakın üyenin katıldığı kongrenin başlıca konuları ise şu şekilde belirlenmiştir:

1- İstihsal Şartları, 2- Zirai Kredi, 3- Zirai Vergiler, 4- Fiat Teşekkülü, 5- Satış Teammülleri, 6- Standardizasyon ve Ambalaj Meseleleri 7- Zirai Teşekküller, 8- Zirai Asayiş, 9- Zirai Tahsil ve Zirai Neşriyat 10-Nakliye Tarifeleri, 11- İktisadi Yollar, 12- Muafiyetler ve Teşvikler, 13- Zirai Kanunlar, 14- Hayvancılık, 15- Umumi Meseleler (Duman, 1990: 131).

Kongre 20 Ocak 1931 tarihine kadar devam etti. Kongre sonunda tarım sektörü ile ilgili belirlenen sorunlar şunlardır: 1- Tarım ve tarım ürünlerine olan ilgisizlik, 2- Eski tarım yöntemleri kullanımının devam etmesi, teknolojik gelişmeleri takip etmeme, 3- Köylü ve çiftçinin sermaye bulmada sıkıntı çekmesi, 4- Türk tüccarlarının dış pazarlar ile doğrudan bağlantı kuramaması, 5- Ürünlerin kalitesinin düşüklüğü, 6- Zirai eğitimlerin yetersizliği, 7- Dünya bunalımından sonra dünya ülkelerinin kendi içine çekilerek tarım ithalatını kısıması, 8- Sovyet Rusya’nın tarım ürünleri ihracatında düşük fiyat uygulaması, 9- Türkiye’nin pek çok tarım ürünlerinde tekel gücünü kaybetmesi (Kipal ve Uyanık, 2001: 81-82; Metintaş ve Kayıran; 2016: 53-54; Semiz, 1991: 73-74).

¹⁵ “Ziraat Sergisi: Dün İsmet Pş. Tarafından Açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.01.1931

Kongrede sorunlara karşı sunulan öneriler vardır. Türk tarım ürünlerinin iç piyasaya dönük olarak üretilmesi, ihracat ofislerinin kurulması, tarım ürünlerinin nakliyat sırasında karşılaştıkları güçlükleri azaltmak için örneğin Aydın Demiryolu tarifelerinin düzeltilmesi (indirim yapılması), Ziraat Odalarının artırılarak her il ve ilçede birer adet Ziraat Odasının olmasını sağlamaktır. Ayrıca Şevket Süreyya Aydemir'in sunduğu tarımdan alınan vergilerin bölge olarak farklı olması önerisi de dikkat çeken başka bir öneridir (Duman, 1990: 134; Tekeli ve İlkin, 2009a: 194-197).

Birinci Ziraat Kongresi Türk tarımının sorunlarını ve alınabilecek önlemlerin ele alınması açısından önemlidir ama Türk tarımına izleyeceği politikalar için bir yön vermemiştir. Ancak Birinci ve İkinci Sanayi Planları için bir kaynak olmuştur. Kongrede yapılan görüşmeler ve sunulan öneriler ileride müdahaleci, devletçi politikaların izleneceğinin sinyalini vermiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

3.1 Türkiye’de Devletçilik Öncesi Gelişen Olaylar

II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Partisinin millileştirme hareketleri ile müdahalecilik ve korumacılık akımları başlamıştı. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Kemalist kadro Lozan Antlaşması hükümleri gereğince liberal ekonomiyi benimsemiş olsalar bile gerek bankalar yoluyla gerekse çıkardıkları kanun ve teşvik yasaları ile ekonomiye müdahale etmişlerdir.

Başta büyük buhran olmak üzere daha sonra değinilecek olan birtakım sebeplerden ötürü Türkiye’de devletçilik, daha doğrusu ekonomiye müdahale etme gereksinimi duyulmuştur. Türkiye’de devletçilik mutedil devletçilik yani ılımlı devletçilik olarak tanımlanmıştır. Ne liberalizme ne de sosyalizme benzemediğini üstüne basa basa parti ve hükümet yetkilileri belirtmişlerdir.

12 Nisan 1930 yılında hazırlanan İktisadi Program Türkiye’nin ilerleyen yıllarda izleyeceği ekonomi politikalarının öncüsüydü. Bu program içerisinde düşünülen projeler ise Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarının kalbi olmuştur. Halkın refah seviyesinin yükseltilmesi ilk maddesi olan programdan Türkiye’nin tarımsal sanayiye ağırlık vermesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Sanayi bankasının sermaye, yetki ve sorumluluklarının artırılması ve madencilikle uğraşan kesimin teşvik ve korumalarla özendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Planda ulaşımın önemi, demiryollarının kar amacı gütmeyen devlete yönelik hizmet vermesi, milli paranın kıymetini koruma, ithal ikamesi, tasarruf konuları da yer almıştır (Ölçen, 1982: 138; Tuna, 2002: 132).

Büyük buhranın etkilerine çözüm arayışları için de siyasi olarak yapılan girişimlerde vardı. Halkın krizden bunalıp şikayetlere ve söylemlere başladığı sıralarda, Atatürk’ün talebiyle Fethi Okyar tarafından kurulan Cumhuriyetçi Serbest Fırka, Cumhuriyetçi Halk Fırkasına karşı bir muhalif parti olarak ve tam liberalizmi benimseyerek çalışmalarına başlamıştır. İki parti arasında liberalizm ve devletçilik tartışmaları süre gelmiştir. CSF’nin yaptığı muhalif konuşmalar ve Halk Fırkasına yöneltilen eleştirilerde gerilimi tırmandırmıştır. Fethi Okyar’ın yönelttiği eleştirilere cevaben İsmet İnönü 30 Ağustos 1930 da Sivas’ta verdiği cevapta “biz mutedil devletçiyiz” söylemi ile ekonomik görüşünü ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Atatürk CSF’den desteğini çekmiş ve fırka da kısa bir süre sonra kendini feshetmiştir (Kıpal ve Uyanık, 2001: 86-90; Kazgan vd., 1999: 116).

CSF'nin kapanmasının akabinde Mustafa Kemal yurt gezisine çıktı. CSF ülkede var olan muhalif kesimi ayaklandırmıştı. Ayrıca halkın sıkıntılı ve şikayetçi olduğu anlaşılmıştı. Atatürk de yaklaşık 4 ay sürecek olan yurt gezisinde halkın sıkıntılarını dinlemek istiyordu. Mustafa Kemal 18 Kasım 1930 da çıktığı yurt gezisini 4 Mart 1931'e kadar sürdürdü (Kıpal ve Uyanık, 2001: 90-91). Seyahatte krizin en çok etkilediği yörelere seyahatler yapmış ve yerinde incelemeler ile halkın sıkıntıları etraflıca dinlemiştir. Mustafa Kemal seyahatinin İzmir ayağında yaptığı konuşmada, halkın tab'an yani zihnen devletçi olduğunu yani her türlü ihtiyaçlarını devletten belediklerini belirtmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009a: 204).

1931 Mayıs ayı CHF kongresinde devletçiliği programına aldığını duyurmuştur. Devletçilik ilk kez CHF'nin 1931 Kurultayında resmi olarak tanımlanır. Devletçilik ülkenin en hızlı şekilde iktisadi kalkınmasını sağlamak, özel işletmelere yön vermek ve mevcut devam eden işleri de düzenlemek ve denetlemek olarak açıklanmıştır (Aydemir, 1975: 479). Böylece CHF'nin 6 oku yani cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, inkılapçılık, laiklik ve devletçilik ilkeleri benimsenmiştir.¹⁶

Atatürk'ün yönlendirmesiyle Afetinan'ın Medeni Bilgiler kitabında yer alan tanım, Atatürk'ün devletçilik hususunda ki görüşünü yansıtmaktadır:

Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi, iktisadi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.

Bizim takibettiğimiz Devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha, memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektedir (Aydemir, 1975: 478).

Kadro Dergisinin Ekim 1933 tarihinde çıkan 22. sayısının açılış yazısında İsmet İnönü devletçiliği yorumlamıştır. Devletçiliğin bir savunma yolu olup olmadığının yıllardır tartışıldığı, ancak büyük buhranla birlikte büyük devletlerin bile ekonomik korunma yöntemlerine başvurduklarını belirtmiştir. Bu yüzden devletçilik politikası ile ne kadar doğru bir yol izlediklerini vurgulamıştır. Ayrıca ekonominin sadece korunması için değil gelişim ve ilerleme için de etkili bir yöntem olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü sadece milletin yapamayacağı şeyleri devletin yapması gerektiğini ve bunun devlet tarafından da en arzu edilen şeylerden biri olduğunu belirtmiştir (Kadro Dergisi, 1933: 4-6).¹⁷

¹⁶ Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkeleri 1927 yılında kabul edilmişti. Bu kongrede inkılapçılık ve devletçilik ilkeleri eklenmiştir (Yıldırım, 2014: 155).

¹⁷ "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", Kadro Dergisi, Teşrinevvel.1933

Celal Bayar'ın 1935 yılında İzmir Fuarı'nı açış konuşmasında ise Atatürk'ün kendisine verdiği direktifler doğrultusunda devletçiliği şu şekilde anlatmıştır:

...Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeyin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline alması (Yenal, 2017: 75).

CHF'nin 1935 Mayıs kurultayında devletçilik ilkesi genişletilir. Devletin özel girişimciliği özendirme ve bu işletmelerin düzenleme ve denetlemesini de yapması gerektiği belirtilmiştir. Halka en yüksek faydayı sağlayacak işlere devletin girişeceği ve bu işlerin bir özel girişimci elinde bulunması halinde, işletmeye uğrayacağı zarar ödenmek üzere ve her defasında (her işlem için) yeni bir kanun çıkartılmak üzere, işletmeden alınabileceği belirtilmiştir (Kuruç, 1987: 131).

Yine bu kurultayda CHF Genel Sekreteri Recep Peker de devletçilik ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Peker, devletin istediği anda istediği işi yapabileceğini ve bu durumda özel sektör işletmelerine bir iş alanı kalmazsa onların da başka işler yapmasını belirtmiştir. Devletin özel kesimi zaten koruyup geliştiren bir kurum olmasından bu düşünceleri doğal bulmaktadır. Ayrıca özel sektörün denetlenmesi halk yararına olduğunu söylemiştir. Devletin özel işletmelerin elinde olan bir işletmeyi, onlara zarar vermeden ve her defasında yeni bir kanun çıkartılarak alınabileceğini belirtmiştir (Kuruç, 1987: 133-134).

3.2 Türkiye'de Devletçiliğin Ortaya Çıkış Sebepleri

'Mutedil Devletçilik' olarak başlayan devletçilik görüşleri zamanla değişmiştir. Devletçilik ilkesi zaman içerisinde devleti daha ön plana getirerek, özel sektörü denetleyen bir yapı haline gelmiştir. Devletçiliğin Türkiye'ye özgü bir ilke olduğunu ve ülkenin o anda var olan ekonomik şartları gereği geliştirildiği görülmektedir. Devletçiliğin ortaya çıkış nedenlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

* Büyük buhranın yıkıcı etkilerinin Türk halkını ve ekonomisini kötü etkilemesi. İç kesimlerde halkın çok zor şartlarda olması ve şikayet seslerin yükselmesi sonucu mevcut olan ekonomik politikaların sorgulanması ve kriz ortamından ancak devletin ekonomiye müdahalesi ile çıkılabileceğine inanılması,

* CSF'nin çalışmalarda bulunduğu kısa sürede devlete muhalif bir kesim yaratılmasının ve yapılan belediye seçimlerinde CSF'nin beklenenin üzerinde oy alması sonucu hükümetin yeni arayışlar içine girmesi,

* 1923'den itibaren izlenen ekonomik politikalar sonucunda yerli özel sermayenin istenilen sonuçlar verememesi ve yabancı sermayenin ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacak ölçüde gelmemesi ve ayrıca yabancı şirketlerin ayrıcalıklı haklar ile ya da Türk Anonim Şirketleri vasıtasıyla gelmeleri ülke ekonomisine olumsuz etkileyebileceği sonucu yabancı sermayeye güvenilmemesi (Boratav, 2006: 141),

* Dünya ekonomik bunalımından ülkelerin dışa kapalı politika izlemeleri ile yabancı sermaye bulmanın zorluğu (Yıldırım, 2014: 156),

* 1929 yılında gümrük tarifelerinin serbestçe belirlenebilmesi özgürlüğüyle müdahaleci politikaların önünün açılması,

* Büyük buhranla birlikte tüm dünyanın mevcut ekonomik sistemi sorgulaması ve yeni arayışlar içerisine girmesi,

* Tüm bu kriz ortamından, dışa kapalı ekonomi politikaları izleyen Komünist SSCB'nin etkilenmemesidir.

Bu maddeler Türkiye'de yeni bir ekonomik model olmasının gerekliliğini gösterirken, liberal dönemde izlenen ekonomik politikaların sanayileşmede başarılı olamaması sonucu devletin sanayileşmede görevi üstlenmek istemesine sebep olmuştur. Türkiye'de devletçiliğe tam olarak geçiş 1932 yılının yarısından sonra gerçekleşmiştir. Temmuz ayında Meclis'e peş peşe sunulan kanun tasarıları müdahaleciliği ön plana çıkarmaktadır (Boratav, 2006: 150).

3.3 Türkiye'de İlk Müdahaleci Politikalar

3.3.1 Tarıma Yönelik Politikalar

Ülke sanayileşmesi ön planda tutulan bu dönemde tarım sektörü genel olarak kendi haline bırakılmıştır. Yapılan düzenlemeler ise planlı bir şekilde değil, durumlardan ortaya çıkarak anlık sorunların çözümü için yapılmıştır. %80'den fazla istihdam sağlayan, ihracat gelirlerinin %80'ini oluşturan tarım sektörüne ayrılan yatırım payı sadece %10'larda kalmıştır (Şahin, 2016: 53).

Tarım sektörü büyük buhrandan oldukça kötü etkilenmişti. Buhranla beraber Türk köylü ve çiftçisi daha da borçlanmış ve ayrıca tarım ürünlerinde ki aşırı düşüş sebebiyle kazançları daha da azalmıştı. Sermaye yetersizliğinin yanında hem nüfus yoğunluğunun az olması hem de iş bulmak amacıyla kente yapılan göçler sebebiyle emek yetersizliği de vardı (Tekeli ve İlkin, 2009b: 108). Ayrıca kullanılmayan boş çok fazla tarım arazileri vardı. Hükümet 14.06.1934 tarihli ve 2510 nolu İskan Kanunu çıkararak, daha önce aşiretlere verilen kayıtlı kayıtsız tüm

gayrimenkullerin devlete geçeceği belirtmiştir. Bu gayrimenkuller göçmenlerle birlikte topraksız ya da az topraklı çiftçi ve köylülere dağıtılmıştır.¹⁸

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihinde B.M.M. Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma yılını açılış konuşmasında milli ekonominin dayanağının tarım olduğunu ve tarımda kalkınmaya öncelik verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ülkede topraksız çiftçinin olmaması gerektiği ve büyük çiftçilerin işletilebilecek toprakların bölgenin şartlarına göre sınırlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. İş makinelerinin mümkün olduğunca artırılması, en küçük çiftçinin bile bir çift beygire sahip olması ve köylerde ortaklaşa harman makinelerinin kullanılması ve bunu alışkanlık haline getirmeleri gerektiğini belirtmiştir (Afetinan, 1972: 126-127). Atatürk'ün bu sözleri üzerine aynı yıl yapılan anayasa değişikliğinde istimlak konusu eklenmiştir. 1934 yılı ile 1938 yılı arasında 300 bin hektar kamu arazisinin köylü ve göçmenlere dağıtımı yapılmıştır. Bununla beraber 1927 yılında işlenen toprak %4,86 iken, 1934 de %10,2'ye ve 1940 yılında %12.25'e yükseltilmiştir (Kepenek, 2017: 71; Şahin, 2016: 54; Yiğit, 2012: 319).

Devletin tarım alanında yaptığı bir diğer uygulamada başlıca ihraç ürünleri için, tüccarı, üreticiyi ve teknisyenleri bir araya getiren kongreler düzenlemiş olmasıdır. Türk tarım ürünlerinden ihracatta önemli bir yer tutan tütün için iki kongre düzenlenmiştir. 1931 yılında tütün üretimi 51.111 ton iken 1932 yılında üretim 18.040 tona düşmüştür (İstatistik Göstergeler, 2001: 191). Tütünden sağlanan ihracat geliri ise 1931 yılında 127.275.000 TL iken 1932 yılında 101.301.000 TL ye düşmüştür. Ayrıca 1935 yılına kadar üretim arttığı halde ihracat gelirleri 1933 yılında 96.162.000 TL'ye, 1934 yılında 92.149.000 TL'ye düşmüştür (İstatistik Göstergeler, 2001: 191; Suvla, 1945: 83). Bu üretimde yaşanan ilk düşüş neticesinde 1-5 Şubat 1932 tarihleri arasında Ankara'da kongre toplanılmış ve tütünle ilgili tüm sorunlar konuşulmuş ancak bir çözüm önerisi getirilmemiştir (Tekeli ve İlkin, 2009b: 119).

Cumhuriyet Gazetesi köşe yazarı Halil Mithat bu kongreye değindiği yazısında, tütün krizinin yaprak tütünün ticaretinde yaşanan karışıklık ve son zamanlarda artan kaçakçılık gibi sebepleri olduğunu yazmıştır. Tütün ticaretinde modern teşkilatın olmadığı gibi Türk tüccarlarının şikayetleri olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Kongrede sunum yapan 3 komisyondan birincisi kaçakçılığı önlemek için satışta olan ucuz sigara ve tütün fiyatlarının daha fazla düşmemesi ve tütünlerin tağşiş edilmemesi için önlemler alınmasını istemişlerdir. İkinci komisyon tütünlerin memleket içinde işletilmesini ve üçüncü komisyonda tütün ihracatının düşüş sebepleri ve ihracatının gelişimi için neler yapılması gerektiği konusunda tartışmalar

¹⁸ “İskan Kanunu Fesil II: İçerde, nakiller, kültür ve idare tedbirleri”, Resmi Gazete, 21.06.1934.

¹⁹ “Haftalık İcmal:1-Tütün kongresi 2-Osmanlı borçları 3-Türk-İtalyan turizmi”, Cumhuriyet Gazetesi, 02.02.1932.

yapmıştır.²⁰ Ayrıca kongrede tütüncülük esaslarına dayanan ve yöresel değil merkezi bir banka açılması hususunda görüşmeler de yapılmıştır.²¹

İkinci Tütün Kongresi ise yine Ankara’da 15 Nisan 1934 tarihinde yapıldı. Kongrenin amacı üreticiler ile tütün tüccarlarını bir araya getirerek sorunların çözülmek istenmesiydi. Kongrenin açılış konuşmasını yapan İktisat Vekili Celal Bayar kongrenin amacının tütün ticaretinde iskonto ve ıskartada uygulamalarının hem alıcının hem de satıcının çıkarına olmadığını, çiftçiden tüccara gidesiye kadar yapılan uygun olmayan iskonto ve ıskarta uygulamalarını değiştirmek için yollar aramak olduğunu belirtmiştir.²² Kongrede alınan kararlar ise, tütünün dizi, demet ya da kalıp halinde değil denk halinde satılabileceği ve çiftçinin tütünü denk yaparken çürük, yeşil gibi bozuk olanları ayrı olarak koymakla sorumlu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çiftçi ile alıcılar arasında yapılan satışlara da düzenlemeler getirilmiş, alışverişin belirli esaslara göre yapılacağı ve çiftçi ve alıcı arasında oluşabilecek sorunların bölgenin ticaret odaları tarafından çözüleceği, eğer ticaret odası yoksa belediye ve alıcı ve satıcı tarafından seçilecek hakemler (biri tane) tarafından çözüleceği belirtilmiştir. Yine çözülemezse Sulh Mahkemesi tarafından çözüleceğine karar verilmiştir.²³

Türkiye’de bu dönemde tarım üzerinde yapılan müdahaleler daha çok dış ticareti geliştirmek için yapılmıştı. Bunun yanında sanayileşmeye katkı sağlamak amacıyla şeker pancarı ve pamuk üretimlerinde önemli müdahaleleri olmuştur.

Hükümet şeker pancarı üretimini artırabilmek için şeker pancarı fiyatlarını belli bir süre yüksek tutmuştur. Bunun yanında teknik destek, gelişmiş üretim araçları yardımları da yapmıştır. Hükümet pancar üretimini artırabilmek için 20 Aralık 1934 tarihinde Şeker Rasyonalizasyon Komitesini kurmuştur. Bu komite bir rapor hazırlayarak 17.01.1935 tarihinde İktisat Bakanlığına sunmuştur. Raporda mevcutta faaliyet gösteren şeker fabrikaların kapatılıp birleştirilerek yeni bir şeker fabrikası kurulması, şeker fiyatlarının ülke genelinde aynı olması ve şeker tüketimin artırılabilmesi için şeker fiyatlarının düşürülmesi önerileri bulunmaktadır (Karayaman, 2012: 81).

Türkiye’nin sanayileşme sürecinde kurulan ve kurulacak dokuma fabrikaları için pamuk gereksinimi vardı. Türkiye’nin ürettiği pamuk bu gereksinimleri karşılayacak düzeyde olsa da kalitesi bakımından yetersiz oluşu hükümeti arayışlara yöneltti. Yapılan incelemeler sonucunda Ziraat Vekaleti tarafından ‘Pamuk Yetiştirme Planı’ hazırlanarak 5 Temmuz 1934 tarihli ve

²⁰ “Tütün Kongresi: Konferanslar mes’elesine devam ediliyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.02.1932.

²¹ “Tütün kongresi Dün dağıldı: Kongrede temenni mahiyetinde kararlar verildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.02.1932

²² “Tütün Kongresi: Kongre Celal beyin nutkile açıldı, müzakereye başladı”, Akşam Gazetesi, 16.04.1934

²³ “Altı madde: İskarta ve iskonto hakkında verilen kararlar”, Akşam Gazetesi, 18.04.1934; “Tütün kongresi bugün dağılıyor: İktisat Vekili alınan tedabirden memnun”, Cumhuriyet Gazetesi, 18.04.1934.

2582 nolu kanun “Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi” çıkartılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009b:130-131). Kanuna göre projeyi gerçekleştirebilmek için 1935 yılı bütçesinden itibaren 7 yıl boyunca Ziraat Vekaleti bütçesinde açılacak özel bölüm için ilk iki yıl en az 700.000 TL olmak üzere 3.000.000 TL ödenek verilmesi kararlaştırılmış ve gerekli yasalar çıkartılarak uygulanmaya başlamıştır.²⁴ Bu kanun 27 Ocak 1936 tarihli ve 2903 sayılı “Pamuk Islah Kanunu” ile tamamlanmış olacaktır.

Hükümetin pamuk üretiminde yaptığı bu müdahaleler kaliteli pamuk yapımını sağlamak ve kurulan dokuma fabrikalarının gereksinimlerini karşılamak kadar, ihracat payını da kaybetmemek istemesidir.

Tablo 3.1 1932-1938 Yılları Arasında Başlıca Endüstriyel Bitkilerin Üretimi (Ton)

Yıl	Pamuk	Şeker Pancarı	Tütün
1932	19.579	151.757	18.040
1933	27.791	182.798	40.148
1934	37.762	434.201	35.678
1935	52.228	445.664	36.004
1936	51.068	454.206	75.936
1937	67.185	332.705	72.677
1938	64.731	290.109	58.800

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 2001: 191.

Tablodan görülebileceği gibi hükümetin müdahale ettiği bu endüstriyel bitkilerde üretim 1932 yılından sonra giderek artmıştır. Daha sonra işlenecek olan Sümerbank’ın kurulması ve hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının bu üretimlerin artmasında büyük payı vardır.

3.3.2 Sanayiye Yönelik Politikalar

Sanayi sektöründe yapılan devlet müdahaleleri tarım sektörünün aksine stratejik planlamalar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Devletin öncelik verdiği sektör sanayi sektörü olmasıyla birlikte dönemde kurulan ve daha önceden faaliyet gösteren bankalar aracılığıyla sektör canlandırılmaya ve ekonomik gelişme sağlanmaya çalışılmıştır. Sanayi önceliği olan devletçilik döneminde korumacı önlemler yanında devlet ekonomiyeye yeni fabrika ve şirketler kurarak giriyor ve aynı zamanda özel sektörü de yasalar ile teşvik ediyordu.

²⁴ “Merinos koyunları yetiştirilmesi ve ıslah edilmiş pamuk tohumu üretilmesi hakkında kanun”, Resmi Gazete, 15.07.1934.

Devletçilik ilkesinin nasıl işleneceği bir tartışma konusuyken planlı bir süreç olması ortak fikirdi. Dünya ekonomik krizinden Sovyet Rusya'nın etkilenmemesi ve planlı ekonomiyi başarılı şekilde gerçekleştirmeleri de bu fikrin alınmasında etkili oldu. İsmet İnönü beraberinde bir heyet ile Rusya'ya gezi düzenlemesi sonucu Rusya ile aralarında 16 milyon TL değerinde bir kredi sözleşmesi sağlandı. Sözleşmeye göre Rusya krediyi kendilerinden makine alımı için veriyordu. Kredi 20 yıl vadeli ve aynı zamanda faizsizdi. Türkiye planlı ekonomi için gerekli finansmanı büyük ölçüde sağlıyordu. Ayrıca kurulacak olan fabrikalar için gerekli makineleri de Rusya'dan alabiliyordu. Rusya'ya yapılan geziden sonra İsmet İnönü bu sefer İtalya'ya bir gezi düzenlemiştir. İtalya ile de 32.000.000 TL tutarında kredi anlaşması yapılmıştır (Özçelik, 1995: 492-493).

Türkiye'de planlama çalışmaları ise Ağustos 1932 tarihinde başlamıştır. Profesör Orlof başkanı olduğu bir Sovyet Heyet incelemelerde bulunmak üzere gelmiştir (Boratav, 2006: 158). İncelemelerin bitip raporun hazırlanmasına kadar plan için beklenilmiş ve bu süre zarfında hükümet müdahalelerini yapmaya başlamıştır.

3.3.2.1 Devlet Sanayi Ofisi

Devlet müdahalelerinin ilki Sanayi ve Maadin Bankasının kapatılarak, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası'nın kurulmasıdır. Büyük beklentiler ile kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın beklentileri karşılamadığını belirtmiştik. Daha önce liberal dönemde bahsedildiği gibi bankanın ortak olduğu özel girişimlerde ortakların sermaye taahhütlerini yerine getirememesi ve bankanın bu zararları üstlenmesi öz kaynak sıkıntısı yaşamasına sebep olmuştur. Ayrıca kredi desteğini beklenildiği ölçüde sağlayamaması, devletin ilk müdahalesinin Sanayi ve Maadin Bankasını kapatmasına neden olmuştur.

Öncelikle 03.07.1932 tarihli ve 2057 nolu yasa ile İktisat Vekaleti denetiminde Devlet Sanayi Ofisi kuruldu. Bu kanun ile sanayi sektöründe faaliyet gösterecek işletmelerin kuruluş ve işleyişi yönetme görevleri SMB'den alınarak DSO'ya verilmiştir. Ülke ekonomik kalkınması ve üretimin artırılması için kurulacak olan sanayi işletmelerinin direkt devlet tarafından kurulması ve işletilmesi bu kanun ile zorunlu kılınmıştır (Tuna, 2009: 38). DSO'nun başlıca görevleri şu şekildedir:

- * Başta Sovyetlerden alınan kredi ile kurulacak fabrikalar olmak üzere devlet teşebbüsü olarak kurulacak tüm fabrikaların yapımını sağlamak,
- * Özel fabrikaların kurulup kurulamayacağına karar vermek ve kurulanları denetlemek,
- * SMB'nin bünyesinde bulunan fabrikaları yönetmek,
- * Devletin sermaye payı fark etmeksizin tüm iştiraklerini yönetmek,

- * Yerli hammaddelerinin geliştirilmesi için çalışmalar yapmak,
- * İktisat Vekaletince belirlenen konularda incelemeler ve denetleme yapmak,
- * Devletin kuracağı üretim tesisleriyle ilgili projeler hazırlamaktır (Kazgan vd., 1999: 120; Kipal ve Uyanık, 2001: 103; Tuna, 2009: 39).

3.3.2.2 Sanayi Kredi Bankası

SMB'nin kendisinden beklendiği gibi sanayi ve madencilik alanlarında yeterli düzeyde kredi sağlayamaması gerekçesiyle 07.07.1932 tarihli ve 2064 sayılı kanunla Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuştur. Bankanın sermayesi gerekli görüldüğü halde bir kat artırma imkanıyla birlikte 5.000.000 TL olarak belirlenmiştir. Bankanın kuruluş amacı sanayi sektörüne finansman sağlamaktır. Bankanın başlıca görevleri şunlardır:

- * Kredi ihtiyacı olan sanayi işletmelerini finanse etmek,
- * Yerli sanayinin hammadde arayışında aracılık yapmak,
- * Sanayi kesimine verilecek olan teşviklerde aracılık yapmak,
- * Küçük sanayi işletmelerinin geliştirilmesini sağlamak için ayrıca kredi gibi işlemler yapmak,
- * Bu işlerle alakalı olarak tüm bankacılık işlemlerini yapmak,
- * Mevduat kabul etmek,
- * Tahsilat ve ödemelerde aracılık etmek,
- * Sanayi gayrimenkulleri üzerinde gerektiğinde ciro yapmak için Emlak ve Eytam Bankası ile iş birliği içinde ve işletmede yer alan makineler üzerine tek başına rehin yapmak,²⁵
- * Kamu kurumlarında bulunan kullanılmayan veya o kurumda işe yaramayan makinelerin devri SKB'ye yapılabilir. Aynı şekilde özel kesimde yer alan kullanılmayan ama yapılması mümkün olan makineleri alıp tamir ettirebilir. Kullanılabilir duruma gelen makinelere %4 komisyon koyarak satışa sunmaya ve böylelikle bir makine piyasası oluşturmasıdır (Boratav, 2006: 260; Özçelik, 1995: 500).

Bunların yanında bankanın bazı kısıtlamaları da bulunmaktadır. Özel ya da kamu işletmelerine iştirak edemeyeceği ve bankanın sanayi kesimine vereceği kredilerde uygulayacağı faiz oranının en fazla %9 olup ancak bakanlar kurulu kararıyla artırılabilmesi kanunda açıkça belirtilmiştir (Yıldırım, 2014: 171).

Bankanın sermayesini oluşturan varlıklar ise; SMB'den kalan fabrikaların sermayeleri ile menkul ve gayrimenkuller, özel kesime Teşvik-i Sanayi Kanunu ile tanınan gümrük muaflığının kaldırılmasıyla birlikte gümrük resimleri ve muamele vergileri, makine

²⁵ "Türkiye Sanayi Kredi Bankası teşkili hakkında kanun", Resmi Gazete, 14.07.1932

satışlarından elde edilen gelir, bankacılık işlemlerinden alınacak komisyon ve faizler, her yıl verilmek üzere İktisat Vekaleti bütçesinden ayrılan tutardır (Boratav, 2006: 260; Tuna, 2009: 90).

SKB'ye yöneltilen çok fazla eleştiri olmuştur. Özellikle özel kesime uygulanan gümrük muafiyetlerinin kaldırılması ile özel kesimin uğradığı zarar, bankanın sağlayacağı kredi kolaylıklarından daha fazla olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Bunun yanında sermayesinin yetersiz oluşu da daha doğrusu sermaye kaynaklarının gümrük vergileri dışında gerçekçi olmadığı diğer tartışma konusu olmuştur. Yine bankanın özel sektöre iştirak edemeyecek olması da itiraz edilen konulardan biri olmuştur (Boratav, 2006: 261; Kipal ve Uyanık, 2001: 107-108).

Aynı şekilde DSO'ya da yoğun eleştiriler yapılmıştır. Özel kesim devletin bizzat sınai işletmesi kurmasından rahatsızdı. Çünkü SMB gibi DSO işletmeleri kurduktan belli bir süre sonra özel kesime devretmesi gibi bir madde kanunda yer almıyordu. Bunun yanında devletin iştirak ettiği işletmelerde de sıkı bir denetim olması da özel kesim için rahatsız ediciydi. Bu tür sınırlamaların eşit rekabet ortamı yaratmadığı ve devlete tanınan bu kapsamlı yetkilerin ticaret kanununa aykırı olduğu şeklinde tartışmalar yapılmıştı (Özçelik, 1995: 501-502).

3.3.2.3 Ali İktisat Meclisi Raporu

İş Bankası'nın İzmir'de kağıt fabrikası kurmak istemesi ve İktisat Vekaletinin buna karşı çıkması üzerine dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan yoğun eleştiriler almış ve sonucunda istifa etmiştir. Bunun üzerine ekonomi kesiminin sevdiği bir isim olan Celal Bayar İktisat Vekili olarak atanmış ve devletçilik politikalarında daha ılımlı bir görüş izlenmeye başlamıştır (Yıldırım, 2014: 174-175).

Celal Bayar göreve başladıktan sonra 5 Ocak 1933 tarihinde Ali İktisat Meclisinde beklentilerini açıklamıştır. Bayar yaptığı açılış konuşmasında Türkiye için iki önemli konu olduğunu; sanayinin nasıl kurulup geliştirileceği ve madenleri en iyi şekilde nasıl kullanılabilceği sorunlarını vurgulamıştır. Türkiye'de madenlerin çok olduğunu ancak işlenmediği sürece hiçbir katkısı olmadığını, sanayinin ilkelikten kurtarıldığını ve kalıcı tedbirle geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁶

Celal Bayar'ın isteği ile Ali İktisat Meclisi incelemeler yaparak "Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?" raporunu sunmuştur. Rapora göre izlenecek iktisat politikalarında tarımla birlikte sanayiinin de gelişimi sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Rapor gelişmiş ülkelerin 4 aşamadan geçtiklerini belirtmiştir. Bu aşamalar önce tarımın gelişmesiyle

²⁶ "İktisadi mes'elerimiz", Cumhuriyet Gazetesi, 06.01.1933.

başlamaktadır. İkinci evre ise tarım ve sanayiinin birlikte geliştiği dönemdir. Milli sanayiinin ülke ihtiyaçlarını karşıladığı dönem ise üçüncü dönemdir. Dördüncü dönemde ise ülke imal ettiği sanayi ürünlerini ihraç eder ve hammadde ithal eder. Rapor Türkiye'nin henüz ikinci dönemde olduğunu belirtmiştir (Ali İktisat Meclisi Umumi Katiplik, 1933: 5-6).

Raporda sanayileşme sürecinde teşviklerde bulunmak, girişimcilerin kuşklarını gidermek ve ilk kuruluşlarını zarardan korumak gerektiğini belirtilmiştir. Bu gelişim sürecinin ayrıntılı incelemelere dayalı bir program çerçevesinde olması gerektiği vurgulanmıştır (Ali İktisat Meclisi Umumi Katiplik, 1933: 6).

Raporda ülkenin sanayisi 4 gruba ayrılmıştır:

* Mamulâtı büyük ölçüde ülke içinde tüketilen ve hammaddesi Türkiye'de yetişen sanayi,

* Ham ihracat maddelerini işlenmiş ya da yarı işlenmiş hale getiren sanayi,

* Mamulâtı büyük oranda ülke içinde tüketilen ve hammaddesi Türkiye'de yetişmeyen ama bir tesis kurulması durumunda yetişebilecek olan sanayi,

* Hammaddesinin ülke içinde yetiştirilmesi mümkün olmayan, ithal edilen sanayidir (Ali İktisat Meclisi Umumi Katiplik, 1933: 6-7).

Ayrıca raporda devletin büyük işletmeler kurması gerektiği ve bunun bir zorunluluktan doğduğu özellikle vurgulanmıştır. Ancak devletin kurduğu bu işletmelerin belirli bir seviyeye geldikten sonra halkın refahına göre özel sektöre devredilebileceği de belirtilmiştir. Kurulan DSO ve SKB'nin bu kurallar doğrultusunda çalışmayacağı ve bu yüzden bu kanunlarda düzenlemeye gidilmesi gerektiği söylenmiştir. Ayrıca özel kesimin en büyük talebi olan kaldırılan gümrük muafiyetlerin yeniden verilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Ali İktisat Meclisi Umumi Katiplik, 1933: 9-13).

Ali İktisat Meclisinin bu raporu ilerleyen yıllarda ülke ekonomisine şekil vermesi açısından son derece önemlidir. Celal Bayar'a bir fikir veren rapor doğrultusunda DSO ve SKB kaldırılarak Sümerbank kurulmuş ve oluşturulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı için de bir kaynak görevi görmüştür.

3.3.3 Dış Ticarete Yönelik Politikalar

Dış ticaret dengesinin sağlanması öncelik olan bu dönemde izlenen politikalarda değişikliğe ve birtakım müdahalelere geçildi. Dış ticaret için yapılan ilk müdahale 02.07.1932 tarihli ve 2054 nolu "Çay, şeker ve kahve ithalinin bir elden idaresi hakkında kanun"dur. Devletçiliğin İktisat Vekaleti Mustafa Şeref Bey zamanında daha müdahaleci olduğunu belirtmiştik. Bu kanunla çay, şeker ve kahvenin ithal yetkisini hükümet tek başına alıyordu.

Kanunun amacı ise bu ürünleri Türkiye'ye ihraç eden ülkelerin, Türkiye'den aynı oranda ithalat yapmadıkları için Türkiye'nin bu ülkelere devamlı borçlu kalmasını düzeltmekti. Bu kanunla beraber ikili anlaşmalar ile dış ticareti yönetme düşünülmüştür. Kanunun özel kesime bir hak verilmemesinden dolayı tartışmalara sebep olmuş ve neticesinde tüccarların, ithalat yaptığı miktar kadar ihracat yapabilecekse ithalat yapmasına izin verilmiştir (Boratav, 2006: 244).

Bu kanun mecliste yoğun tartışmalara sebep olmuştur. İtiraz edenler devletçilik müdahalelerinin bir zorunluluktan çıkması gerektiğini ve bu durumun devletçiliğin sınırlarını genişlettiğini, ihracat ürünlerinin değerini düşüreceğini, işsizliği artıracığını, bunun bir kolektivizme doğru gittiğini dile getirmişlerdir. Ancak yine de kanun kabul edilmiştir.²⁷

Dış ticaretle ilgili yapılan bir diğer müdahalede 09.06.1936 tarihli ve 3018 sayılı "Ticarette taşışın men'i ve ihracatın mürakabesi ve korunması hakkında 1705 numaralı kanuna ek kanun"dur. Bu kanun ihracat yapmak isteyen tüccarların bazı nitelikler taşıması gerektiğini belirtmiştir. Kanuna göre bu tüccarlar İktisat Vekaletinden bir ruhsat almak zorundadırlar. Ruhsat 3 yıl geçerli olup tüccar ruhsatı alırken hangi malları ihraç edeceğini belirtmeli ve bu mallar dışında ihracat yapmamalıdır.²⁸ Bu kanun ihracat yapacak kişileri sınırladığı için ülke ekonomisine zarar vereceği yönünde eleştiriler almıştır.

3.3.4 Para Piyasası ve Bankacılık Sektörüne Yönelik Müdahaleler

Hükümet bu dönemde para piyasasını kontrol etmek için daha önce bahsedilen Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile Türk Parasının Değerini Koruma Hakkında Kanununu çıkarmıştır. Ayrıca bir merkez bankasının kurulması gerekliliği her zaman gündemde tutulmuş ve banka kuruluncaya kadar Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştu. Daha sonra anlatılacak olan merkez bankası kurulmasının yanında hükümet bazı kanunlar ile de piyasaya müdahale etmiştir.

Çıkarılan ilk kanun 30 Mayıs 1933 tarihli ve 2243 sayılı "Mevduatı Koruma Kanunu" olup mevduat sahiplerini koruma altına alarak bankaların taahhütlerini zamanında yerine getirmelerini amaçlamıştır. Kanuna göre bankalar vadesiz mevduat ya da en fazla 1 ay vadeli mevduat için %30, 1 ay ve 1 yıl vadeli mevduat aralığı için %20 ve 1 yıl ve daha fazla vadeli mevduatlar için %10 oranlarında kasalarında karşılık bulundurmamak zorunda bırakılmışlardır (Zarakolu, 1973: 354).

²⁷ "Şeker, kahve: Layiha hararetle bir münakaşadan sonra kabul edildi", Akşam Gazetesi, 03.07.1932; "Şeker, Kahve, çay: Meclis dün hararetle bir müzakereden sonra layihayı kabul etti", Cumhuriyet Gazetesi, 03.07.1932.

²⁸ "Ticarette taşışın men'i ve ihracatın mürakabesi ve korunması hakkında 1705 numaralı kanuna ek kanun", Resmi Gazete, 15.06.1936.

1934 yılında bankaların ayrılan bu oranlardaki tutarların yarısının Maliye Bakanlığı onayı ile menkul kıymetlere yatırarak faiz kazancı elde edebilecekleri şeklinde düzenleme yapılmıştır. 1935 yılında ise tamamını ya da bir kısmının yatırılacağı şekilde düzenlenmiştir (Zarakolu, 1973: 354).

08.06.1933 tarihli ve 2279 sayılı “Ödünç Para Verme İşleri Kanunu” ile faizle ödünç para veren gerçek ya da tüzel kişilerin devletten izin almaları zorunluluğu getirilmiştir. Bu kanun yasal olmayan yollarla faiz veren kesimi yani tefecilikle mücadele etmek için çıkarılmıştır. Kanuna göre izin alması zorunluluğu getirilen herkesin her yıl Mayıs ayı içerisinde bir beyanname vermeleri gerektiği belirtilmiştir. Yine bu kişilerin ödünç para vermek için kullanacakları sermayeleri ve ikametgahlarını beyannamelerine eklemeleri zorunluluğu getirilmiştir. Bu beyannameleri zamanında vermeyenlerin izni iptal edileceği bildirilmiştir. Ayrıca kendilerinden borç alanlara imzalı bir belge vermeleri gerekmektedir. Kanunda uygulanacak olan faiz oranı da en yüksek %12 olarak belirtilmiştir. Daha yüksek faiz oranları uygulanması durumunda uygulanan orana göre farkları İl Özel İdareleri tarafından alınır. Ancak %25’den fazla faiz uygulanması durumunda tamamı il özel idaresi tarafından tahsil edilir.²⁹ Bu şekilde bir tavan faiz oranı da belirlenmiş olmaktadır.

Hükümet yasal olmayarak halka yüksek faizlerle kredi veren kesimin önüne geçmeye çalışmıştır. Özellikle kırsal kesimlerde faiz oranlarının çok daha yüksek ve belirsiz olduğu bilinmektedir. Hükümet kanunda belirtilen kurallara uymayanlara tefeci olarak adlandırmıştır. Beyannamelerde yazan faiz oranlarının üstünde faiz verilmemesi konusunda hassasiyetini ve tefecilik yapanların para ve hapis cezalarına çarptırılacağı vurgulamıştır (Yılmaz, 2007: 262).

1 Haziran 1936 tarihli ve 2999 nolu “Bankalar Kanunu” ile sektörde geniş düzenlemeler yapılmıştır. Kanun, Türk kanunlarına göre kurulmuş ya da kurulacak bankalar ile şube açarak faaliyeti devam eden ya da başlayacak yabancı bankaların sorumlu olduğunu belirtmiştir.³⁰ Bu kanun ile karşılık ayırma genişletilerek tüm mevduatlara uygulanmıştır.

²⁹ “ödünç para verme işleri kanunu”, Resmi Gazete, 18.06.1933.

³⁰ “Bankalar Kanunu”, Resmi Gazete, 09.06.1936.

3.4 Bankacılık Sektöründe Gelişmeler ve Türkiye Ekonomisine Katkıları

3.4.1 1930-1938 Yılları Arasında Kurulan Kamu Bankalarının Türkiye Ekonomisine Katkıları

Devletçilik dönemi daha çok kamu bankalarının ağırlık kazandığı yıllar olmuştur. Merkez Bankası, Sümerbank ve Etibank gibi ekonomiye yön veren, ekonomiyi kontrol eden ve ekonomik gelişmeyi sağlayan bankalar kurulmuştur. Bu dönemde yerel bankalar yavaş yavaş geçerliliğini kaybetmeye başlamış, yerini kurulan bankaların şubelerinin yayılması almaya başlamıştır. Dönemde kurulan Sümerbank ve Etibank bir bankadan çok ülkenin sanayi ve madencilik sektörlerinin gelişimini sağlamak için oluşturulan merkezi birimler gibi görevlendirilmişlerdir. Aşağıdaki tabloda 1930-1938 yılları arasında kurulan bankalar bulunmaktadır.

Tablo 3.2 1930-1938 Döneminde Kurulan Bankalar

Yıllar	Banka Adı
1930	Merkez Bankası
1930	Kastamonu Bankası
1931	Diyarbakır Bankası
1931	Kırşehir Ticaret Bankası
1932	Türkiye Sanayi Kredi Bankası
1933	Sümerbank
1933	Belediyeler Bankası (İller Bankası)
1933	Zonguldak Yardım Bankası
1933	Kayseri Milli İktisat Bankası
1935	Etibank
1937	Denizbank
1938	Türkiye Halk Bankası
1938	Ankara Halk Sandığı
1938	İstanbul Halk Sandığı

Kaynak: Yılmaz, 2005: 124.

3.4.1.1 Merkez Bankası

Osmanlı Devleti'nde İngiliz, Fransız sermayeli Osmanlı Bankası'nın (Bank-ı Osmani Şahane) bazı merkez bankası görevleri gördüğünü belirtmiştik. Bankanın yabancı sermayeli olmasının tepkiler alması nedeniyle ulusal sermayeli bir banka kurulması istenerek 1917 yılında

İtibar-ı Milli Bankası kurulmuştu. Bankanın 1925 yılında imtiyazları sona erecek olan Osmanlı Bankası'nın yerini alacağı umuluyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ağır hasarlarından sonra banka merkez bankası görevi görememiştir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2008: 3).

Cumhuriyet ilan edildikten sonra yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde ilk kez bir merkez bankası kurulması zorunluluğu dile getirilmiştir. 1925 yılında Osmanlı Bankası'nın imtiyazları 1935 yılına kadar uzatılırken, ulusal bir para çıkarma yetkisi bulunan banka kurulması halinde Osmanlı Bankası'nın buna itiraz edemeyeceği şartı eklenmiştir. Böylece merkez bankası girişimlerinde bir engel olmayacaktır (Akgüç, 1992: 130).

5 Kasım 1927 tarihinde Üçüncü İnönü Hükümetinin Programında Mustafa Kemal'in "Devlet bankasına ait kanun tasarılarını, bu yıl Yüce Meclise sunacağız. Bir yıl kadar bir zaman içinde Cumhuriyet Bankasının açılmış olacağını ümit ediyoruz" (Afetinan, 1972: 106) ifadesi üzerine hükümet programına merkez bankası için çalışmaları hızlandırmıştır.

Bu arada 1927 yılında İtibar-ı Milli Bankası ile birleşen T. İş Bankası merkez bankası kurabilmek için girişimlerde bulunmuştur. İş Bankası'nın davet ettiği Hollanda Bankası Yönetim Kurulu Başkanı G. Vissering Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmuştur. Vissering bir merkez bankasının kurulabileceği ancak bağımsız ve tarafsız olması gerektiğini belirtmiştir. Vissering raporda olumlu görüş bildirmesine karşın İsmet İnönü tarafsızlık ve bağımsızlık maddesi nedeniyle raporu benimsememiş ve uygulamaya konulmamıştır (Akgüç, 1992: 131). Ayrıca İş Bankası'nın merkez bankası kurması isteğine de İsmet İnönü, kurulacak olan merkez bankasının hiçbir banka ile bağlantısı olmaması gerektiğini belirterek karşı çıktığını belirtmiştir (Tekeli ve İlkin, 1981: 258).

19 Nisan 1928 tarihinde Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun bütçe tanıtım konuşmasında merkez bankasının Türkiye'nin kendi sermayesiyle, dışarıya borçlanmadan kurulabileceği belirtilmiştir. 1928 yılı sonlarında dış borçlanmaya gidilmeden merkez bankasının kurulacağı fikri benimsenmiştir. Bir projenin geliştirilmesi için de Almanya'dan Reichsbank başkanı Hjalmar Schacht davet edilmiştir. Schacht kendisi gelemediği için yardımcısı Karl Müller'i önermiştir (Tekeli ve İlkin, 1981: 259-261).

Nisan 1929 tarihinde Türkiye'ye gelen Müller detaylı incelemelerde bulunmuştur. Müller hazırladığı raporda Türkiye'nin bir merkez bankası kurabilmesi için yeterli ekonomik koşullara sahip olmadığını ve bu yüzden mevcut ortamda bir merkez bankası kurulamayacağını belirtmiştir. Schacht daha sonra rapora ilave ederek, ekonomik koşullar iyileştikten sonra bir merkez bankası kurulabileceğini eklemiştir (Kazdağlı, 1996: 34).

Müller ve Schacht'ın olumsuz raporu Atatürk ve hükümet yetkililerinin merkez bankası kurulması konusunda ki düşüncelerini etkilememiştir. Atatürk 1 Kasım 1929 tarihinde B.M.M'nin 3. Dönem 3. Toplanma Yılı açılış konuşmasında "...devlet bankasının kurulması kanunu da Yüce Meclise sunulacaktır" diyerek net düşüncelerini belirtmiştir (Afetinan, 1972: 109). Ayrıca Aralık 1929 tarihinde İsmet İnönü'de banka sermayesinin milli olacağı, halkın isterse katılabileceği anonim şirket statüsünde olacağı, özel bir kanuna tabi olacağı ve öncelikli hedefinin paranın istikrarını sağlamak olacağı, şeklinde belirterek kararlılığı bir kez daha gösterilmiştir (Özçelik, 1995: 512).

Hükümet yeni bir rapor oluşturulması için İtalya'nın eski bakanlarından Kont Volpi'yi davet etti. Kont Volpi hükümetin beklediği şekilde bir merkez bankasının kurulması konusunda olumlu rapor vermiştir (Kazdağlı, 1996: 34). Ayrıca İtalya'dan kredi alınması ve Düyun-u Umumiye ile görüşerek merkez bankasının kurulmasına karşı çıkmaması için de destek istemişlerdir (Akgüç, 1992: 133). Kont Volpi'nin gelişi ve incelemeleri basın tarafından yakından takip edilmiştir. Merkez bankasının hisse senetleri halinde satılabileceği ve bu şekilde sermayenin artabileceği düşünülmüştür. Bankaların ve hükümetin hisse senedi alarak iştirak edebileceğini ve Banka İtalyana Kommerçiyala'nın önemli bir hisse almak istediği basında önemli yer tutmuştur.³¹

Bu sırada Osmanlı Bankası'nın merkez bankasının kuruluşunu geciktirmek için olumsuz görüş ve öneriler sunmasına rağmen hükümet Kont Volpi'nin olumlu raporundan sonra çalışmalarını hızlandırmıştır. Uzun çalışmalar sonucu tasarı hazırlanmıştır. Hazırlanan tasarı için hem ulusal bankaların fikirleri alınmış hem de incelemesi üzere Lozan Üniversitesi'nden Leon Morf davet edilmiştir. Morf hükümetin tasarısında bankaya sermaye sağlamak amacıyla yabancı banka ve şirketlere zorlamayla hisse senedi satılmasını hoş karşılanmayacağı ve ülke parasının değerini de düşürebileceği için tasvip etmemiştir. Bunun için sermayenin gerekirse düşürülmesi ya da borç alınmasını önermiştir. Bunun yanında tasarıda yer alan merkez bankasından önce çıkarılan paralar ile merkez bankasının basacağı paraların bir tutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Morf çözüm olarak kağıt paranın sorumluluğunun devlette olması, merkez bankasının ise altına dayalı yeni bir banknot basmasını uygun bularak ikili para önerisi sunmuştur. (Akgüç, 1992: 133-134; Kazdağlı, 1996: 34-35; Tekeli ve İlkin, 1981: 278-280).

Morf bu raporundan sonra hükümetin görüşlerine daha yakın yeni bir rapor hazırlamıştır. Lozan'a dönmeden önce yaptığı konuşmada bankanın 6-7 ay içinde kurulmuş

³¹ "Kont Volpi Tetkikatına Devam Ediyor", Akşam Gazetesi, 09.11.1929; "Kont Volpi'nin Temasları", Cumhuriyet Gazetesi, 09.11.1929

olacağı, sermayenin 25 milyon TL olacağı ve gerekli olursa artırılabilceğini belirtmiştir. Yine bu görüşmede bankanın çıkardığı hisselerin ileride değereceğini ve halkın bu fırsatı kaçırmaması gerektiğini vurgulamıştır. İktisadi durumun düzeltilmesi için de ulusal paranın istikrarlı olması ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ile olacağını ve bunu bankanın yapması gerektiğini belirtmiştir.³²

Morf ikinci raporunda hükümetin hem banknot hem de kağıt para sorumluluklarını alabileceğini belirtmiştir. Morf'un hazırladığı ikinci rapor hükümete gönderildi ve 28 Mayıs 1930 tarihinde TBMM'ye sunuldu (Tekli ve İlkin, 1981: 280-281). Görüşmeler sırasında, o sırada tesadüfen Türkiye'ye gelen ünlü iktisatçı Profesör Charles Rist'e yasa hakkında danışılmak istendi. Prof. Rist ise Prof. Morf'un ikili para önerisini onaylamamış ve tüm para kontrollünün merkez bankasınca yapılmasını belirtmiştir. Ayrıca banka sermayesinin 15 milyona indirilmesini dile getirmiştir. Morf ve Rist'in önerileri ile merkez bankası yasası hazırlanmıştır (Kazdağı, 1996: 35; Tekeli ve İlkin, 2010: 189).

Sonunda 11 Haziran 1930 tarihli ve 1715 sayılı yasa ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kuruldu. Ülkenin ekonomik gelişimine katkı sağlamak amacıyla kurulan bankanın 30 Haziran 1930 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan başlıca görevleri şu şekildedir:

- * İskonto fiyatını belirlemek ve para piyasası ile dolaşımını düzenlemek,
- * Hazine işlemlerini yapmak,
- * Hükümetle ortak olarak Türk kağıt parasının istikrarını sağlamak için tüm önlemleri almak.³³

Bankanın banknot çıkarma yetkisi ile bir ihraç bankası olarak bahsedilmiştir. Banka 30 yıl boyunca banknot çıkarma imtiyazına sahip olmuş ve süre bitiminin 5 yıl öncesinde yeniden uzatılabilceğine karar verilmiştir. Kağıt paranın artık banka güvencesinde olduğu ve hazinenin de bankaya para aktaracağı belirtilmiştir. Buna karşılık külçe halinde 500.000 altın liralık tutar ve 116.497,925 uluslararası nominal değeri olan frank tahvillerini verecektir.³⁴

Bankanın sermayesi 15.000.000 lira olup her biri 100 liralık 150.000 hisseye ve A, B, C, D olarak 4 sınıfa ayrılmıştır. A sınıfı hisseler en az 100 hisselik olup, maksimum sermayenin %15'i kadardır. Bu hisseler devlet kurumlarına ayrılmıştır. B sınıfı hisse senetleri milli bankalara ayrılmıştır. C sınıfı hisse senetleri ise diğer banka ve şirketlere ve maksimum %10 ile sınırlandırılarak ayrılmıştır. D sınıfı hisse senetleri ise Türk işletmeleri ile Türk uyruklu gerçek ve tüzel kişilere ayrılmıştır. Hisselerin kar getirisinde hiçbir fark yoktur.³⁵

³² "M. Morf Geldi", Cumhuriyet Gazetesi, 26.05.1930

³³ "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu", Resmi Gazete, 30.06.1930

³⁴ "Devlet Bankası", Akşam Gazetesi, 13.06.1930; "Devlet Bankası Kanunu Dün Mecliste İttifakla Kabul Olunmuştur", Cumhuriyet Gazetesi, 12.06.1930

³⁵ "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kanunu", Resmi Gazete, 30.06.1930

Merkez Bankası Yasası 11 Haziran 1930'da kabul edildiği halde, hükümetin hisse payına denk olarak yatırılması gereken altının temininde ki gecikmeler gibi sebeplerden dolayı banka çalışmalarına ancak 3 Ekim 1931 tarihinde başlayabildi (Tekeli ve İlkin, 2010: 190). Hükümet bu tutarı 14.06.1930 tarihinde “The American Turkish Investment Corporation” şirketiyle yapılan Kibrit İnhisarı antlaşmasıyla sağladı. Şirketin Türkiye’de ki kibrit, çakmak gibi ürünlerin üretim, satış ve ihracatına tekel olmak istemesiyle ve Türkiye’nin olumlu tavrıyla anlaşma sağlandı. Anlaşmaya göre şirket Türkiye’ye 25 yıl vadeli %6,5 faizle 10 milyon altın dolarlık borç veriyordu. Bunun yanında firma 25 yıl kibrit inhisarı hakkı elde ediyor ve Türkiye’ye senelik 1.8 milyon lira kira veriyordu. Türkiye’nin ise senelik borcu 1.6 milyon TL’ye denk geliyor ve Türkiye bu anlaşmadan 200.000 TL civarı kar sağlıyordu (Kazgan vd., 1999: 142; Özçelik, 1995: 517).

24 Mart 1930'da Bankalar Konsorsiyumun kurulduğunu ve merkez bankası kuruluncaya kadar kısmi olarak görevlerini yerine getireceğini belirtmiştik. Konsorsiyumun paranın istikrarını sağlamak için yetersiz geldiği durumlar oluyordu. Merkez Bankasının göreve başlama sürecinde gecikme de olunca 25 Eylül 1930'da 1726 sayılı yasa çıkarılmıştır. Buna göre Maliye Bakanlığına, Konsorsiyumun sağladığı istikrarın devam edebilmesi için “karşılığında altın veya altına çevrilebilir döviz satın almak üzere ihtiyat evrakı naktiyesinden ihtiyaç ve lüzumu kadarını tedavüle çıkarma” yetkisi verilmiştir (Özçelik, 1995: 518). Ayrıca Cumhuriyet Gazetesine göre Konsorsiyumun bu işlem için Osmanlı Bankasına başvuracağını belirtmiştir.³⁶

Merkez Bankasının hisse senetlerinin satışının hızlanması amacıyla çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Örneğin devlet memurlarına kolaylaştırıcı yöntemler uygulanmıştır. Halka anlatabilmek için, halkın yoğun bulunduğu yerlerde konferanslar düzenlenmiştir. Basında da teşvik edici başlıklar ve yazılar yazılmıştır. Hakimiyeti Milliye, Yeni Mersin gibi gazeteler, merkez bankası hisselerinden almanın bir vatan borcu olduğunu yazmışlardır (Tekeli ve İlkin, 1981: 303). Ancak buhranın etkisiyle halk arasında istenilen düzeyde talep görmemiştir. D sınıfı hisselerin yeterli talep görmemesi ile 3 Temmuz 1932 de 2062 sayılı yasa ile hissenin bir kısmı B sınıfı hisselerine bir kısmı da devlete geçmiştir (Yılmaz, 2007: 147-148).

Devlet kurumlarına ayrılan A sınıfı hisse senetlerinde toplam 2.250.000 TL değerinde hisse senedi alınmıştır. Milli bankalara ayrılan B sınıfı hisse senetlerinde ise yoğun bir talep olup 5.050.000 TL değerinde hisse senedi alınmıştır. Ziraat Bankası 3.000.000 TL değerinde hisse alarak toplam değer yarısından fazlasını tek başına almıştır. Ayrıca hisse senedi satışlarının yapıldığı son günde eksik kalan tutar (500.000 TL), Ziraat Bankası, Emlak ve Eytam

³⁶ “Kambiyo İşleri: Konsorsiyumun dünkü içtimalı”. Cumhuriyet Gazetesi, 30.09.1930

Bankası ve İş Bankası'nın alımlarıyla tamamlanmıştır. B sınıfı hisseler toplam hisse içinde %37'lik bir paya sahip olmuştur. Yabancı banka ve şirketlere ayrılan C sınıfı hisselerinde de yoğun bir talep olmuştur. Toplamda 23.397 adet teklif gelmesine rağmen %10'luk sınırdan dolayı yapılan satış 15.000 adet olmuştur. Sadece Osmanlı Bankası 1.000.000 TL tutarında hisse almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2008: 10-11; Yılmaz, 2007: 148). Aşağıda tabloda merkez bankasının hisse senetlerinin yıllar içinde ilerleyişi gösterilmiştir.

Tablo 3.3 1932-1938 Yılları Arasında TCMB'nin Hisse Senetleri Dağılımı

Yıl	A Grubu	B Grubu	C Grubu	D Grubu	Toplam (adet)
1932	27.275	51.853	15.000	55.872	150.000
1933	34.465	55.949	15.000	44.586	150.000
1934	35.797	56.088	14.488	43.627	150.000
1935	35.897	56.421	14.169	43.513	150.000
1936	35.933	57.351	14.118	42.598	150.000
1937	35.936	57.320	14.118	42.626	150.000
1938	35.975	57.317	13.948	43.037	150.000

Kaynak: Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1936: 1; 1938: 7

Nihayetinde banka 3 Ekim 1931 tarihinde fiili olarak göreve başladı. Ancak bazı aksaklıklar sebebiyle ocak ayına kadar görevleri sınırlı kaldı. 1 Ocak 1932'den itibaren Konsorsiyumun da tüm işlemlerini merkez bankasına devretmesiyle tam olarak görevine başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2010: 190). Bankanın yapabileceği işlemler şunlardır:

- * Ülke içinde ya da dışında para transfer işlemlerini yapabilir, hazine ödemelerini gerçekleştirebilir,
- * Banka sikke ya da külçe halinde altın alıp satabilir ve altın karşılığı da avans verebilir,
- * Vadesi 90 günü geçmemek şartıyla, fiilen altına dönüştürülebilir yabancı paraları alıp satabilir,
- * 90 günü geçmemek şartıyla ve en az 3 imza içermesi koşuluyla bankalar tarafından verilecek ticari senet ve vesikaları reeskont edebilir,
- * Devlet, vilayet ve belediyelerin kote edilmiş tahvillerine karşılık en fazla %80 oranında ve diğer kote edilmiş sağlam tahvillere karşılık %70 oranında avans verebilecektir,
- * Hazineye kısa vadeli avans açabilir,
- * Bazı milli bankaların tahvilini alıp satabilir³⁷

³⁷ “ödenmiş sermayesi ile ihtiyatları toplamının %50'sini geçmemek üzere, borsada kayıtlı devlet tahvili ile ödenmiş sermayesi en az 4 milyon lira olan milli bankalar” (Serin, 1987: 273).

* Banka ücret karşılığında tahvil, hisse senedi, kıymetli eşya ve evrak saklayabilir (Akgüç, 1992: 137-138; Parasız, 1998: 34; Serin, 1987: 272-273).

Ayrıca merkez bankasının sınırlandırıldığı bazı alanlar da vardır:

- * Karşılıksız kredi açamaz ve avans veremez,
- * Hiçbir suretle senet ve vesaik ciro edemez ve kefil olamaz,
- * Hisse senetleri üzerine avans veremez; arazi, maden emlak, mobilya, makine, otomobil mübayaası gibi sermayeyi bağlayan işlere ait senet ve vesikaları mükerrer iskonto kabul edemez ve bunlara mukabil avans veremez,
- * Kanunda zikredilen muameleler haricinde kendi nam ve hesabına hiçbir iş ve ticaret yapamaz ve sınıai teşebbüslere iştirak edemez,
- * Kendi işleri için zaruri olan gayri menkul mallardan başka gayri menkullere tasarruf edemez ve kendi alacağından dolayı kanuni şekilde temellük ettiği gayri menkul malları azami üç seneden fazla tasarrufu altında bulunduramaz,
- * Kendi hisse senetlerini satın alamaz,
- * Cüzdanındaki senetleri vadelerinin hitamında tecdit edemez,
- * Sermayesinin %10'u tecavüz eden meblağı havi bir poliçeyi mükerrer iskonto edemez ve bu miktardaki bir senedi veya vesikayı teminat olarak kabul edemez,
- * Devlet müesseseleri mevduatına faiz vermez,
- * Hususi mevduata %2'den fazla faiz veremez (Kazgan vd., 1999: 145).

Ülke parasının değerinin korunması yanında emisyon hacminin de kontrolünü sağlamak isteyen hükümet, merkez bankasının kuruluşuyla bu kontrolü daha sıkı sağlamıştır. Aşağıda tabloda yıllar itibariyle para arzında olan değişimler gösterilmiştir.

Tablo 3.4 1932-1938 Yılları Arasında Para Arzı

Yıl	Kağıt Para Miktarı	Ufaklık Para Miktarı	Toplam Para Miktarı	Değişme (%)
1929-1931	158.749.000	8.572.000	167.321.000	100.0
1932	148.572.000	8.572.000	157.154.000	93.9
1933	146.826.000	8.572.000	155.398.000	92.8
1934	158.157.000	9.279.000	167.436.000	100.6
1935	162.754.000	16.001.000	178.755.000	100.3
1936	180.759.000	21.081.000	201.840.000	120.6
1937	168.630.000	25.359.000	193.989.000	115.9
1938	193.980.000	25.452.000	219.432.000	131.1

Kaynak: Parasız, 1998: 37

Tablodan görülebileceği gibi T.C.M.B.'nin kurulup faaliyete başladığı yıl kağıt para miktarında azalma olmuş ve dolayısıyla toplam para miktarı azalmıştır. Büyük buhranın etkilerinin devam ettiği bu yıllarda, fiyatlarda yaşanan düşüş TL'nin reel değerinin artmasına

ve değişim olanaklarının kısıtlanmasına sebep olarak para talebinde azalmaya sebep olmuştur. Ancak 1934 yılından itibaren gerek kağıt para, gerekse ufaklık para miktarları genel olarak artış eğilimi göstermiştir. Krizin etkilerinin bitmesi ile Türkiye'nin daha sonra değinilecek olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı için gerekli fon tutarlarından dolayı para arzında artış yaşanmıştır. 1938 yılında toplam para miktarı 219.432.000 TL olmuştur. Kuruluş yılından itibaren 1938 yılında %31,1 oranında para miktarı artmıştır (Yay, 1998: 307).

Merkez bankası gerek özel kesimi gerekse kamu kesimini kredi vererek desteklemiştir. Aşağıda tabloda merkez bankasının kredi dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 3.5 Merkez Bankası'nın Kredi Dağılımı (Milyon TL)

Yıl	Özel Kesim	Kamu Kesim
1933	0	7.9
1934	5.3	10.8
1935	23.0	8.0
1936	15.4	27.0
1937	15.2	45.1
1938	17.1	88.3

Kaynak: Serin, 1987: 279

Tablodan anlaşılacağı üzere merkez bankasının kamu kesimine verdiği krediler bir hayli fazladır. Hükümetin devletçilik modeliyle ekonomide etkin rol oynaması ve bankalar aracılığıyla kurulan ya da işleten fabrikalar olmuştur. Devletin artan fon talebi merkez bankasından sağlaması kamu kesimindeki kredi artışın sebebidir.

TPDKK için çıkarılan kararnamele ile merkez bankasının kontrol ve sorumluluklarını artırıyordu. 20 Nisan 1932 tarihli ve 2087 sayılı kararnameye göre, Türkiye'nin dış ticaret anlaşması olmadığı ülkelerden ithalat yapanlar, ithal ettikleri ürünün karşılığını TCMB'ye yatırmakla sorumlu tutulmuşlardır. Yine bu kararnameye göre Türkiye'de ikamet eden, yerli ya da yabancı, herkesin sahip olduğu dövizleri 15 gün içinde TCMB'ye yatırmaları zorunlu tutulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009b: 292).

2 Ocak 1933 tarihli ve 13684 sayılı kararnameye göre Türkiye'deki banka ve bankerler, nezdinde bulunan üçüncü şahıslara ait tüm dövizlerin 10 gün içerisinde TCMB'ye veya şubelerine³⁸ vermeleri zorunlu tutulmuştur. Döviz sahiplerine verilecek olan faiz oranı merkez

³⁸ 1931'de İstanbul'da, 1932'de İzmir'de ve 1933'de Samsun ve Mersin'de birer şubesi bulunmaktadır (Yılmaz, 2007: 153).

bankası ile muhatap banka arasında belirlenmiştir. Diğer bankalardan aldıkları döviz kredileri hariç tutulmuştur.³⁹ Bu kararname ile birlikte merkez bankasının kontrolü daha fazla artıyordu.

3 Eylül 1934 tarihli ve 2/1163 sayılı geniş bir düzenlemeyle 11 sayılı kararname merkez bankasının denetim ve yetkilerini daha da artırıyor. Bu kararname ile merkez bankasına kliring⁴⁰ yapma yetkisi veriliyordu. Ayrıca Türkiye’de iş kuracak şirketlerin sermayelerini döviz olarak getirmeleri şartı da konulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009b: 293).

Hükümet merkez bankası kurulunca bankanın banknotları devreye gireceği için elinde bulundurduğu 158.748,563 TL’yi merkez bankasına devretmiştir. Hükümet devredilen tutar kadar merkez bankasına borçlanmıştır. Bu devre karşılık %1 faizli hazine tahvili vermiştir. Ayrıca merkez bankasının 1932 yılında banknot ile mevduatlardan oluşan vadesiz taahhütlerin altın karşılığı %12,7’dir. Bu oran 1938 de ise %16,8’e yükselmiştir (Yay, 1998: 307).

Tablo 3.6 1929-1938 Yılları Arasında Döviz Kurları

Yıl	Sterlin (krş)	Dolar (krş)	100 Fransız Frangı (krş)
1929	1008	209	814
1930	1032	212	834
1931	965	212	830.2
1932	738	211	829.8
1933	702	166	829.8
1934	637	126	829.2
1935	617	126	829.8
1936	625	125.7	751.8
1937	624	126	502
1938	616	126	360.5

Kaynak: Yay, 1998: 315.

Tabloda görüldüğü gibi 1932 yılından itibaren TL değerlenmeye başlamıştır. Sterlin 1930 yılında 1032 kuruşken 1932 yılında 738 kuruş ve sonrasında da devamlı düşüşte olmuştur. Benzer şekilde dolar ve frang karşısında da aşırı değerlenmeler görülmektedir.

Merkez Bankası kuruluşundan itibaren çeşitli kararnamelemler ile etkinliği artırılmıştır. Merkez bankası sayesinde hükümet para arzını tam denetim altına alabilmiştir. Ayrıca merkez bankası sayesinde fon ihtiyacını karşılayabilmiştir. Merkez bankası, bankaların faiz oranlarını, reeskont oranlarını değiştirerek kontrol etmeye çalışmıştır.

³⁹ “Türk parası kıymetini koruma hakkındaki 9 numaralı kararname”, Resmi Gazete, 07.01.1933

⁴⁰ İki ülkenin karşılıklı anlaşmaları sonucu mal değişimi, karşılıklı ihracat, ithalat yapılmasıdır.

3.4.1.2 Sümerbank

Celal Bayar'ın İktisat Vekaletine atanmasından sonra hazırlanan Ali İktisat Meclisinde özel kesime 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile tanınan gümrük muafiyetlerinin kaldırıldığı ve bu durumun özel kesimin zararına olduğu, SKB'den alacakları kolay kredilerle bile bu zarar daha baskın kalacağı belirtilmişti. Ayrıca DSO'nun da fazla müdahaleci olduğu ve özel kesim ikinci planda kaldığı için de iki kurumunda yoğun eleştirilere maruz kaldığını belirtmiştik.

DSO ve SKB 15 Şubat 1933 tarihinde resmi olarak faaliyete başladı. Bununla beraber Nisan ayından itibaren 'Sümerbank'ın kurulacağı haberleri basında dolaşmaya başlamıştı. 16.04.1933 tarihinde ise Bakanlar Kurulu kanun tasarısını meclise gönderdi. Nihayetinde 03.06.1933 tarihli ve 2262 sayılı yasa ile TSKB ve DSO kapatılarak Sümerbank'ın kurulması ile ilgili yasa çıkarıldı (Özelmas, 1963: 84).⁴¹

Sümerbank yasa tasarısında SKB'nin sermaye yetersizliği üzerinde durulmuştur. Tasarıda SMB sermayelerinin büyük çoğunluğunun DSO'ya aktarıldığı, SKB'nin sermayesinin önemli bir kısmını oluşturan gümrük muafiyetlerinin de büyük tepkiler aldığı ve istenen verimi sağlayamadığı dile getirilmiştir. Kısacası SKB'nin görevlerini yerine getiremeyeceği vurgulanmıştır. Ayrıca DSO'ya verilen yetkilerinde özel kesimi endişelendirmesi ile ülke ekonomik gelişimine katkı sağlayamayacağı belirtilmiştir. Bu yüzden hızlı bir sanayileşme ve ekonomik gelişim sağlayabilmek için iki kurumu tek çatı altında birleştiren Sümerbank'ın kurulması gerektiği belirtilmiştir. (Kıpal ve Uyanık, 2001: 112). Yasanın kabul edildiği gün mecliste İzmir Vekili Halil Bey konuşmasında Celal Bayar'ın Nazilli'de halka yaptığı bir konuşmayı anlatmıştır. Celal Bey halka şöyle seslenmiştir:

Bu mınıtkada büyük bir mensucat fabrikası kuracağız, halkın sermayesi olmadığı için bunu devlet yapacaktır. Fakat sizin şahsi sermayeleriniz büyüdükten ve şahsi kabiliyetleriniz inkişaf ettikten sonra bu fabrikayı halka, yani size devredeceğiz. Böyle bir devletçiliği istemez misiniz.⁴²

Halil Bey'in büyük bir övgüyle bahsettiği bu konuşmaya göre kurulacak olan işletmelerin belli bir süre sonra özel kesime devredileceği anlaşılmaktadır. Ancak Sümerbank'ın kuracağı ya da ortak olacağı kurumlar değil, eski kurum ve ortaklıklar özel kesime devrolacaktır (Boratav, 2006: 266).

⁴¹ Aynı gün çıkarılan 2261 sayılı kanunla ise, özel kesimin en çok talep ettiği gümrük muafiyetleri yeniden sağlanıyordu. Ayrıca daha önce toplanmış resimlerinde iade edileceği belirtiliyordu. Ancak kanun bu muafiyetten faydalanabilecek olan girişimcilerde ülkenin ihtiyacından fazla üretim bulunmaması, ithal edecekleri malların ülke içinde yetişen yerli malların gelişimine engel olmaması ve ithal edilecek malın gerçekten ülkeye fayda sağlaması gerektiği şartları aranıyordu (Boratav, 2006: 262-263).

⁴² "Meclisin dünkü içtimainda tek kitap, teşviki sanayi, Sümerbank layihaları kabul edildi", Cumhuriyet Gazetesi, 04.06.1933.

Sümerbank 10.700.000 TL'si ödenmiş olmak üzere 20.000.000 TL itibari sermaye ile kurulmuş olup, hükümetin teklifi ve banka genel kurulun onayı ile bir katı kadar artırılacaktır. Kanunda bankanın sermayesi şu şekilde belirtilmiştir:

- * DSO ve SKB'den gelecek tüm haklar ve ihtiyat akçeleri,
- * DSO'dan devrolacak fabrikaların sermayeleri,
- * DSO'nun ortaklık hisseleri,
- * SKB'nin sermayesi,
- * Devletin vereceği ödenekler,
- * İcra Vekilleri Heyeti kararı ve toplam 20.000.000 TL'yi geçmeyecek şekilde tahvil çıkarabilir, 15 yılı geçmeyecek şekilde borçlanabilir,
- * Milli kredi kuruluşlarına tanınan hak ve ayrıcalıklardan faydalanabilir.⁴³

Bizzat adını Atatürk'ün verdiği Sümerbank'ın sermayesi daha sonra birkaç defa olmak üzere artırılmıştır. Sümerbank'ın sermaye gelişimi şu şekildedir:

Tablo 3.7 Sümerbank'ın Sermaye Gelişimi (1933-1938)

Yıl	İtibari Sermaye (TL)	Ödenmiş Sermaye (TL)	Ödenmiş sermayenin itibari sermayeye oranı (%)
1933	20.000.000	10.691,365	53,46
1934	62.000.000	13.155,629	21,22
1935	62.000.000	17.904,036	28,88
1936	62.000.000	25.279,108	40,77
1937	65.000.000	35.836,108	55,13
1938	65.000.000	41.146,851	63,3

Kaynak: Ferman, 1951: 78

Tablodan da görülebileceği gibi bankanın sermayesi 1 yıl sonra artırılmıştır. Bu sermaye artırımında daha sonra anlatılacak olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında bankaya düşen görevlerinin payı büyüktür. Bankanın ödenmiş sermayesi de düzenli olarak artmıştır. Banka itibari sermaye 1934'ü izleyen yıllarda sabit ya da ufak artış yaşamışsa da ödenmiş sermayesi devamlı artmıştır. 1938 yılına gelindiğinde ödenmiş sermayenin itibari sermayeye oranı %63,3'e yükselmiştir.

Kanuna göre bankanın görevleri şu şekildedir:

- * Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek ve hususi sanayi müesseselerindeki Devlet iştirak hisselerini Ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmek,

⁴³ "Sümerbank kanunu", Resmi Gazete, 11.06.1933.

* Hususi kanunlarla verilmiş salahiyetlere istinaden, yapılacak fabrikalar hariç olmak üzere Devlet sermayesiyle vücade getirilecek bütün sınaî müesseselerin etüd ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare etmek,

* Tesisleri veya tevsileri memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerine sermayesinin müsaadesi nisbetinde iştirak veya yardım etmek gibi ehemmiyetleri itibariyle alelumum sanayi işleri şu tasnife tabi tutulmuştur:

a) Ana iptidai maddeleri memlekette yetişen ve henüz istihsal miktarı istihlaka karşılayamayan sanayi

b) Ham ihracat mallarını mamül veya kısmen mamül hale koyarak kıymetlerinden ve sürümünü kolaylaştıran sanayi

c) Mamulâtı memleket dahilinde büyük mikyasta istihlak olunan ve ham iptidai maddeleri henüz memlekette yetiştirilmemekle beraber teessüsleri halinde iptidai maddelerinin de memlekette yetiştirilmesi mümkün olan sanayi,

d) Ham iptidai maddeleri memlekette bulunmamakla gibi yetiştirilmesi de kabil olmayan fakat imal safhalarının memlekete temin edeceği faydalar ehemmiyetli miktara balığ olan sanayi.

* Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumlu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere mektepler açmak ve sanayi mühendis ve mütehasıslarını yetiştirmek için dahildeki yüksek mekteplerde talebe okutmak veya bu maksatla İktisat Vekaletince açılacak mekteplere yardım etmek ve ecnebi memleketlere talebe ve stajyer göndermek,

* Sanayi müesseselerine kredi temin etmek ve alelumum bankacılık işlerini yapmak,

* Milli sanayiinin inkişafı tedbirlerini aramak ve gerek bu hususta İktisat Vekaletince tetkik için bankaya verilecek mevzular hakkında mütalaa beyan etmek (Sümerbank, 1943: 18-20).

Görüldüğü gibi bankanın görev ve yetkileri klasik bir bankacılık anlayışından çok, oldukça geniş alana yayılmıştır. Bankanın önceliği olan hammaddeye dayanan sanayi gelişimi, ülkenin kuruluşundan bu yana hedefi olan bir iktisat politikasıydı.

Sümerbank'ın Umum Müdürlüğüne Nurullah Esat atanmıştır. Sümerbank'ın yasanın kabul edilmesinden sonra başladığı hazırlık sürecinde ve bu sırada Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarının TBMM'de uzatılması kabulü yapılmıştır. Bununla beraber Osmanlı Bankası Sümerbank'a %6 faizle 1.000.000 TL tutarında kredi vermeyi taahhüt etmiştir. Bu krediyle sanayi kesiminin kredilendirilmesi ve Sümerbank'ın hızlı bir şekilde çalışmalarına başlaması ön görülüyordu (Tekeli ve İlkin, 2009b: 179). Ayrıca Sümerbank'ın asıl görevi devletin kurucusu olacağı işletmeleri desteklemek olmakla birlikte, banka kredi limitinin en az yarısını özel kesimi kredilendirmek için de kullanacaktı (Aytemur, 2010: 182). Bankanın yapacağı kredi dağılımdan kanunda belirtilen önem sırası dikkate alınacaktır. Diğer kredilerde de ülke sanayi gelişimi göz önünde tutulacaktır (Tuna, 2009: 65).

Sümerbank'ın DSO'dan devraldığı kuruluşlar ve sermaye durumları tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.8 Sümerbank'ın Devraldığı İşletmeler ve Sermayeleri

Fabrikanın Adı	Sabit Sermaye (TL)	Mevcut Sermaye (TL)	Toplam Sermaye (TL)
Bakırköy Bez Fabrikası	320.681,02	150.000	470.681,02
Defterdar (Feshane) Fabrikası	897.117,94		897.117,94
Hereke Fabrikası	855.866,14	500.000	1.355.866,14
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	1.739.310,92	1.016.562,96	2.755.873,88
Uşak Şeker Fabrikası	2.092.579,02	943.674,42	3.036.253,44
Tosya Çeltik Fabrikası	85.579,78	14.876,70	100.456,48
Unkapanı Değirmeni	83.750	-	83.750
Toplam	6.074.884,82	2.625.113,80	8.699.998,90

Kaynak: Yıldırım, 2014: 572

Kanuna göre Sümerbank'ın ortak olduğu şirketler, hisse payları ile beraber aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Önce SMB'den devraldığı işletmeler, daha sonra kuruluşundan sonra ortak olduğu işletmeler gösterilmiştir.

Tablo 3.9 Sümerbank'ın Devralarak İştirak Ettiği Şirketler

Şirketin Adı	Bankanın İştirak Hissesi (TL)
Aksaray Azmi Milli T.A.Ş.	25.000
Isparta Yün İpliği ve Halı T.A.Ş.	100.000
Feshane Mensucat T.A.Ş.	750.000
Kayseri-Bünyan Halı İpliği	160.785
Kütahya Çini Fabrikası T.A.Ş.	25.000
Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	145.200
Malatya Teşebbüsatı Sınaiye T.A.Ş.	133.330
Trabzon Elektrik T.A.Ş.	57.220
Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş.	318.500
Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.	50.000
Toplam	1.765.035

Kaynak: Yıldırım, 2014: 180

Sümerbank kuruluşundan sonra iştirak ettiği şirketler ise aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.10 Sümerbank'ın Kuruluşundan Sonra Ortak Olduğu Şirketler

Şirketin Adı	Bankanın İştirak Hissesi (TL)
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	7.333.000
Türk Ticaret Bankası T.A.Ş.	100.000
Süngercilik T.A.Ş.	49.000
Türk Gülyağcılık Ltd. Ş.	66.666
Güven Türk Anonim Sigorta Sosyete	249.440
Kireçlik Kömür Madenleri T.A.Ş.	16.000
Türk-İngiliz Ticaret ve Finansman C. Ltd.	1.000
Umumi Mağazalar T.A.Ş.	150.000
Halk Bankası T.A.Ş.	50.000
Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş.	1.668.000
Toplam	9.683.106

Kaynak: Sümerbank, 1943: 22

3.4.1.2.1 Sümerbank'ın BBYSP Kapsamında Faaliyetleri

Türkiye'nin sanayileşme politikalarında önemli bir rolü olan Sümerbank, devletçilik uygulamaları doğrultusunda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının da en önemli aktörüdür.

Türkiye'de planlı ekonomi düşüncelerinin krizden sonra farklı alanlarda yapılan çalışmalar ve konuşmalar ile kendini göstermeye başladığını belirtmiştik. Siyasetin önde gelen isimlerinin yanında dönemin ekonomik politikalarına görüşleri ile yön veren 'Kadro Dergisi' yazarları da planlı ekonomi düşüncesinin gelişimin de etkili olmuştur. Kadro dergisinin yayınlanan ilk sayısında Vedat Nedim Tör "Millet İktisadiyeti" yazısında planlı ekonomiye geçişin gerekliliği üzerinde durmuştur. Tör yazısında tüm dünyanın planlı ekonomiye geçtiğini, büyük şirketlerin oluşumunun hep bu planlı ekonomi sayesinde olduğunu ve Türkiye'nin buna çok ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Vedat Nedim "Şuursuz iktisat siyasetinden şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz. Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plandır" diyerek planlı ekonominin altını bir kez daha çizmiştir (Kadro Dergisi, 1932: 9).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlıkları aslında 1929 yılında Ali İktisat Meclisinden bir iktisadi rapor hazırlanması istenmesiyle başlamıştır. Böylece daha önce bahsettiğimiz "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" sunulmuştur. Ayrıca Sovyetlerin planlı ekonomi uygulamasındaki başarısı üzerine Türkiye, Sovyetler Birliği ile görüşmelere

başlamıştır. Türkiye'nin gereksinim duyduğu hem teknik hem de parasal konularda Sovyetler Birliği'nden destek alınmıştır.

Sovyetler Birliğinden gelen Prof. Orlof ve Prof. Yuskeviç tarafından hazırlanan raporda, pamuk, keten, kendir, kimya ve demir sanayii de Türkiye'de üretim artışı için olanakları ve böylece ithalatın önlenebileceği belirtiliyordu. Daha sonra Amerikalı uzmanlardan da görüş alınması istenmesi ile Walker D. Hines başkanı olduğu bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Ülkenin altyapı olanakları ile ekonomik durumunu inceleyen "Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki" adlı raporu İktisat Vekaletine sunmuşlardır (Kazgan vd., 1999: 122). Bu rapor hükümet tarafından hazırlanan "Sınai Tesisat ve İşletmelerle İlgili Rapor" dan sonra geldiği için sanayi planına bir katkı sağlayamamıştır. "Sınai Tesisat ve İşletmelerle İlgili Rapor" 17 Nisan 1934 de BBYSP olarak kabul edilmiştir.

Hazırlanan plan ülkenin bütününe kapsayan bir plandan ziyade sanayi sektörü bazlı bir program gibidir. Ancak bundan sonra farklı alanlarda yine program ve plan oluşturulması için bir örnek konumundadır (Kuruç, 1987: 152). Planın ana hedefi ithal ikamesi sağlamak için sanayileşmektir. Yani öncelikle ülke ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde sanayileşmektir (Aytemur, 2010: 99). Zaten daha önce bahsedilen Ali İktisat Meclisi raporunda yer alan bir ülkenin gelişim seyrine göre de izlenmesi gereken stratejidir.

BBYSP'nın belli başlı amaçları şu şekilde sıralanabilir:

* Türkiye'de hammaddesi bulunan ve bulunması mümkün olan sanayi ürünlerinin üretilmesi öncelik olması,

* Kurulacak fabrikaların yüksek sermaye ve donanım gerektiğinde devlete ya da milli kuruluşlara bırakılması,

* Kurulacak sanayinin üretimi talep ile orantılı olması (Afetinan, 1972: 16; Parasız, 1998: 50).

Plan ilk etapta 5 ana grupta toplanıyordu. Bu gruplar şunlardır: "Dokuma (Pamuk, Kendir, Yün), Maden (Demir, Kömür, Bakır, Kükürt), Selüloz (Selüloz, Kağıt, Karton, Suni İpek), Seramik (Şişe, Cam, Porselen) ve Kimya (Süperfosfat, Sudkostik, Klor)" (Ülken, 1984: 104-105).

Planda yapılması teklife sunulan işler ve ön görülen maliyetleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.11 Sümerbank'ın Kuracağı Sanayi Dalları ve Maliyetleri

Sanayi Dalı	Maliyeti (TL)
Pamuklu Sanayii	18.538.000
Kendir	1.700.000

Kamgam	1.650.000
Demir	10.000.000
Bakır	550.000
Kükürt	150.000
Selüloz	1.025.000
Kağıt	3.790.000
Suni İpek	490.000
Porselen	800.000
Kimya	2.360.000 ⁴⁴
Talebe Tahsisatı	500.000
Sömikok	1.000.000
Şişe Cam	1.250.000
Kükürt	150.000
Toplam	43.953.000

Kaynak: Kuzucu, 2002: 60

Planda yer alan yatırımlar banka aracılığıyla gerçekleştirilecek olup, büyük aktör Sümerbank'tır. İş Bankası Sömikok (1.000.000 TL), cam ve şişe (1.250.000 TL) ve kükürt (150.000 TL) işleri olmak üzere 2.4 milyon TL'lik bölümü gerçekleştirecektir. Sümerbank ise geri kalan 41.553 milyon TL'lik kısmı gerçekleştirecektir (Keser, 1993: 99; Sümerbank, 1943: 24). Yine planın organize edilmesi de Sümerbank'ın görevidir (Tokgöz, 2007: 79).

Planın gerçekleşmesiyle sanayi sektöründe beklenen gelişme ise şu şekildedir:

Tablo 3.12 BBYSP'nin Gerçekleşmesi Durumunda Sanayinin Gelişimi

Eylem	Tutar
Uygulama için ayrılacak sermaye	45.000.000 TL
Sermayenin Türkiye'de harcanacak tutarı	24.000.000 TL
Sağlanacak ithal ikamesi miktarı	36.000.000 TL
Çalıştırılacak işçi sayısı	15.500
Ek pamuk talebi	13.000 ton
Pamuk ekimi yapılacak saha	35.000 hektar
Ek kendir talebi	7.500 ton
Kendir ekimi yapılacak saha	6.500 hektar

⁴⁴ Kimya sanayi dalı, saçıyağı 550.000 TL, süperfosfat 400.000 TL, sudkostik ve klor 1.410.000 TL olarak oluşmuştur.

Ek kereste talebi	76.000 metreküp
Ek kömür ve linyit talebi	450.000 ton
Ek maden cevheri talebi	265.000 ton

Kaynak: Derin, 1940: 95; Tekeli ve İlkin, 2009b: 193; Özçelik, 1995: 548

Tablodan anlaşılacağı gibi toplam sermaye içerisinde ülke içinde harcanacak olan tutar yarısından fazladır. Planın önceliği ülke içinde mevcut tüketimi karşılamaktır. Ayrıca ek talep yaratılması ile artırılması planlanan üretimin de önemli bir kısmının iç piyasadan sağlanması planlanmıştır. Bunun yanında açılacak kurumlar ile ciddi bir istihdam artışı olması planlanmıştır.

Plan dahilinde yer alan malların bedeli toplam ithalatın ortalama %50'sini oluşturmaktadır (Aydemir, 1993: 414). Açılacak olan sanayi tesisleri ile bu tutar ülke içinde kalacak ve böylelikle kaynak gereksinimi duyulan alanlarda harcanabilecektir.

Aşağıda tabloda Sümerbank'ın 1938 yılına kadar tek başına yatırımını üstlendiği fabrikalar bulunmaktadır.

Tablo 3.13 Sümerbank'ın BBYSP Kapsamında Tek Başına Yatırımını Gerçekleştirdiği Fabrikalar (1934-1938)

Sektör	Fabrika	Temel Atma Tarihi	Faaliyete Geçiş Tarihi
Pamuklu Dokuma	Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası ⁴⁵	5/ 1934	13/8/1934
Pamuklu Dokuma	Kayseri Bez Fabrikası ⁴⁶	20/5/1934	16/9/1935
Pamuklu Dokuma	Ereğli Bez Fabrikası ⁴⁷	20/10/1934	4/4/1937
Pamuklu Dokuma	Nazilli Basma Fabrikası ⁴⁸	25/8/1935	9/10/1937
Yünlü Dokuma	Bursa Merinos Fabrikası	28/11/1935	2/2/1938

⁴⁵ Fabrika SMB'den devralınmış olup, Sümerbank tarafından geliştirilmesi beklenmektedir. Ayrıca bankanın lüks ve ince kumaşlara tahsisi uygun görülmüştür (Aytemur, 2010: 101; Tezel, 2015: 356).

⁴⁶ Fabrikanın 33.000 iğlik ve 1050 tezgahlık tesisi ve kaba kumaşlara hasrı uygun görülmüştür (Tezel, 2015: 356; Yücel, 2017: 124).

⁴⁷ Fabrikanın 16.500 iğlik ve 300 tezgahlık ince kumaşlar için tesisi uygun görülmüştür (Yücel, 2017: 124).

⁴⁸ Fabrikanın 29.600 iğlik ve 650 tezgahlık tesisi ve lüks ve ince kumaşlara tahsisi uygun görülmüştür (Tezel, 2015: 356; Yücel, 2017: 124).

Maadin	Karabük Demir Çelik Fabrikası	3/4/1937	9/9/1938
Selüloz	1. Kağıt Fabrikası	14/8/1934	6/11/1935
Selüloz	Kaolin Fabrikası		3/1941
Selüloz	Selüloz Fabrikası	17/8/1935	6/11/1936
Selüloz	Gemlik Sun'î İpek Fabrikası	22/5/1936	1/1/1938
Kimya	Klor Alkali Fabrikası	10/7/1938	17/8/1945

Kaynak: Aytemur, 2010: 100-101.

SMB'den devralınmış olan Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Sümerbank'a geliştirilmesi için devredilmişti. Fabrikanın mevcut 3200 iğ⁴⁹ kapasitesine 6400 iğ daha eklenmiştir (Toprak, 1988:33-34). 13 Ağustos 1934 yılında fabrikanın açılışını İsmet İnönü yaptı. Yaklaşık 10.000 iğlik kapasiteye sahip fabrika 250 dokuma makinesi ve 400 işçi çalıştırmıştır. Kadın işçilerin kayda değer bir sayıda olduğu İsmet İnönü fabrikayı gezerken fark etmiştir. Fabrikanın senelik kumaş üretimi 2 milyon metreyken bu sayının yeni makineler ile 9 milyona çıkacağı düşünülmüştür. Fabrika gece-gündüz vardiyalı olarak çalışmakta ama üç vardiyalı olarak çalışılırsa bu sayının 12 milyona çıkabileceği de ön görülmüştür.⁵⁰

Fabrika yoğun bir şekilde üretimini artırmıştır. Pamuk ipliği üretimi 1935 yılında 987 tondan 1938 yılında 4.365 tona yükselmiştir. Pamuklu dokumada ise 1933 yılının ikinci yarısından itibaren 1.110.000 metre üretim yapılmışken 1938 yılında 6.443.000 metre üretime yükselmiştir (Toprak, 1987: 33). Yine pamuk tüketimini her geçen yıl artırarak, ülke içi pamuk üretiminde önemli bir talep eden olmuştur. 1933 yılında 300 ton pamuk tüketirken her yıl artarak 1938 yılında 1400 tona kadar çıkmıştır. Fabrikanın istihdam sayısı ise 1936 yılında 734, 1937 yılında 724 ve 1938 yılında ise önemli bir artış ile 1030'a yükselmiştir. Fabrika 30 Nisan 1936 tarihinde Sümerbank tarafından 2.000.000 TL sermaye ile kurulan Bakırköy Bez ve Mensucat Fabrikasına devredilerek faaliyetlerine orada devam etmiştir (Özdemir, 2004: 85-86; Tuna, 2009: 255).

İkinci açılan fabrika olan Kayseri Bez Fabrikası temel atma töreninde açılışı yapan İsmet İnönü fabrikanın Türkiye ekonomisinin gelişimine büyük katkılar sağlayacağını belirtmiştir. Fabrikanın maliyetinin 5.000.000 TL olacağı ön görüldüğünü belirtirken 1500

⁴⁹ Pamuk, yün vb.'nden iplik eğirmekte kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri ve çengelli olan, ağaçtan yapılmış araç, eğirmen, kirmen <https://sozluk.gov.tr/?kelime=i%C4%9F> (erişim tarihi: 20.11.2019).

⁵⁰ "Sanayi Planının Tahakkukuna Doğru", Milliyet Gazetesi, 14.08.1934.

civarı yeni istihdam yaratacağını da vurgulamıştır. Fabrikanın tahminen 25.000 balya pamuk tüketeceğini ve bunun iç üretimin büyük bir kısmının olduğunu belirtmiştir.⁵¹

Fabrikanın açılışı 16 Eylül 1935 tarihinde İktisat Vekili Celal Bayar tarafından yapılmıştır. Fabrikanın Sümerbank'a maliyeti beklenenin üzerinde, 8 milyon civarında olmuştur. Fabrikada triko, kaput bezi, pijamalık, kalın dril gibi 17 çeşit kumaş dokuması yapılmıştır (Semiz ve Toplu; 2019: 42-44-45). Fabrikanın tahminlerden çok küçük miktarda eksiklik ile 32.520 iğ ve 1028 tezgahı bulunuyordu. Fabrika bir yılda 38 milyon metre bez üretim kapasitesine sahipti (Toprak, 1988: 38). Fabrikanın istihdam sayısı ise ortalama 3000 kişi ile beklenenin üzerinde gerçekleşmiştir (Semiz ve Toplu, 2019: 51; Yücel, 2017: 125).

Fabrika üretimi yoğun şekilde gerçekleşip inceleme kapsamındaki yıllar boyunca da genel olarak artış göstermiştir. Pamuk ipliği üretimi 1936 yılında 2.716 tondan 1938 yılında 3.625 tona yükselmiş, pamuklu dokuma ise 18.354.000 metreden 19.239.000 metre üretime yükselmiştir (Toprak, 1988:40). Ayrıca fabrika sağladığı istihdam sayısını da artırarak 1936 yılında 2.896'ya çıkarmıştır. Ancak 1937 yılında 2.301 işçisi olsa da 1938 yıllarında yeniden yükselişe geçerek 2.475 kişiye istihdam sağlamıştır (Tuna, 2009: 255).

Diğer bir açılan fabrika ise İzmit'te açılan kağıt fabrikasıdır. Temel atma töreninde İsmet İnönü'nün konuşmasına göre sermayesinin muhtemelen 2.000.000 TL civarında olacağı ve ülke içinde ihtiyaç duyulan çeşitli kağıt ve kartonu üreteceği anlaşılmaktadır. Ayrıca fabrikanın bu yol ile milli hammaddelerinin de değerlendirileceğini belirtmiştir.⁵²

Yıllık 10.500 ton kapasiteli üretime başlayan fabrika yoğun talepler neticesinde Sümerbank 1937 yılında fabrikanın üretim kapasitesini 12.000 tona artırmıştır. Fabrikanın 1936 yılı üretimi 3.959 ton, 1937 yılı üretimini 9.788 ton ve 1938 yılı üretimi 9.076 ton olmuştur (Yurtoğlu, 2017: 346-357). Kağıt üretimi için gerekli hammaddeler yurt dışından temin ediliyordu.1937 yılında hammadde temininde maliyet artışları yaşanmıştır. Ancak üretimde yaşanan azalış ambalaj kağıt taleplerinin azalmasından kaynaklanmıştır (Özdemir, 2004: 107-108). Fabrikada çalışan işçi sayısı ise 1936 yılında 394 iken 1937 yılında 559 ve 1938 yılında 646 olmuştur (Tuna, 2009: 255).

Ekstra Kombina bölge olarak açılan Ereğli Bez fabrikası İsmet İnönü tarafından büyük bir törenle açılmıştır. İsmet İnönü, 3.500.000 TL harcama yapacağı düşünülen fabrikanın o zamana kadar Türkiye'de üretilmeyen saten, ince astarlık gibi dokumalar üreteceğini duyurmuştur. Fabrikanın 7.000 balya pamuk tüketeceğini ve bu şekilde iç tüketimde artış yaratacağını belirtmiştir. Ayrıca fabrikanın 1250 kişiye istihdam yaratacağını ve 4 milyon metre

⁵¹ "İktisat savaşında yeni bir zafer", Cumhuriyet Gazetesi, 21.05.1934.

⁵² "Başvekil memleketin sanayileşmesi hakkında iki mühim hitabe irat etti", Milliyet Gazetesi, 15.08.1934.

kumaş ile 500 bin kilo ince iplik üreteceğini belirtmiştir.⁵³ 1937 yılında beklenenin altında 1000 kişiyle çalışmaya başlayan fabrika yine 1938 yılında aynı istihdam sayısını korumuştur (Tuna, 2009: 255).

Fabrikanın kapasitesi 35.343 ton iplik ve 6.350.000 metre bez üretimidir (Toprak, 1988: 40). Fabrikanın gerçekleştirdiği üretim her yıl artış göstermiştir. Pamuk ipliği 1936 yılında 28 ton, 1938 yılında ise 810 ton olmuştur (Toprak, 1988: 40).

Nazilli Basma Fabrikasının temel atma töreni Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından yapılmıştır. Bayar'ın konuşmasından Türklerin ilk kez bir basma fabrikası kurduklarının altını çizmiştir. 5 milyon TL harcaması olacağı ön görülen fabrikanın 1937 yılı içerisinde faaliyete başlayacağı düşünülmüştür. Bayar fabrikanın Türkiye ekonomisinin gelişiminde önemli yeri olacağını vurgulayarak, 2500 kişiye istihdam yaratacağı, her yıl 15 bin balya pamuk tüketeceğini ve her yılda 200 milyon metre üretim yapacağını belirtmiştir. Ayrıca çevrede küçük esnaflara da katkılar yapacağını, onlara yardım edeceğini belirtmiştir.⁵⁴

Fabrikanın kapasitesi 69.000 ton iplik ve 23.000.000 metre basma üretimidir. Fabrikaya yapılan harcamalar tahminlerin üzerinde 7 milyon TL'den fazla olmuştur (Doğan, 2007: 670). Üretimi ise iki yılda toplam 1.630 ton pamuk ipliği ve 8.456.000 metre pamuklu dokumadır (Toprak, 1988: 42).

Fabrikanın ilk yılı üretim miktarı, fabrikanın faaliyete başlamasının ilgili yılın sonlarına doğru olmasından da kaynaklı görece düşük kalmıştır. Sonraki yılda ve onu izleyen yıllarda üretim artışları devam etse de yine de fabrikanın kapasitesinin altındadır. Bu durum teknik eleman yetersizliği, eleman sirkülasyonun yoğun olması, II. Dünya Savaşı alarmı gibi etkenlerden kaynaklanmıştır (Doğan, 2007: 671). Yine temel atma töreninde 2500 kişiye iş imkanı sağlayacağı belirtilse de 1938 yılında beklentinin bir hayli altında kalarak 1.568 kişiye istihdam sağlamıştır (Tuna, 2009: 255).

Sümerbank'ın kurduğu mensucat fabrikalarına genel olarak baktığımızda 12.421 ton pamuk ipliği üretimi ve 69.427 ton pamuklu dokuma üretimi yapılmıştır. Genel olarak yıl ilerleyişi ile beraber üretim artmıştır. Kayseri Bez Fabrikası üretimin büyük payına sahip olmuştur. Bu fabrikalar hem fabrikanın bulunduğu yörenin hem de ülke içi ekonomik durumun gelişimine katkı sağlamışlardır. Gerek istihdam yaratmaları gerek fabrika için kullanılacak hammadde ve malzemelerin tüketimi konusunda ülke ekonomik gelişimine katkı sunmuşlardır.

Merinos Yün Fabrikasının da temel atma töreni İsmet İnönü konuşmasıyla yapılmıştır. Konuşmada 1937 yılında faaliyetine başlayacağı fabrika için 3.5 milyon TL harcanacağı ve

⁵³ “Üçüncü Dokuma Fabrikasının Temeli Atıldı”, Zaman Gazetesi, 21.10.1934.

⁵⁴ “Nazilli kombinasının temel atma töreni”, Ulus Gazetesi, 25.08.1935.

fabrikanın 3 milyon civarı yün işleyeceğini belirtmiştir. Bu fabrika ile yine bir ilke imza atıldığı ve yikanmamış yapağıdan iplik çıkararak kumaş yapılacağını vurgulamıştır.⁵⁵

Fabrika tahmin edilenden biraz geç olarak 2 Şubat 1938 tarihinde açıldı. Fabrika için harcanan tutar hemen hemen beklendiği gibi olmuştur. Açılışı yapan Celal Bayar fabrikanın 24 saat çalışacağını, 8'er saatlik vardiyalar ile 1650 kişiye istihdam yaratacağını duyurmuştur.⁵⁶ Ayrıca yine Cumhuriyet Gazetesinde aynı gün bir yazarın yazısında fabrikanın kuruluş aşamasında bile gerek istihdam gerek tüketim ve gerekse yöreye misafir çekme açısından Bursa'ya pek çok fayda sağladığının altı çizilmiştir. İşçilerin %80'in kadın olduğu ayrıca belirtilerek, fabrikanın tam kapasite çalışması halinde ülkenin trikotaj ve dokuma endüstri ihtiyacının %85'i karşılanabileceği belirtilmiştir.⁵⁷

Fabrikanın inceleme kapsamında üretimi ise 1937 yılında 35 ton yün ipliği ve 1938 yılında 550 ton olmak üzere toplam 585 ton olarak gerçekleşmiştir. Fabrikada çalışan işçi sayısı açılış yılı olan 1938 yılında beklentinin altında, 1489 kişi olsa da ilerleyen yıllarda bu sayı yükselmiştir (Tuna, 2009: 233-255).

22 Mayıs 1936 tarihinde temeli atılan Gemlik Sun'i İpek Fabrikasının ise açılışını 1/2/1938 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk yapmıştır. 300 bin kilo ipek üretimi beklenen fabrikanın ortalama 300 kişiye istihdam yaratacağı ön görülmüştür. Fabrika teknik bölümlerde çalışacak olan bazı elemanlarını yurt dışına eğitime göndermesi bakımından da önemlidir (Özdemir, 2004: 96).

Toprak (1988: 47), fabrikanın yılda ortalama 300 ton suni ipek üretim kapasitesi olduğunu belirtmiştir. Fabrika 1938 yılında 137 ton sungipek ipliği üretmiştir. Fabrika üretim kapasitesine ancak 1950'lere doğru ulaşabilmiştir (Toprak, 1988 :47).

İngiltere'den 2.5 milyon sterlin borç alınarak Karabük'te yapılması planlanan demir çelik fabrikasının temel atma töreni 3 Nisan 1937 tarihinde yapıldı. Abidin Daver'in cumhuriyet gazetesindeki o günkü yazısında demir ve çeliğin sanayinin olmazsa olmazı olduğu ve ülkenin savunmasından tarım aletlerine, fabrikalarından demiryolları yapımına kadar her alanda demir ve çeliğe muhtaç olduğu belirtilmiştir.⁵⁸ Yine cumhuriyet gazetesi yazarlarından Yunus Nadi'de vapurları, uçakları neden içerde üretmenin mümkün olduğunu ancak bunun için demir-çelik fabrikasına ihtiyaç olduğuna vurgu yapmıştır.⁵⁹

⁵⁵ "İnönü iki fabrikanın temelini eliyle attı", Ulus Gazetesi, 29.11.1935.

⁵⁶ "Celal Bayar'ın Nutku", Cumhuriyet Gazetesi, 03.02.1938.

⁵⁷ "Merinos Fabrikasının Endüstri Bakımından Kıymet ve Ehemmiyeti", Cumhuriyet Gazetesi, 03.02.1938.

⁵⁸ "Yeni tesisatın kıymet ve manası", Cumhuriyet Gazetesi, 03.04.1937.

⁵⁹ "Karabük Demir ve Çelik Endüstrimiz", Cumhuriyet Gazetesi, 04.04.1937.

Temel atma töreninde konuşma yapan İsmet İnönü, fabrikanın 7 fabrikadan oluşacağını ve yeni fabrikalarında kurulacağını duyurmuştur. 22 milyon civarında harcama yapacak olan fabrikanın günde 1000 işçi çalıştıracağı da belirtilmiştir.⁶⁰

Sümerbank'ın yönettiği devlet işletmelerinden en büyüğü olan fabrika 1938 yılının ilk aylarında faaliyetine başlamıştır. Kapasitesi oldukça geniş olan fabrika yılda çeşitli türlerde 180 bin ton üretim yapabilecektir (Yurtoğlu, 2017: 162). Fabrikalar kuran fabrika olarak anılan KDÇF 1939 ile 1941 yılları arasında “Kuvvet Santrali, I. Kok Fabrikası, I. Yüksek Fırın, Şakuli Boru Fabrikası, Çelikhane C-Ocağı, 29'luk Trio Haddehane, 12'lik Haddehane, 16'lık Haddehane ve 16'lık Sac Haddehanesi” (Aydın, 2018: 271-272) tesislerini kurmuştur. Fabrika yöreye göç alınmasını sağlamış hem yöre halkına hem de dışarıya iş imkanı sunmuştur.⁶¹

Temeli atılan ancak faaliyete geçmesi 1945 yılını bulan Klor Alkali Fabrikası BBYSP kapsamında, kimya sektöründe kurulan ilk fabrikadır. Fabrikanın temel atma töreninde konuşan İktisat Vekili Şakir Kesebir, İzmit'te Klor, Zonguldak Havzasında ise Hamızı Kibrit fabrikalarının kurulacağını bildirmiştir. Yıllık 2 bin ton kireç taşı, 4 bin ton tuz ve 10 bin ton kömür tüketerek ülke ekonomisine katkı sunacağını belirtmiştir. Yıllık üretimin ise ortalama 750.000 TL değerinde olacağını belirtmiştir.⁶²

Sümerbank'ın kurduğu bu fabrikalardan kimya sektöründe açılan Klor Alkali Fabrikası araya ikinci dünya savaşının da girmesi gibi sebeplerle faaliyete geçiş tarihi gecikmiştir. Dönem kapsamında incelenen diğer tüm fabrikalar 1938 yılı sonuna kadar faaliyetine başlamıştır.

3.4.1.2.2 Sümerbank'ın Diğer Faaliyetleri

Sümerbank'ın devraldığı fabrikalardan Defterdar, Hereke ve Bünyan Fabrikalarının yün ipliği, yünlü dokuma ve battaniye, kilim üretimleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 3.14 Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerde Yün İpliği Üretimi (1935-1938, Ton)

Yıllar	Defterdar F.	Hereke F.	Bünyan F.
1935	786	202	59
1936	876	91	65
1937	965	66	94
1938	1.033	150	99
Toplam	3.660	509	317

Kaynak: Toprak, 1988: 33-35-44

⁶⁰ “Demir ve çelik fabrikalarının temel taşına ilk malayı Başvekil vurdu”, Akşam Gazetesi, 04.04.1937.

⁶¹ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye savaşa girmese de hazır asker bulundurduğu için işçi kesiminde sıkıntı vardı Bu yıllarda KDÇF da sağlayabileceği kadronun altında çalışanı olduğu bilinmektedir.

⁶² “Klor Fabrikasının Temel Atma Merasimi Yapıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 11.07.1938.

Tablo 3.15 Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerde Yünlü Dokuma Üretimi (1935-1938, Metre)

Yıllar	Defterdar F.	Hereke F.	Bünyan F.
1933	847.000	283.000	-
1934	1.092.000	455.000	-
1935	810.000	451.000	46.000
1936	985.000	441.000	49.000
1937	1.062.000	432.000	73.000
1938	1.183.000	563.000	81.000
Toplam	5.979.000	2.625.000	249.000

Kaynak: Toprak, 1988: 33-35-44

Tablo 3.16 Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerde Battaniye-Kilim Üretimi (1933-1938, Adet)

Yıllar	Defterdar F.	Hereke F.	Bünyan F.
1933	105.000	401.000	-
1934	52.000	279.000	-
1935	62.000	296.000	2.500.000
1936	67.000	215.000	5.800.000
1937	110.000	329.000	3.900.000
1938	108.000	249.000	3.500.000
Toplam	504.000	1.769.000	15.700.000

Kaynak: Toprak, 1988: 33-35-44

Sümerbank'ın SMB'den devraldığı Defterdar (Feshane), Hereke ve Kayseri-Bünyan Fabrikalarının yünlü iplik, yünlü dokuma ve battaniye ile kilim üretimlerinde küçük istisnalar dışında artış sağlamışlardır. Tablolara baktığımızda Hereke ve Defterdar Fabrikalarının devir olduktan sonraki üretimlerinde yaşanan düşüş dikkat çekicidir. Ancak daha sonra düzenli olarak artışı yakalamışlardır. Battaniye ve kilim üretiminde ise düzenli artışı Defterdar Fabrikası yapmış, Hereke ve Bünyan Fabrikalarında iniş çıkışlar yaşanmıştır.

Fabrikalar 1936 yılında Defterdar Fabrikası 1100, Hereke Fabrikası 458 ve Bünyan Fabrikası 107 olmak üzere toplam 1.665 kişiye iş olanağı sağlamışlardır. 1937 yılında ise Defterdar Fabrikası 1.094, Hereke Fabrikası 532 ve Bünyan Fabrikası 120 kişi olmak üzere toplam 1.746 kişiye iş olanağı yaratmışlardır. 1938 yılında ise bu sayılar Defterdar Fabrikasında 1.160'a, Hereke Fabrikasında 561'e yükselirken Bünyan Fabrikasında istihdam sayısı 115'e düşmüştür. Toplamda ise fabrikalar 1938 yılında 1.836 kişiye iş imkanı sağlamışlardır (Tuna, 2009: 255).

Sümerbank'ın devraldığı bir diğer önemli fabrika ise Beykoz Fabrikasıdır. Tarihi uzun bir geçmişe dayanan fabrika deri ve ayakkabı üretmektedir. Fabrikanın üretim esnasında kullandığı hammaddeler genel olarak yurt dışından temin edildiği için maliyeti yüksek oluyordu. Çünkü devletçilik yıllarında kliring anlayışı yerleşmişti ve takas esnasında yüksek tutarlarda takas kıdemi ödeniyordu. Ancak tüm bunlara rağmen hem ayakkabı hem de deri üretiminde kaliteden hiçbir zaman ödün verilmemiştir (Özdemir, 2004: 115).

Beykoz Fabrikası kalitesi ve büyüklüğü ile adından söz ettirmiştir. Fabrikanın günlük 1500 çift askeri ayakkabı ve 300 çift sivil ayakkabı yapma kapasitesi olduğu belirtilmiştir. Yine cüzdan, çanta gibi pek çok alanda deri işlemiştir.⁶³ Fabrikanın üretimi aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.17 Beykoz Deri ve Ayakkabı Fabrikası'nın Üretimi (1933-1938)

Yıllar	Deri Üretimi (Parça)	Deri Üretimi (Kilo)	Askeri Ayakkabı (Çift)	Sivil Ayakkabı (Çift)
1933	12.000	330.000	156.000	19.000
1934	27.000	1.156.000	438.000	59.000
1935	39.000	1.822.000	637.000	64.000
1936	16.000	990.000	253.000	77.000
1937	18.000	1.238.000	370.000	120.000
1938	21.000	1.471.000	436.000	145.000
Toplam	133.000	7.007.000	2.290.000	484.000

Kaynak: Tuna, 2002: 236.

Fabrikanın yıllık ayakkabı üretim kapasitesi yaklaşık 650.000 çift olarak belirtilmişti. Fabrikanın ayakkabı üretimine baktığımızda ilk 2 yıl kapasitesinin oldukça altında kalmıştır. Ancak 1935 yılında askeri ayakkabı üretiminde yaşanan artış ile beklenenden çok daha fazla üretim yapılmıştır. Sivil ayakkabı üretimi ise düzenli olarak artmıştır. Fabrikanın deri üretimi ise 1936 yılında yaşanan düşüş dışında devamlı olarak artmıştır.

Fabrika 1936 yılında 750 kişiye, 1937 yılında 849 kişiye ve 1938 yılında 1.163 kişiye iş vererek ülke ekonomisine pek çok alanda katkı sağlamıştır (Tuna, 2009: 255).

Sümerbank'a devredilen bir diğer fabrikada Isparta Fabrikasıdır. Sümerbank'a devriyle birlikte 1933 yılından 1938 yılına kadar devamlı bir yün ipliği üretim artışı olmuştur. 1933 yılı yün ipliği 92 ton iken 1938 yılında 234 tona çıkmıştır (Toprak, 1988: 46).

⁶³ "Beykoz fabrikası mükemmel bir hale getirildi", Cumhuriyet Gazetesi, 06.05.1933.

Sümerbank'ın bir başka önemli faaliyeti ise yine SMB'den devralınan Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğüdür. Sümerbank'ın işlettiği Bakırköy, Hereke, Defterdarlık ve Beykoz Fabrikalarının ürettikleri malların satıldığı bu kurumun bir amacı da piyasayı takip edebilmektir. İzmir, Mersin ve Samsun'da birer mağaza açan müdürlük İstanbul içinde de Eminönü ve Galata'da birer mağaza açmıştır (Toprak, 1988: 55).

Müdürlüğün bir diğer amacı da halka hem kaliteli hem de uygun fiyatlarda ürünleri ulaştırabilmektir. Basında yeni mağaza açılışlarından yapılan indirimlere, yerli malı kullanım teşvikine pek çok haber yapılarak yer alıyordu. Fabrikaların üretim seyri de devlete yapılan üretimden yavaş yavaş halka yönelik üretime doğru kayıyordu. Yani piyasaya yapılan satışlar genel olarak artış gösteriyordu. Hükümetin Sümerbank fabrika satışlarında malların ucuza satılması konusunda direktif verdiği zamanlarda olmuştur (Tuna, 2009: 248). Yerli Mallar Pazarı 1934 yılında 1.625 TL kar, 1935 yılında ise büyük bir artışla 24.289 TL kar elde etmiştir (Özdemir, 2004: 127). 1936 yılında 16.759,80 TL olan karını 1937 yılında 34.122,78 TL'ye yükseltmiştir. 1938 yılında ise 22.550,88 TL ye düşmüştür (T.C. Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti, 1939: 48).

Sümerbank 1933 yılında 20.000.000 TL sermayesi ve devraldığı işletmelerin 10.690.903,50 TL sermayesi ile çalışmalarına başlayarak hükümet tarafından BBYSP görevi kapsamında sermayesi artırılarak 1938 yılında 80.5 milyon TL sermayeli bir banka olmuştur (T.C. Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti, 1939: 3).

Banka kendine bağlı fabrikalara ve iştiraklerine kredi açarak onların finansmanını sağlamaya çalışmıştır. 1938 yıl sonu itibariyle fabrikalara açtıkları kredi hacmi 4.442.506,51 TL iken, iştiraklere açtığı kredi ise 687.729,30 TL'dir. Banka kendi fabrika ve mağazalarına vermiş olduğu kredileri ortalama %8 faiz oranı ile borçlandırmıştır (T.C. Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti, 1939: 55).

Bankanın kurduğu pamuklu endüstrisinde faaliyet gösteren Bakırköy, Kayseri, Nazilli ve Ereğli Fabrikaları yoğun pamuk tüketimi yapmışlardır. Sadece Bakırköy Fabrikasının faal olduğu 1934 ve 1935 yıllarında toplam pamuk tüketimi ortalama 1.025 ton iken, 1936 yılında Kayseri Fabrikasının da üretime başlamasıyla toplam pamuk tüketimi 5.477 tona yükselmiştir. 1937 yılında 4 fabrikanın da tüketimi 4.348 tonu yerli olmak üzere toplam 8.794 ton olup bu sayı 1938 yılında 3.704 tonu yerli olup 9.366 tona yükselmiştir. 1938 yılında pamuk tüketiminde ülke genelinde %42 gibi büyük bir orana sahip olup yerli pamuklarda ise %14 oranında bir tüketim yapmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1939: 3-4). Banka yönetimindeki fabrikaların üretim için kullandıkları hammaddeleri satın alarak ülke ekonomisine yüksek oranda katkı sağladığı kaçınılmaz bir gerçektir.

Yine bankanın bu sektörde 4 fabrikanın toplam satışları da 1937 yılında 7.442.000 TL olup 1938 yılında 8.821.000 TL'ye yükselmiştir. Ayrıca yıllar itibariyle bankanın devlete yönelik satışları azalırken piyasaya olan satışları yükselmiştir. Sümerbank'ın kaliteli ürünleri ile halkın bu mallara yönelmesi ve basında yerli mal kullanımı ile Sümerbank mağaza ve mallarının sıkça reklamının yapılması bu yönelişin sebepleridir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1939: 7; Tuna, 2009: 245).

İthal ikameci bir plan olan BBYSP ile ulaşılmak istenen hedeflerden biride ithal edilen ürünler için ülke içinde üretimi artırmaktı. Sümerbank'ın pamuk endüstrisinde kurduğu bu fabrikalar ile imalat ve üretim artarken bir yandan da pamuklu kumaş ve pamuk ipliği ithalatı artmıştır. Ülke genelinde 1934 yılında pamuklu kumaş ve pamuk ipliği imalatı 11.721 ton iken, aynı yıl yapılan pamuklu kumaş ithalatı 11.199, pamuk ipliği ithalatı 4.240 tondur. Aynı yıl toplam pamuk tüketimi ise 27.160 tondur. 1938 yılında bu imalat 17.600 tona çıkarken pamuklu kumaş ithalatı 12.155, pamuk ipliği ithalatı 6.342 tona yükselmiştir. 1938 yılı toplam tüketim ise 36.097 tondur. İç piyasanın genişleyerek halkın satın alma gücünün artmasının bir göstergesi olarak hem üretim hem de ithalat artmıştır. Sümerbank'ın fabrikaları ise 1937 yılında 360 ton iplik imalatı yaparken 1938 yılında 1.240 tondur (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1939: 5-6).

Benzer bir durum yün endüstrisinde de görülmüştür. Hereke, Defterdar, Bünyan ve Merinos Fabrikalarının faal olduğu bu sektörde tüm yerli fabrikaların 1934 yılında toplam yünlü kumaş imalatı 2.680 ton iken, 1938 yılında 3.500 tona yükselmiştir. 1934 yılında yünlü kumaş ithalatı 492, yün ipliği ithalatı ise 1.189 ton iken, 1938 yılında yünlü kumaş ithalatı 700 tona, yün ipliği ithalatı ise 1.552 tona çıkmıştır. 1934 yılında kumaş tüketimi 3.172 tonken, 1938 yılında 4.200 tona çıkmıştır. Üretimin artmasıyla ithalatında artması ise halkın satın alma gücünün yükselmesi ile birlikte bu mallara olan talebinin artmasıdır. Sümerbank fabrikaları ise bu imalatın yarısına yakınına gerçekleştirilmektedir. Fabrikaların satışları ise 1938 yılında 4.322.000 TL olup piyasaya %66 gibi yüksek bir oranda satış yapılmıştır. Yine bu durum halkın mallara olan talebin artmasıyla açıklanmaktadır (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1939: 9-10).

Banka kurduğu ve yönettiği fabrikalar ile başta fabrikanın kurulduğu yörenin olmak üzere ülke genelinde önemli bir istihdam alanı yaratmıştır. Sümerbank'a bağlı işletmeler 1936 yılında toplam 6.439 kişiye istihdam yaratmışken 1937 yılında bu sayı 7.179'a ve 1938 yılında 11.207 kişiye çıkmıştır (Tuna, 2002: 250).

Banka yönettiği fabrikalar dışında bankacılık faaliyetlerine bakıldığı zaman, mevduat hacmi 1938 yıl sonu itibariyle 14.205.244,08 TL olmuştur. Bu tutarın yarıya yakını

bankaların mevduatları oluşturmaktadır. Sümerbank'ın bankalar mevduatına verdiği faiz ortalama olarak %4,62 olmakla birlikte İş Bankası ve Ziraat Bankası'ndan daha yüksek faiz vermiştir. Ancak fabrikaların mevduatlarına ise %3 faiz oranı uygulamıştır. Bankanın plasman hacmi ise 659.602,78 TL ticari ve 32.577,59 TL sınai olmak üzere 692.180,37 TL olmuştur (T.C. Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti, 1939: 12-32-55).

Sümerbank'ın faaliyet gösterdiği bu beş yılın sonunda ülke ekonomisinde büyük değişiklikler yaptığı açıktır. Bankanın fabrikaları kurmasının yanında nerelerde kurulacağını da stratejik şekilde karar veren yönetim, bu sayede ülkenin farklı bölgelerinde sanayileşmeye yön vermiştir. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde fabrikaların kurulması yöre halkına iş imkanı sunmakla birlikte, yöreye göçler ya da ziyaretler yapılmasına vesile olarak yöresel ticaretin gelişmesine katkı yapmıştır. Fabrikalarda çalıştırılacak işçilerin nitelikli olmasını göz önünde bulundurup personellerini yurt dışına staj ve eğitim için göndermiştir. Yurt içinde ise kurslar açarak personelleri yetiştirmeye, kalifiye eleman haline getirmeye çalışmıştır.

Sümerbank fabrikalarında kullanılan hammaddeleri olabildiğince yerli mallardan kullanmaya çalışmış ve böylece ülke iç piyasasında büyük bir tüketici olarak rol almıştır. Başta yünlü ve pamuklu dokumalar olmak üzere demir çelik, kundura ve deri sektörlerinde kaliteli malzeme kullanmaya dikkat ederek yoğun üretimler yapıp ülke içi tüketim talebinin artmasını sağlamıştır. Büyük bir proje olarak, büyük bir inançla hayata geçirilen Sümerbank başta BBYSP olmak üzere üstlendiği proje ve görevleri başarıyla gerçekleştirerek ülke sanayileşmesinde büyük katkılar sağlamıştır.

3.4.1.3 Belediyeler Bankası

Yerel altyapı yatırımları için gerekli olan finansmanı sağlayan ticari bankaların vade yönünden kısıtlı oluşu ve faiz oranlarının yüksek olmasından dolayı, belediyelerin bu yatırımları daha düşük faizli ve uzun vadeli kredi ile çözebilmeleri için bir kamu bankası olması gerektiği fikrini doğurdu (Serter, 2015: 7).

1930 yılında çıkarılan 'belediyeler kanunu', ileride belediye bankası kuruluncaya kadar her yıl belediyelerin gelirlerinin %5'ini ihtiyat akçesi olarak bir devlet bankasına yatırması zorunluluğu ile bir belediye bankasının kurulacağını sinyalleri verilmişti. Belediyeler bu parayı 1 Haziran 1931 tarihinden itibaren yatırmaya başlamışlardır (Reuter, 1943: 43).

Belediyelerin 1.5 yılda yatırdıkları 1.5 milyon TL'nin yeterli görülmesi ile belediyeler bankası kurulması için hazırlıklar başladı. Sonuç olarak bankanın kuruluşu hakkında kanun 11/6/1933 tarihinde kabul edilerek 24/6/1933 tarihinde resmi gazetede yayımlandı. Bankanın kuruluş amacı belediyelerin kentlerde yapacakları yatırımlarda gereksinim duydukları

finansmanı sağlamaktır (Güler, 1996: 88). Yalnız bu finansmanı temin ederken belediyenin ödeyebilme kabiliyeti ile yapılacak olan işin ne derece katkılı olacağını dikkate alınmıştır. Ayrıca bankanın avans, kredi gibi finansman araçlarını temin ederken bu kurumlardan bir teminat isteme hakkı vardır. Bunların yanında belediyelerin maaş ödeme gibi sürekli masrafları için borç para verilmemesi de kanunda yer almıştır.⁶⁴

Banka sadece belediyelere yönelik çalışmalar yapan bir kurum olmakla birlikte yine sadece kredi veren bir kurum olarak işlev yapmıştır. Mevduat gibi diğer bankacılık uygulamalarına mesafeli kalmıştır (Bolaç ve Eroğlu, 2017: 204-205). Bankanın 1934 yılı mevduat hacmi sadece 113.000 TL iken bu sayı 1938 yılında 2.049.000 TL gibi küçük bir sayıya ulaşmıştır (Yılmaz, 2007: 188).

Bankanın sermayesi belediyelerin gelirlerinde ayıracağı %5'lik kısım, belediyelerin koyabileceği diğer paylar, bankanın elde ettiği karlar, genel veya yerel bütçelerden bankaya ayrılacak olan ortaklık veya yardım hisseleri ve özel kanunla belirtilecek olan faydalardan oluşmuştur. Bu sermaye alanlarından neredeyse tamamına yakını belediyelerin koydukları paylardan sağlanmıştır (Güler, 1996: 95).

1933 yılında toplam belediye sayısı 501 iken 1938 yılında 537'ye yükselmiştir. Yine 1933 yılında Elektrik tesisatı olan yerler 94 iken 1938 yılında 150'ye yükselmiştir. Asfalt yol ise 1933 yılında 79 km olup 1938 yılında 159 km olarak artmıştır. 1480 km kaldırım uzunluğu ise 1938 yılında 5657 km olarak yüksek bir oranda artmıştır (Tekeli, 2009: 92).

Bankanın işleyişi tamamen kredi vermekle sınırlı kalmıştır. Banka 1933 yılında 31.000 TL kredi vermiştir. İlk tam faal olduğu bir yıl sonra 113 belediye kredi talebinde bulunmuştur. Bu başvurulardan 72 tanesi ret ya da başvuru sahibinin vazgeçmesi ile kullandırılmamıştır (Yılmaz, 2007: 187). Geri kalan kullandırılmış kredilerin hacmi ise 853.000 TL olmuştur. Bankanın 1938 yılı itibarıyla vermiş olduğu toplam kredi hacmi 5.571.000 TL olmuştur. Verilen kredi miktarların anlaşılacağı gibi önemli bir kredi hacmi yaratamamıştır. Tüm bu yıllar boyunca öz sermayesinin altında kredi vermiştir. Banka tüm belediyelere aynı faiz oranı uygulamıştır. İlk olarak %8 olan faiz oranı daha sonra %6,5'e indirilmiştir. Kredilerin itfa süresi 10 yıl olup 1939 yılında 15 yıla çıkarılmıştır (Reuter, 1943: 51-53).

Banka elde ettiği karın bir kısmını belediyelere dağıtmıştır. 1933 yılında 22.037 TL, 1935 yılında 68.017 TL, 1937 yılında 127.218 TL ve 1938 yılında 159.193 TL belediyelere dağıtılmıştır. Yıllar itibarıyla bankanın elde ettiği karında yükseldiğini bu şekilde görebiliyoruz (Reuter, 1943: 57).

⁶⁴ "Belediyeler Bankası hakkında kanun", Resmi Gazete, 24.06.1933.

Banka incelenen tüm bu yıl kapsamında gelirlerinin çok altında giderleri olmuştur. Kredi verirken temkinli davranılması ve diğer pek çok bankacılık faaliyetine uzak durması bankanın gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ancak yine de banka kendisinden asıl beklenen görevleri, şehirlerin imar ve altyapı için gereksinim duydukları finansmanı sağlayarak o bölgelerin gelişimini sağlamıştır.

3.4.1.4 Etibank

1933 Ali İktisat Meclisi Raporunda madencilik konusunda detaylı yer verilmiş ve madenler en iyi ne şekilde kullanılabilir üzerinde detaylı rapor sunulmuştur. Raporunda maden üretimi yapılacak tesisin kurulmadan önce, kurulacak yerin detaylı incelenmesi gerektiği, tesisin önemli bir teknik donanımına sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Maden işletmeciliği yapacak olan müessesenin daha makul vergilere tabi tutulması, bazı vergilerden muaf tutulması, taşımacılıkta en düşük fiyat uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca raporda bir ülkenin kömür üretiminin tüketiminde ortalama olarak %30'dan fazla olmaması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu durumun ihracat fiyatlarının maliyetinin altına düşmesine neden olacağı belirtilmiştir (Ali İktisat Meclisi Raporları, 1933b: 9-10-12).

Ali İktisat Meclisi'nin bu raporundan sonra dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'ın da madencilğe verdiği önem ile sektöre birtakım faydalar sağlanmıştır. Madenci kesimden alınan vergiler %1'e indirilmiş, patlayıcıların asgari düzeyde, maliyetine bir fiyata satılması sağlanmıştır (Özgen, 2007: 96).

Ali İktisat Meclisi raporunda Siirt, Mardin, Erzurum ve Van da petrol olabileceği ve bunun hükümet tarafından aranması gerektiği ve varsa işletilmesi için tesisler kurulması gerektiği belirtilmiştir (Ali İktisat Meclisi Raporları, 1933b: 12). Bunun üzerine 20/05/1933 tarihinde kabul edilen 2189 sayılı yasa ile Petrol Arama ve İşletme İdaresi ile Altın Arama ve İşletme İdaresi kurulmuştur.⁶⁵

Etibank kuruluncaya kadar madencilik ve kömür sektörlerinde, mevcut fabrikaları yönetme ve yeni kurulacak fabrikalardan sorumlu olma görevleri Sümerbank ve İş Bankası'na aitti. BBYSP'de daha arka planda kalan madencilik sektörü için ancak 1935 yılı itibariyle ciddi yatırımlar düşünölmeye başlanmıştır. 14 Haziran 1935 yılında TBMM'de kabul edilen yasalar ile bu sektörde atılımlar yapılacağıının sinyalleri verilmiştir (Kipal ve Uyanık, 2001: 131).

Kabul edilen ilk yasa 2804 nolu "Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu" olup resmi gazetede 21.06.1935 tarihinde yayınlanmıştır. Ankara'da kurulan M.T.A. Enstitüsünün başlıca görevi, ülke içinde maden ve taş ocaklarını bulmak, işletilmekte olan maden ve taş ocaklarını

⁶⁵ "Altın ve petrol arama ve işletme idareleri teşkiline dair kanun", Resmi Gazete, 27.05.1933.

ise en iyi şekilde işletilmesi için araştırmalar yapmak, bu sektörde çalışacak mühendisten işçiye yerli kadro yetiştirmektir.⁶⁶

Enstitüye bağlı “Elektrik İşleri Etüt İdaresi”, 2819 sayılı kanunla kurulmuştur. Bu kurumun görevi ülkede yer alan enerji kaynaklarını bulup, elektrik üretimi için en iyi olanları belirleyerek ülkenin ihtiyaç duyduğu elektriği en uygun fiyata sunmaktır (Zarakolu, 1958: 170).

Aynı gün çıkarılan 2805 nolu Etibank Kanunu ile de Ankara’da 20.000.000 TL sermayeli Etibank kurulmuştur. Etibank’ın kuruluş amacı MTA Enstitüsü ile EİE idaresinin belirledikleri maden ve enerji kaynaklarını işletmek amacıyla ticari işletmeler kurmaktır (Zarakolu, 1958: 171). Bunun yanında kanuna göre bankanın başlıca görevleri şunlardır:

* Türkiye’nin toprakaltı servetlerini rasyonel bir şekilde değerlendirmek,

* Türkiye’de elektrik üretimi ve dağıtımını imtiyazları almak ve işletmek; elektrik santralleri kurmak, enerji dağıtım hatları yapmak, elektrik enerjisini dağıtmak, her türlü elektrik malzemesi, araçları ve makinesi üretecek fabrikalar kurmak; elektrik malzemesi araçları ve makineleri alım-satımını yapmak,

* İşlevlerini yerine getirmek için gereken ticari teşebbüs ve işletmeleri kurmak, bu tür teşebbüslere iştirak etmek,

* Maden ve enerji üretiminin gerektirdiği malzemenin alım satımına aracı olmak,

* Her türlü bankacılık hizmetleri yapmaktır⁶⁷ (Akgüç, 1992: 32).

Ülke içinde yer alan doğal su ve kömür kaynakları ile kurulacak olan elektrik santrallerinin köylere, kasabalara, mıntikalara ve fabrikalara ulaştırılarak, sosyal refahın yükselmesinin yanında sanayileşmeye sunacağı katkının büyük olacağı TBMM görüşmelerinde özellikle belirtilmiştir (Güneş, 2001: 460).

Etibank başka şehirlerde de şube açma yetkisine sahipti. Azami 20 milyon TL olmak şartıyla 15 yıl vadeye kadar borçlanma yapabilecekti. Aynı zamanda faizli ya da faizsiz, ikramiyeli ya da ikramiyesiz tahvil çıkarma yetkisine sahip olmuştur (Güneş, 2001: 461).

Etibank’ın 20.000.000 TL ile başlayan sermayesi inceleme kapsamında ki yıl sonu, 1938 yılına kadar aynı kalmış olmakla birlikte ödenmiş sermayesi giderek artmıştır. Bankanın ödenmiş sermayesi 1935 yılında 37.500 TL iken 1938 yılında 4.540.832 TL’ye yükselmiştir. İtibari sermayesi ise 1942 yılına kadar aynı, 20.000.000 TL olarak kalmıştır. Banka 1939 yılına kadar merkez bankasından bir kredi almamıştır. Bankanın sahip olduğu mevduat ve cari hesapları ise 1936 yılında 28.761,79 TL, 1937 yılında 517.397,79 TL ve 1938 yılında 2.377.675,30 TL olmuştur. 1942 yılına kadar bir vadeli mevduat hacmi olmamıştır (Ferman, 1951: 90-92; Zarakolu, 1958: 184).

⁶⁶ “Maden tetkik ve Arama enstitüsü kanunu”, Resmi Gazete, 21.06.1935.

⁶⁷ Tüm bankacılık yetkileri olmasına rağmen bankanın 1955 yılına kadar özel kesime kredi vermesi engellenmişti (Özçelik, 1995: 556).

3.4.1.4.1 İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1934 yılında hazırlıkları başlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, amaçladığı projeler bakımından Etibank ile aynı doğrultudadır. Elektrik santrallerinin kurulması için ülkede yer alan doğal su ve kömür kaynaklarının nasıl bulunup kullanılacağı konusunda Almanya'dan bir uzman ekip davet edilmiştir. Planın hazırlıkları iki yıl sürmüş ve nihayetinde 20 Ocak 1936 tarihinde başlayan Sanayi Kongresinde bir komisyon toplantısı ile plan 24 Ocak 1936 tarihinde son şeklini almıştır (Yıldırım, 2014: 194).

Planda kurulması düşünülen sanayi alanları 9 dalda belirlenmiştir. Ayrıca toplam 100'den fazla fabrika ve işletme kurulacağı ön görülmüştür. Planda “madencilik, kömür, elektrik santralleri, yakıt sanayi ve ticareti, gıda sanayii, kimya sanayii, makine sanayii, deniz ulaşımı” geliştirilmesi istenilen alanlar olarak belirtilmiştir (Ülken, 1984: 107). BBYSP'de madenciliğin toplam yatırım tutarlarındaki payı %26,9 iken bu pay İBYSP'de %40'lara çıkmıştır (Kartalkanat, 1991: 53).

BBYSP'dan çok daha geniş kapsamlı hazırlanan planın başlıca esaslarını şu şekilde sıralayabiliriz:

* Ekonomik büyüme ve şartlarımıza uygun, büyük sermayeye ve teknik kuvvete lüzum gösteren ve ham maddesi tamamen memlekette bulunan ve yetişen endüstrileri ele almıştır.

* Memlekette sürümü az, fakat dış memleketlerde büyük bir tüketim alanı olan madenlerimiz, gerek ham gerekse yarı işlenmiş olarak ihracata elverişli bir hale getirilecek ve böylece hem bu ihracat mallarımız kıymetlendirilmiş, hem de yeni ihracat kaynakları yaratılmış olacaktır.

* Deniz, göl ve ırmaklarımızdaki bereketli su mahsulleri ve geniş topraklarımızdaki büyük hayvan servetlerimizle, memleketin her tarafında bol ve nefis olarak yetişen meyvelerimizi iç ve dışardaki sürümünü temin ederek, büyük halk kitlelerine önemli kazançlar temin edilmesi düşünülmüştür.

* Kömür hangarlarımızda üretimin geliştirilmesi rasyonelise edilmesi, Milli savunma işi mübrem bir ihtiyaç olan mayi karbüran ile birlikte ev ısıtıcıları meselesinin organizasyon esasları tesbit edilmiştir.

* Makine endüstrisine bir başlangıç olmak üzere Birinci plana göre kurulmakta olan Karabük demir ve çelik fabrikalarının yarı mamul maddelerini işleyecek fabrikalar da öngörülmektedir (Afetinan, 1972: 16-17).

Planın uygulanması durumunda 35.000 kişiye istihdam yaratacağı öngörülmüştür. Bu istihdamın %84'ünü madencilik, kömür ve elektrik enerjisinden sağlanacaktır. İBYSP'de madencilik, enerji ve deniz ulaşımına ayrılan pay oldukça yüksek olup toplam yatırımlar içinde payı %69'dur. Madencilik BBYSP'de yok denecek kadar az, deniz ulaşımı ve enerji ise hiç yer almadığı için iki plan birbirinin tamamlayıcısı gibidir (Ölçen, 1982: 147-149).

İBYSP'nin madencilik bölümü alınarak “Üç Yıllık Maden Programı” hazırlanmış ancak bir yıl sonra bu programı da kapsayan yeni bir “Dört Yıllık Plan” oluşturulmuştur. Bu plan Madencilik Programı'nı da kapsadığı için hükümet tarafından “ikinci sanayi yatırım programı”

olarak sayılmıştır. (Demir, 2017: 128; Tezel, 2015: 367-368). Ancak planın tahmini bütçesi 200.000.000 TL'yi bulacağı düşünülmesi, Atatürk'ün ölümü, İkinci Dünya Savaşının sinyalleri ile savunmaya harcama ayrılması gereksinimi ile 1938 Planında yer alan pek çok proje süresiz ertelendi veya tamamen iptal edildi. Planda uygulanan pek çok proje Etibank'ın yönettiği işletmelerdi (Tezel, 2015: 371-375).

3.4.1.4.2 Etibank'ın Faaliyetleri

23 Ekim 1935 tarihinde faaliyetlerine başlayan Etibank öncelikle yabancıların ellerinde bulunan maden işletmelerini devlet adına satın alarak millileştirdi. İlk olarak 1936 yılında Alman hisseleri alınarak Ergani Bakır T.A.Ş. satın alınmıştır (Demir, 2018: 33). Bu satış için Cumhuriyet Gazetesinde meclisin 11 Haziran 1936 tarihinde kabul ettiği 25 milyonluk bütçeden Etibank'a bu tesisi alıp işletmesi için 1.400.000 TL ayrıldığı bildirilmiştir.⁶⁸

Ülkenin bakır ihracatını artırıp ithalatını azaltması beklenen tesis için verilecek olan toplam sermaye 500.000 TL işletme sermayesi olmak üzere 3.600.000 TL'dir. Üretim kapasitesi 7500 ton olup, 1200 tonu ülke içinde kullanılması ve 6300 tonun ihraç edilmesi planlanmıştır. Tesiste 500 Türk işçi çalıştırılacağı belirtilmiştir (Afetinan, 1989: 40-41). Madenin üretimi ancak 1939 yılında başlayabilmiştir.

Etibank 2 Mart 1936 tarihinde ise Guleman Krom Yataklarını almıştır. Guleman Krom Madenin toplam 500.000 TL sermayesi ile 2.000.000 TL değerinde krom çıkarılacağı ön görülmüştür. İhracatın ise satışa bağlı olarak 30.000 ile 100.000 ton arası değişeceği düşünülmüştür. Tesiste 250 kişiye istihdam yaratılacağı ön görülmüştür (Afetinan, 1989: 25-26; Kuzucu, 2002: 71). 18 Mayıs 1936 tarihinde Şark Kromları T.A.Ş. kurulmuş ve Guleman Krom Madenleri bu şirkete devredilmiştir. Şirket ise 27 Ocak 1937 tarihinde Etibank'a bağlı olarak çalışmalarına devam etmiştir (Taşlıgil ve Şahin, 2015: 85).

Üretim için önemli bir yeri olan Şark Kromları Şirketin Guleman mıntıkası Saisin, Tosin, Sayver, Gülalin ve Bani yataklarından oluşmaktadır. Şirket 1937 yılında 48.173 ton ihraç ederek ülkede tüm krom ihracatının yaklaşık %25'lik payına sahip olmuştur (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 1938a: 1; 1938b: 17). 1938 yılında ise 95.010 ton üretip bunun 208.405 ton olan toplam ülke üretiminin %45,5'lik payına ulaşmıştır. 1938 yılı toplam ihracatı 208.404,950 ton olup bunun 76.679,800 tonu Etibank'a ait olup sektör ihracatı içinde payı sadece bir yılda %36,79'a yükselmiştir (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1939b: 5; Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 1939: 7).

⁶⁸ "Fevkalade tahsisat: Meclis dün 25 milyonluk yeni bir kanun kabul etti", Cumhuriyet Gazetesi, 12.06.1936.

Ülkede bulunan krom madeninden daha çok fayda sağlayabilmek için 100 kişinin çalışması öngörülen 10.000 ton kapasiteli Ferro-krom Sanayi İşletmesinin Kütahya'da kurulması planlanmıştır (Kuzucu, 2002: 71).

1936 yılında 23.000 ton olan krom üretimi, 1937 yılında 49.000'e ve 1938 yılında 95.010 tona yükselmiştir (Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 1945: 318).

Daha bankanın kuruluşundan hemen sonra millileştirme kararı alınan Ereğli Şirketi Kasım 1936'da satın alındı. 10 yılda yıllık taksitle ve faizsiz ödenecek olan satış tutarı 3.500.000 TL'dir. Taksitlerin ödeme şekli kömürle olacaktır. Zonguldak havzasının %75'ine sahip olan bu büyük şirketin Etibank tarafından alınması son derece önemlidir.⁶⁹ Şirketin kömür ocaklarının Etibank tarafından işletilmeye başlanması ise 1 Mayıs 1937'dir. Böylece şirkete ait kömür ocakları ile Zonguldak tesisatının devredilmesiyle Eti Bank Ereğli Kömürleri İşletmesi adını aldı.⁷⁰

Şirketin sahip olduğu imtiyazlar, imal ruhsat izinleri, liman ve demiryolu işletmelerine ait taşınır ya da taşınmaz tüm vasıtalar ile Türkiye'de şirkete ait olan tüm emlak, arazi, menkul ve gayrimenkullerde Etibank'a geçmiştir. Şirket havzada yer alan bazı ocakları da satın alarak bünyesine katmıştır. İş Bankası tarafından işletilen Kömür İşletmesi Şirketi de Etibank'a devredilmiş ve Kozlu Kömür İşletmesi adıyla faaliyetlerine devam etmiştir (Kara, 2012: 133-134).

Banka'nın havzada ürettiği taş kömürü yıllar itibariyle aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.18 Etibank Taşkömürü Üretim Miktarı (Seçilmiş Yıllar ve 1935-1938 Arası)

Yıl	Üretim (Ton)	Genel İmrrat ⁷¹ (Ton)	Yabancı Ülkelere Satış (Ton)
1923	597.499	604.420	85.540
1926	1.216.008	910.376	148.593
1933	1.852.107	1.323.222	497.360
1934	2.288.269	1.652.428	697.266
1935	2.340.491	1.713.119	749.960
1936	2.298.649	1.538.649	570.868
1937	2.306.869	1.504.991	327.123
1938	2.588.957	1.605.095	355.849

Kaynak: Maden Tetkik ve Araştırma Dergisi, 1941: 424.

⁶⁹ "Ereğli kömür şirketi satın alındı", Cumhuriyet Gazetesi, 28.11.1936.

⁷⁰ "Ereğli kömürleri filen hükümete geçti", Cumhuriyet Gazetesi, 02.05.1937.

⁷¹ Sevkiyat anlamına gelmektedir. Ülke içine ya da gemilerle ülke dışına gönderilerek satılan kömür şeklinde yorumlanabilir.

Etibank'ın üretimi düzenli olarak arttığı yukarıda ki tablodan anlaşılabilir. Daha net bir görünüm için cumhuriyetin kuruluşu 1923 yılı, Sanayi ve Maadin Bankasının faaliyete başladığı yıldan sonraki 1926 yılı, BBYSP etkilerinden hemen önceki 1933 yılı ile BBYSP'nin ilk etkileri olan 1934 yılı da eklenmiştir. 1923 yılında 597.499 ton olan üretimin, 1926 yılında iki katına çıkmış ve izleyen yıllarda genel olarak düzenli bir artış izlemiştir. BBYSP'nin uygulamaya başlamasından sonraki yıl üretim 2.288.269 tona çıkmış ve izleyen yıllarda Etibank'ın da faaliyete başlamasıyla, yine artarak devam etmiştir. Yabancı ülkelere yapılan satışlar ise önemli ölçüde artış göstermekle birlikte, ülkenin izlediği sanayileşme politikaları ve demiryollarının artırılması ile 1935 yılından itibaren genel imrarat arttığı halde düşüşe geçmiştir.

Etibank'ın enerji üretimi alanında da sorumlulukları vardı. Bu yüzden bankanın kuruluşundan itibaren elektrik santralleri kuruluşları için hazırlıklar hızlandı. Şehirlerin ışıklandırılmasının yanında sanayi gelişimi içinde elektrik üretimi önemliydi. Etibank 1937 yılında Kozlu Santrali'ni kurdu (Demir, 2017: 123). Kurulan santral 7.000 kw/h gücündeydi (Polatoğlu, 2019: 459).

İBYSP'de Zonguldak ve Kozlu mntıklarında 80 milyon kilowattsaat elektrik enerjisi gereksinimi olduğu ve diğer ocaklar ile Çatalağzı-Ereğli elektrikli demiryolları ile şehir ve limanlar içinde 24 milyon kilowattsaat elektrik enerjisi ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Oluşturulacak tesisin sermayesinin 5.100.000 TL olması öngörülmüştür. Yılda 100 işçi çalıştırabilecek kapasitede bir tesis olacağı düşünülmüştür (İnan, 1989: 79-81-83). Alınan kararlar bölge için hemen çalışmalar başlasa da araya ikinci dünya savaşının girmesi nedeniyle santral ancak 1948 yılında 60.000 kw/h gücüyle faaliyete geçebilmiştir (Polatoğlu, 2019: 459).

Türkiye madencilik sektöründe Etibank vasıtasıyla üretimlerini fazlasıyla artırmış ve bazı madenlerin ithalatı azalmasıyla birlikte bazı madenlerinde ihracatında önemli artışlar olmuştur. Dünyada maden üretiminin durgunluğa girdiği 1937 yılı sonları ile 1938 yılı ilk yarısında bile Türkiye'de maden üretimi artmıştır. Etibank'ın işletmeleri sayesinde maden üretiminin gelişimi ve buna paralel olarak ihracatın da artmasının yanında kurulan ocaklar ve elektrik santralleri ile, sanayi fabrikalarının hammadde ve elektrik enerjisi ihtiyaçlarını da karşılayarak yine ülke sanayi gelişimine oldukça fazla katkı sunmuştur.

Taşkömürü üretimi cumhuriyetin kuruluşundan 1935 yılına kadar 16.664.037 ton iken, Etibank'ın kurulduğu 1935 yılı ile 1938 yılı arasında ise üretimi 9.534.966 ton olarak gerçekleşmiştir. Sadece 4 yılda geçen 12 yılın yarısından fazla üretim Etibank işletmeleri sayesinde olmuştur. Yine taşkömürünün ülke içi ve ülke dışı satışı (imrarat), 1923-1935 yılları arasında 12.294.634 ton iken, 1935-1938 yılları arasında 6.361.854 ton olmuştur. Yani Etibank

kurulduğu yıl itibariyle taş kömürü satışlarını da yıllık ortalama %50 artırmıştır. Ayrıca Etibank'ın işlettiği tesislerde yine bu yıllarda linyit 76.000 ton, demir cevheri 76.507 ton, krom 167.010 ton, bakır 2.893 ton ve kükürt 10.119 ton üretilmiştir (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 1940: 452; 1945: 317-318).

3.4.1.5 Denizbank

Devletçilik yıllarında sanayi, maden, enerji sektörlerinin gelişimi için Sümerbank ve Etibank kurulduğu gibi, denizcilik faaliyetlerini geliştirmek için de Denizbank'ın kurulması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olması hükümetin bu alanda girişimlerde bulunması gerektiği fikrini pekiştirmiştir.

Atatürk 1 Kasım 1937 tarihli TBMM açılış konuşmasında denizcilikte Türk milletinin başarısı bir hedef olarak belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca 'Denizbank Kanunu'nun da yakın zamanda meclise sunulacağını duyurmuştur. Celal Bayar ise 8 Kasım 1937 tarihinde Hükümet Programı konuşmasında denizcilikle ilgili düzenlemelere gidileceğini, tüm deniz işletmelerinin bir elden idare edileceğini ve bunu Denizbank ile başaracaklarını söylemiştir (Afetinan, 1972: 130-151).

1936 yılında yapılan 'Balıkçılık Kongresi'nde ülkenin su ürünlerinin bir milli gelir kaynağı olduğu ve balıkçılığın iç ve dış ticarete geliştirilmesi için çalışmalar yapılması gerektiği, ayrıca bir 'Balıkçılık Bankası' kurulması fikri sunulmuştur. Basında oldukça geniş yer kaplayan kongreden dönemin İktisat Vekili Celal Bayar ise kongrede yer alan kararların en kısa sürede gerçekleşeceğini belirtmiştir (Tuna, 2004: 120-122).

Balıkçılık Bankası'nın bir projeden ileriye gidememesi, tamamen gündemden kalkıp Denizbank'ın kurulma fikrinin doğmasına sebep olmuştur. Kongrede alınan balıkçılık ile ilgili kararlar ise Denizbank Kanununa eklenmiştir (Tuna, 2004: 123-125).

Sonunda 27 Aralık 1937 tarihli ve 3295 sayılı kanun ile Denizbank kurulmuştur. Sermayesi 50.000.000 TL olan bankanın bir katına kadar artırılabilme olanağı vardır. Banka merkezi Ankara'da olmak üzere İktisat Vekaletine bağlı olarak kurulmuştur.⁷² Bankanın kuruluş amacı tüm denizcilikle ilgili kuruluşların Denizbank tarafından yönetilmesi ile İktisat Vekaletinin bu sektörü daha kolay idare edebilmek isteğidir. Ayrıca tıpkı Sümerbank ve Etibank gibi sektöre finansman kolaylığı sağlayacaktı (Karlıklı, 2012: 40).

Bu kanun kapsamında,

Deniz Yolları İdaresi, Akay İdaresi, Fabrika ve Havuzlar İdaresi, İstanbul Liman İdaresi, Trabzon Liman İdaresi, İstanbul Limanı'nda ve Türkiye Sahillerinde Kılavuzluk ve Remorkörcülük

⁷² "Denizbank kanunu", Resmi Gazete, 30.12.1937.

Müdürlüğü, Tahlisiye Genel Müdürlüğü, Van Gölü İşletmesi, Gemi Kurtarma Türk Anonim Şirketi Devlet Hissesi, Mersin Limanı Devlet Hissesi, Devler idaresine intikal edince Fenerler İdaresi Denizbank yönetimine geçmiştir (Özgen, 2007: 150-151).

Bankanın görev ve sorumlulukları ise şunlardır:

- * Sorumlu olduğu ya da sorumlu olması olası tekel ve ayrıcalıkları işletmek,
- * Deniz, göl, nehir ve limanlar ile bunların kıyılarında deniz ticareti, sanayi, inşaatı ile denizcilik ile ilgili tüm işleri yapmak,
- * Bakanlar kurulu şartıyla, deniz, göl ve nehir ulaşımının yanında iskele ve şehirlerarasında otobüs ve kamyonlar ile karadan nakliyat yapmak,
- * Denizcilik işlerinde kredi temin etmek,
- * Tüm bankacılık işlemlerini yapmak,
- * Turizm sektöründe denizcilik ile ilgili olan alanlarda çalışmalar yapmak,
- * Deniz sağlık ve sosyal yardım teşkilatı kurarak işletmek,
- * Devlet başkanına ait tüm deniz vasıtalarını işletme, satın alma ve diğer masraflar için İktisat Vekaletinden her yıl alacağı bütçeyi yönetmek (Yurtoğlu, 2019: 92).

1938 yılında ocak ayında banka bünyesine deniz fenerleri ile İstinye Dok Şirketi katılmıştır. Haziran ayında ise Samanlıdere İskelesi de Denizbank'a devredilmiştir. Ekim ayında ise 'Türk Gemi Kurtarma Şirketi' hisseleri Denizbank tarafından alınmıştır (Kardaş, 2016: 135; Özgen, 2007: 151-152).

21 Nisan 1938 tarihinde ise İş Bankası ve Etibank ile ortak olarak merkezi Ankara olan Sosyete Şilep T.A.Ş. kuruldu. Şirketin kuruluş amacı deniz yoluyla yapılan ihracatta navlun⁷³ giderlerinin ülke içinde kalmasını sağlamaktır. Şirket kurulduktan hemen sonra İngiltere'de 3 adet şilep satın alındı. Şirket şileplerle Zonguldak Fransa arası kömür taşımacılığı yapmış, dışardan Türkiye'ye ve yabancı limanlar arasında da taşımacılık yapmıştır (Gürboğa ve Koraltürk, 2014: 40-41).

Denizbank, adının birtakım yolsuzluklara karışması iddiasından dolayı tasfiye sürecine girerek kapatılmıştır. Kısa süreli çalışma hayatında beklenen verimi de verememiştir. Ancak vapur sayılarında artış, buna paralel olarak yolcu ve yük taşımacılığında ufak artışlar olmuştur. Mevduat ve kredide sektörde söz sahibi olamamıştır. Mevduatta sektör payı %1 iken kredilerde 0'dır. Buna rağmen gayrimenkulde sektör payı %63 gibi yüksek bir orandadır (Yılmaz, 2007: 194-195; Yurtoğlu, 2019: 94).

Adının karıştığı yolsuzluk iddiaları ile basında oldukça gündem olan Denizbank'ın güvenilirliği de kaybolmuştu. Artık kapatılması kaçınılmaz olan Denizbank 3623 sayılı kanunla

⁷³ Taşıyıcı tarafından, gemisinde taşınacak yük için istenen ücret, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=navlun>

1 Temmuz 1939 tarihinde geçersiz kılınarak görevleri Yalova İşletme İdaresine devredildi (Kardaş, 2016: 147). Daha sonra 1952 yılında kurulan Denizcilik Bankası ile yeniden devletin denizcilik sektöründe kurulacak olan işletmelerin kurulması ve var olan işletmelerle birlikte işletilmesi, finanse edilmesi görevleri bir bankaya verilmiştir (Erkekoğlu, 2003: 101).

3.4.1.6 Halk Sandıkları ve Halk Bankası

Birinci Dünya Savaşı akabinde yükselen faizler uzun bir süre yüksek kalarak halkın yüksek borçlanmalarına sebep olmuştur. 1932 yılında pek çok bankanın kredi faizlerinde %12'den yüksek olduğunu daha önce belirtmiştik. Hatta yerel bankaların faiz oranlarının çok daha yüksek olduğu, %38'lere yakın oranlarda seyrettiğini belirtmiştik. Ülkede kredinin bu kadar pahalı olması, tefecilerin uyguladığı yüksek faizlerden daha da kötü duruma gelmesi üzerine şikayetlerde artmıştı. Bunun üzerine üretiminde artabilmesi için faiz oranlarının makul bir seviyede olması gerektiği düşünülmüş ve bunun için bir Halk Bankası kurulması fikri doğmuştur (Çoker, 1996: 264-265). Amaç küçük esnaf ve sanatkarların kredi bulmada yaşadıkları sıkıntıları ortadan kaldırmaktır.

Kanun İktisat Vekaleti tarafından hazırlanarak meclise sunulmuştur. Kanun kabul edilmeden basında geniş yer tutmuştur. Kanun teklifinde bankanın merkezinin Ankara'da olacağı, şube açamayacağı ve diğer illerde Halk Sandıkları olarak faaliyet göstereceği belirtilmiştir. Bu sandıklar halka borç para verecekler, mevduat kabul edecekler ve kesinlikle borsa işlemleri yapamayacaklardır. Bankanın sermayesi 3.000.000 TL olup Maliye Vekaleti de 1.000.000 TL sermaye ile iştirak edecektir.⁷⁴

8 Haziran 1933 tarihinde kanun kabul edilmiş ve 18 Haziran 1933 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Kanunda Halk Bankasının görevleri şu şekilde belirtilmiştir:

* Uygun gördüğü yerlerde Halk Sandıkları adı altında küçük kredi kuruluşları kurup bunlara yardım etmek,

* Halk Sandıklarının gelişimi için gerekli şeyleri yapmak, tedbirleri almak,

* Mevduat kabul etmek.

Ayrıca Halk Bankası'nın sadece Halk Sandıklarına kredi verebileceği de kanunda açıkça yer almıştır. Bunun yanında Halk Sandıklarının sermayesi isme yazılı hisse senetlerine ayrılmıştır. Bu hisse senetlerini milli kuruluşlar ile İktisat Vekaletinin uygun bulduğu gerçek ve tüzel kişiler olarak bankanın sermayesine ortak olabileceklerdir.⁷⁵

⁷⁴ "Bir Halk Bankası Teşkil ediliyor", Cumhuriyet Gazetesi, 31.05.1933; "Tefecilik kalkıyor, bir de Halk Bankası kuruluyor", Milliyet Gazetesi, 31.05.1933.

⁷⁵ "Halk Bankası ve Halk Sandıkları kanunu", Resmi Gazete, 18.06.1933.

Halk Bankası faaliyetlerine ancak 1938 yılında başlayabilmiştir. 5 Eylül 1938 günü bankanın Ankara’da açılışı yapılmıştır. İktisat Vekili Şakir Kesebir’in yaptığı konuşmada, tefecilik ile büyük bir mücadele verildiğini, borç para vermeyi bir düzene sokacaklarını ve halkında küçük kredi ihtiyaçlarını en ucuz yoldan Halk Bankası ile temin edeceklerini belirtmiştir.⁷⁶

Halk Bankası’nın ikinci halk sandığı ise 16 Aralık 1938 tarihinde İstanbul’da açıldı. Şakir Kesebir yaptığı açılış konuşmasında Ankara’da halk sandığının bu tarihe kadar 795 kişiye 141400 TL iskonto edildiğini ifade etmiştir.⁷⁷

Banka faaliyetine 1938 Eylül ayında başladığı için inceleme kapsamında bankanın kayda değer bir işlevi olmamıştır. 1938 yılında öz sermayesi 1.202.756 TL olup her yıl küçük artışlar olmuştur. Tasarruf ya da diğer mevduatlara ait bir veri yoktur (Ferman, 1951: 105-106).

3.4.1.7 Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Türkiye Cumhuriyeti aslında kuruluşundan bu yana devletçi bir anlayışa sahipti. 1938 yılında kanunlaşan Kamu İktisadi Teşebbüsleri ise aslında cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte şekillenmeye başlamıştı. Sümerbank ve Etibank ise bu teşekküllerin ilk örneği olarak sayılabilmektedir.

Devletçilik döneminde kamu işletmeleri her geçen gün artıyordu. Artık pek çok alanda pek çok kamu işletmesi faaliyet gösteriyorken bu şekilde gelişimlerini sürdürebilmeleri bizzat Atatürk tarafından mümkün görünmüyordu. Bunun üzerine ilk olarak 10 Mayıs 1937 tarihinde Celal Bayar Hükümeti tarafından belirtilen devlet işletmelerinin bir araya getirilerek ortak bir yönetim ve denetim içerisinde olmaları gerektiği kanun teklifi yapılmıştı. Teklifte “sermayesinin tamamı devlet tarafından verilen işletmeler” şeklinde tanımlama yapılmıştır. Ayrıca teklifte İktisadi Devlet Teşekkülü tanımı yer alarak banka yerine bu İDT terimi kullanılmıştır. Sonunda 3460 sayılı kanun 17 Haziran 1938 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Kanuna göre Sümerbank, Etibank, T.C. Ziraat Bankası, Denizbank ile Devlet Ziraat İşletmeleri İktisadi Devlet Teşekkülü (Kamu İktisadi Teşebbüsü) olarak faaliyetlerine devam edeceklerdi (Tuna, 2004: 84-84; Yıldırım, 2014: 199).

⁷⁶ “Halk Bankası Ankara’da dün merasimle açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.09.1938.

⁷⁷ “Halk sandığı dün açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 17.12.1938.

3.4.2 1930-1938 Döneminde Faaliyet Gösteren Diğer Bankalar

3.4.2.1 İş Bankası

Devletçilik döneminde BBYSP ve İBYSP'nin projelerini yönetmek, finansman sağlamak gibi görevleri ağırlık olarak dönemde kurulan Sümerbank ve Etibank üstleniyordu. Ancak bazı projelerde İş Bankası ve Ziraat Bankası gibi diğer bankalarla birlikte çalışmaları olmuştur. BBYSP kapsamında İş Bankası'na verilen görevlerin yatırım sermayesi 2.400.000 TL olup, bankaya şişe ve cam fabrikası ile sömükok fabrikası kurması ve Sümerbank ile birlikte Keçiöborlu Kükürt Fabrikasını kurma yetkisi verilmiştir (Kocabaşoğlu vd. 2001: 286).

Bankanın tek başına yatırımını gerçekleştirdiği kuruluşlar, Beykoz Şişe ve Cam Fabrikası ile Zonguldak Sömükok Fabrikasıdır. Sümerbank ile birlikte Keçiöborlu Kükürt ve Bodrum Sünger Fabrikası işletmelerinin yatırımlarını gerçekleştirmiştir. Ayrıca İş Bankası, Sümerbank ve Ziraat Bankası olarak da Isparta Gülyağı ile Malatya Dokuma Fabrikalarının yatırımlarını gerçekleştirmişlerdir (Tekeli ve İlkin, 2009b: 200⁷⁸).

14 Ağustos 1934 tarihinde Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nın temeli atılmıştır. Fabrikanın günde 35-40 bin şişe üretim yapacağı ve yıllık 3-4 bin ton mamul cam üreteceği ve üretimin ilerleyen yıllarda artması için şimdiden çalışmalara başlandığı belirtilmiştir.⁷⁹

Fabrikanın işletmeye açılış tarihi olan 29 Kasım 1935 tarihinde fabrikanın direktörü İsmet Paşa'ya günde 30 bine yakın şişe üretildiğini, fabrikanın yılda 6000 ton üretim yapacağını, ülke ihtiyacı olan 4500 tondan fazla üretim yapıldığını vurgulamıştır.⁸⁰

Fabrika üretime başlamadan önce 1934 yılında ülke cam ürünleri ihtiyacının tamamını ithal ediyordu. Fabrika üretime başladıktan bir yıl sonra ürettiği cam ile ülke ihtiyacının %61'ini karşılamıştır (Koçak vd., 2001: 117).

Zonguldak Sömükok Fabrikasının açılışı ise 10 Aralık 1935 tarihinde yapılmıştır. Açılışında konuşma yapan İktisat Vekili Celal Bayar, fabrikanın 60 bin ton kapasiteli olduğunu ve 1 yıl sonrada kapasitenin artırılarak 120 bin ton olacağını duyurmuştur. Halka ucuz kömürü sağlamanın ise en büyük gayelerinden biri olduğunu belirtmiştir.⁸¹

Sömükok Fabrikası 1935 yılında 10.535 ton, 1936 yılında 54.457 ton, 1937 yılında 55.899 ton ve 1938 yılında ise 68.338 ton sömükok üretmiştir. Ayrıca 1937 yılında 16.701 ton ve 1938 yılında 36.500 ton briket üretilmiştir (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 1945:

⁷⁸ Sayfa 200 ile 201 arasında yer alan Tablo (46)'dan yararlanılmıştır.

⁷⁹ "Baş vekil memleketin sanayileşmesi hakkında iki mühim hitabe irat etti", Milliyet Gazetesi, 15.08.1934.

⁸⁰ "Başbakan, dün Paşabahçe cam ve şişe fabrikasını açtı", Cumhuriyet Gazetesi, 30.11.1935.

⁸¹ "Türk antrasit fabrikası açıldı", Ulus Gazetesi, 11.12.1935.

317). Devamlı artan üretim ülke sanayileşmesi ve tüketimi yanında yabancı ülkelere sevki de yapılarak ekonomiye katkı sağlamıştır.

İş Bankası Alpullu Şeker Fabrikası'nda %78 gibi büyük bir hisseye sahipti. 1927 yılında Alpullu'da 34.490 dönüm şeker pancarı ekilmiştir. 1933 yılına gelindiğinde ise 171.895 dönüm şeker pancarı ekimi gerçekleşmiştir (Karayaman, 2012: 60). Bu fabrikanın başarıları üzerine İş Bankası 1933 yılında Eskişehir Şeker Fabrikası ve 1934 yılında Turhal Şeker Fabrikalarına da ortak olmuştur. Eskişehir Şeker Fabrikasının sermayesi 3.000.000 TL olmakla birlikte, İş Bankası %51 hisseye sahiptir. İş Bankası'nın yanında diğer ortaklar Sümerbank ve Ziraat Bankası'dır.⁸²

Turhal Şeker Fabrikası'nın ise temeli Ekim 1933 yılında atılmıştır. Aynı zamanda İş Bankası'na imtiyaz verilerek Amasya, Kayseri, Samsun, Sivas ve Tokat illerinin şeker ihtiyaçlarını karşılamak için fabrika kurması ve Teşvik-i Sanayi Kanununda yer alan muafiyetlerden faydalanmasını sağlayarak 25 yıllık bir imtiyaz verilmiştir.⁸³ 1.850.000 TL'ye mal olan fabrika yapım sürecinde bile 4500 kişiye istihdam yaratmıştır. Yine pancar ekimi için yöre halkına sınırlı tarım aletleri dağıtılmış, tohum ekme makinesi gibi makineli olanlarda ödünç verilmiştir. Fabrikanın yapacağı üretim ve sağlayacağı istihdam dışında, diğer fabrikalardan hammadde temin ederek ve nakliye işlemleri için de demiryollarına yapacağı katkılarda vardır.⁸⁴ 6 Temmuz 1935 tarihinde mevcutta faaliyet gösteren 4 şeker fabrikasının da tek bir elden yönetilmesi için İş Bankası, Sümerbank ve Ziraat Bankası'nın ortaklığı ve 22.000.000 TL sermayeli Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kuruldu (Mert, 2018: 203).

3.4.2.2 Ziraat Bankası

Dönemde Ziraat Bankası daha çok tarım ve tarım ürünleri ile ilgili projelerde yer almıştır. 24 Mayıs 1930 tarihli ve 1641 sayılı "Tohumlukların gümrük resminden istisnasına dair kanun" ile İktisat Vekaleti veya Ziraat Bankası tarafından çiftçilere dağıtmak için yabancı ülkelere gelecek tohumluklara vergi istisnası uygulanmıştır.⁸⁵ 2 Haziran 1930 tarihli ve 1682 sayılı "Ziraat Bankasınınca tedarik olunacak tohumlukların satış zararlarının ödenmesi hakkında kanun" ile alınan tohumların maliyeti ve satılan fiyatları arasında çıkabilecek zararların İktisat Vekaleti tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁶

⁸² "Eskişehir'de açılan şeker fabrikası", Milliyet Gazetesi, 06.12.1933.

⁸³ "Turhal şeker fabrikasına ait bir Heyeti Vekile kararı", Cumhuriyet Gazetesi, 23.11.1933.

⁸⁴ "Turhal şeker fabrikası 1.850.000 liraya mal oldu", Cumhuriyet Gazetesi, 21.10.1934; "Cumhuriyet'in Yeni bir eseri", Milliyet Gazetesi, 20.10.1934.

⁸⁵ "Tohumlukların gümrük resminden istisnasına dair kanun", Resmi Gazete, 27.05.1930.

⁸⁶ "Ziraat Bankasınınca tedarik olunacak tohumlukların satış zararlarının ödenmesi hakkında kanun", Resmi Gazete, 07.06.1930.

3 Temmuz 1932 tarihli ve 2056 sayılı buğday hakkında kanun Ziraat Bankası yoluyla hükümetin ekonomiye müdahale ettiği başka bir programdır. Ziraat Vekili Muhlis Bey, geçen yıllar arasında mevsimsel dalgalanmalardan dolayı yaşanan yıllık üretim farklarından dolayı bazen fiyatların çok düştüğünü ve bazen de mahsul sıkıntısı çekildiğini belirtmiştir. Vekil, çiftçinin elindeki malı bir an önce satmak istemesinden kaynaklı meydana gelen arz fazlalığının fiyatların aşırı düşmesine sebep olmaması için piyasaya güçlü bir alıcının girmesi gerektiği ve bunun hükümetin belirleyeceği fiyat ile Ziraat Bankası'nın yapacağını belirtmiştir.⁸⁷

Kanunun amacı ülkenin en önemli tarım mahsulü olan buğdayın fiyatını korumaktır. Hükümet fiyatı belirleyerek Ziraat Bankası aracılığı ile buğdayı alıp satabilir. Oluşabilecek zarar, yıllık 1.000.000 TL'yi geçmemek şartıyla hükümetçe ödenir. Ayrıca Ziraat Bankası'nın buğdayları alırken çiftçiye peşin ödeyeceği de kanunda belirtilmiştir.⁸⁸

Bu kanun ile alım yapılan merkez ve çevrelerinde fiyat dalgalanmaları sağlanmış ve bu yüzden buğday alım merkezleri artırılmıştır. Daha fazla buğday alınmasıyla ihracatı artırmak içinde kullanmak istemişlerdir. Hem alımların artması hem de ihracat artırılması hedefi depo ve silo sayısının artırılmasını gerektirdi (Tekeli ve İlkin, 2009b: 112-113-114). Bu yatırımda gerekli kaynağı sağlamak için de 2466 sayılı “Buğdayı koruma karşılığı kanunu” çıkarılmıştır. Kanuna göre ithal edilen ya da ülkede üretilen tüm unlu ürünler vergiye tabii tutulmuştur.⁸⁹

Hükümetin buğday piyasasına yaptığı müdahaleleri daha genişletmek ve kalıcı yapmak için Toprak Mahsulleri Ofisi gündeme geldi. Ofis afyon, hububat ve silo işleri olarak üç kısımdan oluşturulmuştur. Ofis öncelikle buğdayı korumak için açılmalı da zamanla diğer hububatlarında uygulamaya alınacağı belirtilmiştir. Ofis buğday fiyatlarının normalin altına düşmesi durumunda İcra Vekilleri heyeti tarafından belirlenen bölgelerde buğday satın alacaktır. Böylece buğday fiyatlarını belli bir seviyede tutarak buğdayı korumuş olacaktır. Fiyatların yükselmesi durumunda ise tüketim bölgelerinde İcra Vekilleri Heyetinin belirlediği fiyatla buğday satacaktır. Ayrıca hükümetin kararı doğrultusunda diğer ülkelerde buğday alabilecek ve bu buğdayları dışarıya da satabilecektir.⁹⁰ Ofis bu şekilde piyasaya alıcı ve satıcı gibi girerek hem tüketicileri hem de üreticileri korumuş olacaktır.

TMO'ya Uyuşturucu Maddeler İhisarı İdaresi ve Ziraat Bankası'na ait silolar devredilmiştir.⁹¹ Merkezi Ankara olan ofisin İstanbul şubesi 08.09.1938 tarihinde faaliyete

⁸⁷ “Mecliste buğday kanunu ile diğer muhtelif layihalar kabul edildi”, Milliyet Gazetesi, 04.07.1932.

⁸⁸ “Hükümetçe Ziraat Bankasına mubayaa ettirilecek buğday hakkında kanun”, Resmi Gazete, 10.07.1932.

⁸⁹ “Buğdayı koruma karşılığı kanunu”, Resmi Gazete, 30.05.1934.

⁹⁰ “Toprak mahsulleri ofisi kuruldu”, Cumhuriyet Gazetesi, 17.07.1938.

⁹¹ “Müteferrik: Toprak Mahsulleri Ofisine devredilecek müesseseler”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.09.1938.

başlamıştır. Yakın zamanda İzmir Şubesinin açılmasının yanı sıra ivedilikle Diyarbakır ve Erzurum'da, şehirlerin ihtiyacına yönelik iki büyük silo kurulacağı belirtilmiştir.⁹²

Tamamını devletin karşıladığı 17.000.000 TL sermayesi ile faaliyet gösteren ofis, İktisat Vekaletinin onayı ile un ve ekmek fabrikaları kurabilecekti. Resmi daire ve kurumların ise bu tür unlu mamul ihtiyaçlarının ofisin şubelerinden temin etmelerini sağlamıştır (Güneş, 2001: 295).

Ziraat Bankası verdiği kredilerle de çiftçilere, ülke ekonomisine katkılarını sunmuştur. Faiz oranlarının düşürülmesiyle daha kolay kredi imkanları sunulmuştur. Ziraat Bankası'nın 1930 yılında 35.700.000 TL olan kredi hacmi 1938 yılında 40.600.000 TL'ye yükselmiştir (Kepenek, 2012: 43-72).

Ziraat Bankası 04.06.1937 tarihli ve 3202 sayılı kanun ile Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olmuştur. Bankanın bu kanunla vereceği tarım kredilerinin gerçekten Türkiye ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacak ürünlerin üretimine verilmesi şartı aranmıştır. Bu kanunla bankanın sermaye artırımı kolaylaşmış ve tarım kooperatiflerinin temel bankası görevi verilmiştir (Akgüç, 1992: 36-37). Bu sayede ülkede tarım kooperatif ve bağlı olan köy sayısı artmıştır. 1936 yılında 568 olan tarım kooperatifi sayısı 1938 yılında 643'e yükselmiştir, bağlı köy sayısı ise 1936 yılında 2368 iken 1938 yılında 3847 olmuştur. Yine kooperatiflere ortak sayısı 1936 yılında 67.333 iken 1938 yılında 119.144 olmuştur (İnci, 2010: 110).

3.4.3 Genel Değerlendirme

Devletçilik döneminde, sanayileşmenin devlet yoluyla gerçekleşeceği ve bunun devletin kuracağı bankalar yoluyla sağlanacağı görüşü hakimdi. Bu yüzden dönemde kurulan kamu bankaları ülke ekonomisinin gelişiminde çok önemli paya sahiptirler. Büyük sermayeli ve geniş yetkiler ile kurulan bu bankalar ile pek çok fabrika ve işletmeler kurulmuş ya da devralınmıştır. Üretim artırılarak ithalat azaltılmış, ihracat artmış ve istihdam sayısında önemli oranda artışlar sağlanmıştır.

Devletçilik dönemiyle birlikte korumacılık ve müdahalecilik başlamış ve devlet kurduğu bankalar ile ekonominin gelişmesine katkı sağlamıştır. Genel olarak büyük sermayeli ve geniş yetkilere sahip bankalar kurulmasıyla dönemde bazı yerel ve yabancı bankaların kapanmasına ya da faaliyetlerini durdurmalarına neden olmuştur. Dönemde 14 milli banka kapanmış ve 6 yabancı sermayeli bankada faaliyetlerini durdurmuştur (Akgüç, 1992: 39; Hatipoğlu, 2011: 31)

⁹² "Toprak Mahsulleri Ofisinde Çalışmalar", Cumhuriyet Gazetesi, 09.09.1938.

Bu dönemde kamu bankalarının payı mevduat ve kredi oranlarında da artmıştır. Mevduat dağılımında 1930 yılında yabancı bankaların payı %47,8 iken 1938 yılında bu pay %18,1' düşmüştür. Kamu bankalarının payı 1930 yılında %32,1 iken 1938 yılında %46'ya yükselmiştir. Kredilerde ise yabancı bankaların payı 1930 yılında %33 iken 1938 yılında %21,5'e düşmüştür. Kamu bankalarının kredi payı ise 1930 yılında %43,2 iken 1938 yılında %45,4 olmuştur. Ticaret bankalarının kredi payı ise önemli ölçüde artmış ve 1930 yılında %18,1 iken 1938 yılında %30,2 olmuştur (Yılmaz, 2007: 110-117). Aşağıda tablolarda milli bankaların iki dönemde gelişimi gösterilmiştir.

Tablo 3.19 1923-1929 Yılları Arasında Milli Bankacılıkta Gelişme

Yıllar	Banka Sayısı	Krediler (Bin TL)	Mevduat (Bin TL)
1924	20	27.889	16.745
1925	24	63.459	52.532
1926	24	54.358	44.335
1927	31	66.533	63.306
1928	39	95.187	91.864
1929	43	105.099	133.499

Kaynak: Akgüç, 1981: 180

Tablo 3.20 1930-1938 Yılları Arasında Milli Bankacılıkta Gelişme

Yıllar	Banka Sayısı	Krediler (Bin TL)	Mevduat (Bin TL)
1930	45	129.056	134.825
1931	47	124.148	137.767
1932	45	119.974	132.747
1933	47	123.320	141.876
1934	44	130.323	144.800
1935	45	136.878	159.032
1936	44	150.040	193.318
1937	40	189.907	219.803
1938	41	217.044	249.839

Kaynak: Akgüç, 1981: 180

İki tablodan da anlaşılacağı gibi Türkiye'de bankacılık sektöründe milli bankaların payı giderek artmıştır. 1929 yılında milli bankaların kredi ve mevduat hacminde yaşanan artış, kriz ile birlikte izlenmeye başlanan yeni politikaların bir yansımasıdır. 1932 yılında yaşanan düşüş ise halkın krizden dolayı bankalara uzak durmaya başlamasından kaynaklanmıştır. 1933

yılında milli bankaların kredi ve mevduat hacimleri yeniden artışa geçmiştir. Sümerbank'ın kurulması ve BBYSP'nin uygulamaya başlanmasıyla da milli bankacılığın mevduat ve kredi hacmi giderek artmaya devam etmiştir. Halkın tasarrufa yönlendirilmek istenmesi ve bankalara olan güvenin yeniden tazelenmesi de mevduat hacminde yaşanan artışı açıklamaktadır.

Aşağıdaki tabloda ise ilgili yıllarda banka kredilerinin sektörler arasında dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 3.21 Banka Kredilerinin Sektörlere Dağılımı (1924-1938)

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı ⁹³	Konut	Devlet
1924	14	79	-	7
1924-1929	14	78	1	7
1930-1934	18	71	4	7
1935-1938	15	73	3	9

Kaynak: Tezel, 2015: 150

Tabloya göre inceleme döneminde kredilerin ağırlık payı tarım dışı sektörlerde dir. Tarım dışı sektörleri ise daha çok ticaret oluşturmaktadır. Tarım sektörü kredi payında krizden sonra biraz artış göstermiştir. 1927 yılında Emlak ve Eytam Bankası'nın faaliyete geçmesiyle de konut kredilerinde ufak artışlar yaşanmıştır. Devletin borçlanmaları ise hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır.

Bankacılık sektöründe 1938 yılı istihdam sayılarına baktığımızda ise milli bankaların 7.077 kişiye istihdam sağladığı görülmüştür. Diğer bankalar ise 2.150 kişiye istihdam sağlamıştır (Eldem, 1947: 108).

1935 yılı nüfus sayımları verilerine göre Türkiye'de sanayi sektöründe çalışan 656.421 kişi olduğu belirtilmiştir. 1927 sanayi sayımlarında bu sayı 256.855 idi. 1935 sayımlarında sanayi sektöründe çalışan sayısı yükselmiş olsa da hala tüm nüfus içerisinde payı %5 bile değildir. Hala ağırlık tarım sektöründe çalışmaktadır (Yıldırım, 2014: 206).

1927 yılı yeni Teşviki Sanayi Yasası ile sanayi sektörüne çok fazla imtiyaz ve kolaylıklar verilmiştir. 1927 yılında 470 işletme bu kanundan yararlanırken 1928 yılında 1.261 işletme bu kanundan faydalanmıştır. 1930 yılında ise 1857 işletme bu kanundan yararlanmıştır. Daha sonra hükümetin izlediği ithal ikameci sanayileşme politikaları ile 1932 yılından itibaren bu yasadan yararlanan işletmeler düşerken, bu yasa kapsamına giren devlet kuruluşlarının sayısı artmıştır. 1932 yılında 1473 işletme sayısı 1936 yılında 1101'e ve 1938 yılında 1103'e düşmüştür. Buna karşın devlet işletmelerin sayısı ise 1932 yılında 31 iken 1938 yılında 104'e

⁹³ Tarım dışı sektörleri dönemde ağırlık olarak ticaret oluşturmaktadır (Tezel, 2015: 150).

yükselmiştir. (Kongar, 2006: 355; Tezel, 2015: 347-348). Hükümetin ithal ikameci politikalarıyla kurduğu büyük devlet işletmeleri çoğaldıkça göreceli küçük olan işletmelerin faaliyetlerini durdurmaları bu yasadan faydalanan işletme sayısı düşüşünü açıklamaktadır (Cillov, 1954: 184).

Teşviki sanayi kanunundan yararlanan işletmelerde üretim 1929 yılından itibaren giderek artmıştır. Eldem'in (1947: 88), 1939 yılını 100 olarak aldığı üretim endeksinde 1929 yılı 33, 1932 yılı 43, 1934 yılı 63 ve 1938 yılı 88 olmuştur. Devletin sanayi sektöründeki payı ise 1933 yılında %12,6 iken 1938 yılında %28'e çıkmıştır (Eldem, 1947: 88).

Dönemde dış ticaret verileri hükümetin hedeflediği gibi gerçekleşmiş olup 1938 yılı hariç hep fazla vermiştir. Aşağıda tabloda 1930-1938 yılları arasında dış ticaret gelişimi yer almaktadır.

Tablo 3.22 1930-1938 Yılları Arasında Dış Ticaretin Gelişimi

Yıllar	İhracat (1000 TL)	İthalat (1000 TL)	İhracatın İthalata Yüzdesi
1930	151.454	147.553	102.6
1931	127.274	126.659	101.0
1932	101.301	85.983	111.0
1933	96.162	74.676	128.0
1934	92.149	86.790	106.0
1935	95.861	88.323	108.0
1936	117.733	92.581	127.0
1937	137.983	114.379	102.0
1938	144.947	149.837	96.0

Kaynak: Aydemir, 1993: 427

Tabloda görüldüğü ihracat gelirleri 1930 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. Burada Türkiye'nin başlıca ihracat ürünlerinden buğday vb. ürünlerin büyük buhrandan etkilenip fiyatlarının aşırı düşüşü etkili olmuştur. İhracat gelirleri düşmesiyle birlikte ithalat giderleri de düşmüştür. Yani hükümetin yaptığı müdahaleci politikalar ve ithal ikameci yaklaşım sonuç vermiştir. 1935 yılına kadar yaşanan inişli çıkışlı düşüşler, 1935 yılından itibaren yükselişe geçmiştir. Sanayi planlarının ve döneme şekil veren bankaların kurulmasıyla üretim artmıştır. Kimi ürünlerde iç tüketim karşılanıp ihracat yapılmıştır.

Türkiye 1923-1929 döneminde devamlı dış ticaret açığı verirken, bu dönemde sadece 1938 yılında açık vermiştir. Verilen açık BBYSP yatırımları için madeni eşya ve makine ithalatının artması ile Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünleri ile ham madde fiyatlarının yeniden

düşüşe geçmesi sebebiyle olmuştur (Aydemir, 1993: 427). Ülkenin iki dönemde gerçekleşen dış ticaret gelişimine bakarak da devletçilik döneminde yaşanan gelişim net olarak görülebilmektedir.

1930 yılından sonra Türkiye dış ticaretinde ikili anlaşmalara yönelmiştir. Neredeyse tüm dünya ülkeleri ile 196 anlaşma imzalanmıştır. İkili anlaşmalar sadece Türkiye’de değil krizden sonra tüm dünyada yayılmaya başlamıştı. Takas ve kliring iki ülke arasında yapılan anlaşmalardandı (Aydemir, 1993: 429). Türkiye yaptığı bu ikili anlaşmalar ile ithalat yaptığı ülkelere ihracat yapabilmiş ve dolayısıyla ihracat gelişimine katkı sağlamıştır.

Türkiye 1929 yılından sonra girdiği devletçilik anlayışı ile hedeflenen hızlı sanayileşmeyi başarabilmiştir. Özellikle BBYSP ve Sümerbank ile başlayan süreçte, 1923-1929 yılları arasında %9 gibi bir büyüme hızına ulaşmıştır. 1923-1929 yılları arasında sanayi sektörünün büyüme hızı %8,5 iken bu oran 1933-1939 yılları arasında %10,2 olarak gerçekleşmiştir (İlkin, 1981: 107).

Türkiye devletçilik döneminde yaşadığı hızlı sanayileşme ile pek çok ülkeden fazla sanayi üretimi gerçekleştirmiştir. Krizden etkilenerek pek çok ülke sanayi üretiminde duraklarken, Türkiye yaptığı planlı ve müdahaleci politikalar ile üretimini artırmıştır. Sanayi üretim endeksi 1929 yılı 100 olarak alınırsa, Türkiye’nin sanayi üretimi 1930 yılında 106, 1933 yılında 131, 1935 yılında 141 ve 1938 yılında 174 olarak gerçekleşmiştir. Dünya sanayi üretimi ise 1930 yılında 86’ya, 1933 yılında 75’e düşmüştür. Sonra yeniden toparlanarak 1935 yılında 92’ye ve 1938 yılında 96’ya yükselmiştir (İlkin, 1981: 108). Görüldüğü gibi Türkiye’nin sanayi üretimi devamlı olarak artmıştır. Sümerbank’ın kuruluş yılı olan 1933 yılı ile de üretim daha fazla artmıştır.

Bu dönemde GSMH’nin içinde sanayinin payı giderek artarken, tarımın payı da düşmüştür. 1930 yılında GSMH’de tarımın payı %45,8 iken 1935 yılında %35,5 olmuştur. Ancak yine de sektörlerde çalışan sayısına bakıldığında (tarımda çalışan/aktif nüfus) 1927 yılında %81,1 iken 1935 yılında yine %81,8 olmuştur (Alkin, 1981: 127). Aşağıdaki tablolarda iki dönemin GSMH içerisinde sektör payları gösterilmiştir.

Tablo 3.23 1923-1929 Yılları Arasında GSMH'nin Sektörlere Dağılımı (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	953	377	126	450
1924	1.204	570	118	515
1925	1.526	730	145	651
1926	1.651	815	163	673
1927	1.471	602	186	683

1928	1.633	719	184	730
1929	2.073	1.069	199	805

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 2010: 644

Tablo 3.24 1930-1938 Yılları Arasında GSMH'nin Sektörlere Dağılımı (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1930	1.581	719	176	686
1931	1.392	628	171	593
1932	1.171	467	161	543
1933	1.141	426	182	534
1934	1.216	414	214	588
1935	1.310	462	233	616
1936	1.695	730	259	706
1937	1.807	737	293	776
1938	1.896	760	311	825

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 2010: 644

1923-1929 döneminde GSMH devamlı bir artış göstermiş olup, bu artışta tarım sektörü önemli bir paya sahiptir. Yine bu dönemde hizmetler sektörü de önemli bir paya sahipken, sanayi sektörünün fazla gelişim gösteremediği anlaşılmaktadır. 1930-1938 döneminde ise krizden etkilenen bir Türkiye tablosu vardır. 1934 yılına kadar GSMH devamlı düşüş göstermiştir. Sektörlerde kriz yıllarından etkilenerek düşüş göstermekle birlikte, sanayi sektörü 1933 yılında toparlanmaya başlamıştır. BBYSP'nin de etkisiyle 1934 yılından itibaren önemli ölçüde artış gerçekleştirmiştir. Bu artışta Sümerbank ve Etibank'ın payları büyüktür. Tarım ve hizmetler sektörleri de ciddi oranda artışlar gerçekleştirmiştir. GSMH'de 1936 yılında %26,4 oranında büyük bir artış olmuştur.

Yine kişi başı gelirden 1934 yılı itibariyle artışa geçse de kayda değer bir artış olmamıştır. Sümerbank ve Etibank'ın kurduğu fabrikaların istihdam yaratmasıyla da çalışan sayısında artış olmuştur. Ancak yine de hala istihdamda tarım sektörünün payı büyük olup halkın %80'i çalışmaktadır. Sanayi sektöründe biraz kıpırdama olmakla birlikte ancak %8'i geçebilmiştir (Berkes, 1975: 110-112). Berkes (1975: 110), bunun gelişmekte olan devletlere özgü bir özellik olduğunu belirtmektedir.

Devletçilik dönemi ile yabancı ülkelere borçlanma yapılmadan ya da yardım alınmadan ülkenin ekonomik gelişiminin sağlanabileceği gösterildi. SSCB, İngiltere ve İsveç ülkelerinden bir miktar borç alınmıştır. Ancak Osmanlı'dan kalan borçlarında ödenmesi ile alınan borç

miktarı yapılan yatırımların yanında küçük bir tutar olarak kalmaktadır. Ulusal gelirin %10'a yakın tutarının enflasyon ya da herhangi yeni vergi düzenlemeleri yapılmadan, yatırımlara ayrılması ile gelişmekte olan ülkelerde zor rastlanan bir başarı gösterilmiştir. Bu dönemde yeni bir ekonomik anlayış başlamış, ekonomik canlılık ile çalışma düzeyi artırılmıştır. Halkın tasarruf ve yatırım yapma alışkanlıkları artmıştır. Türk Lirasının değeri korunmuş, zamanla TL'nin diğer paralar karşısında değeri yükselmiştir (Berkes, 1975: 106-107-108).

SONUÇ

Bu çalışmada 1929 dünya buhranının Türkiye'yi de etkilemesiyle mevcut hükümetin yeni ekonomik arayışlara girmesi sonucu ortaya çıkan devletçilik dönemi ve bu dönemde kurulan kamu bankalarının Türkiye ekonomisinin gelişimine nasıl bir katkı sundukları incelenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında liberal ekonomik görüş hakim olmuş ve özel kesimi destekleyerek sanayileşmek hedeflenmiştir. Sermaye bakımından güçlü bir özel kesim olmadığı için bankalar yoluyla özel kesimin ihtiyaç duyduğu sermayeyi sağlamak istenmiştir. Dönemde bir ana ticaret bankası, iki ihtisas bankası ile çok sayıda yerel bankalar kurulmuştur. Yerel bankalar bankaların şubeleşme anlayışları henüz gelişmediği için Anadolu'da taşrada halkın kredi işlemlerini kolaylaştırmak için kurulmuştur.

Liberal dönemde pek çok teşvik ve istisnalar ile özel kesim desteklenmeye çalışılsa da beklenen sonuç alınamamıştır. 1928 yılında Lozan Antlaşması hükümlerinin de sona ermesiyle gümrük tarifelerini istediği gibi belirleyebilecek olan Türkiye korumacılığa doğru adımlar atmıştır. Bunun yanında tüm dünyayı saran kriz ile birlikte dünya ülkeleri yeni ekonomik politika arayışlarına yönelmişler ve dışa kapalı bir anlayış izlemeye başlamışlardır.

Dünya krizinin Türkiye'de de hissedilmesi kaçınılmazdı. Türkiye, özellikle tarım ürünleri ihraç eden ülke olması ve bu ürünlerin fiyatlarında yaşanan aşırı düşüş sebebiyle krizden derin etkilenmiştir. Özellikle temel tarım ürünlerinde ihracat miktarı artarken elde ettiği gelirleri düşmüştür. Bunun yanında Türk parasının değeri de düşmekte ve hükümet yetkilileri Türk parasının değerini korumak için derhal önlem almak istemişlerdir. Neredeyse tüm dünyada genel bir ekonomik politikaya dönüşen korumacı ve müdahaleci politikalar Türkiye'de de başlamış ve devletçilik ilkesi benimsenmiştir.

1930 yılında Merkez Bankası'nın kurulmasıyla birlikte ilk müdahaleci adımlar atılmış ve döneme yön verecek ilk bankada kurulmuştur. Bankanın kuruluşuyla Türk parasının değerini koruma öncelikli amaç olarak benimsenmiş ve başarıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan çeşitli kongreler ile esnaf, tüccar, köylü kesimlerin sorunları ve istekleri dinlenmiş ve neticesinde ekonomik politikalar belirlenmiştir. Mutedil devletçilik Türkiye'nin izleyeceği ekonomi politikası olacaktır. Devlet özel kesimin gücünün yetmediği alanlarda yatırımlar yaparak sanayileşmeyi sağlayacak; ancak özel kesim kendini yeterince sermaye ve teknik bilgi olarak geliştirince yatırımlar devredilebilecektir.

Planlı bir şekilde sanayileşmeyi benimseyen hükümet yetkilileri bu doğrultuda birinci beş yıllık ve ikinci beş yıllık sanayi planlarını hazırlamıştır. 1933 yılında tamamı devlet sermayesi olarak kurulan Sümerbank BBYSP’de belirlenen alanlarda fabrikalar kurmuş, iştirak etmiş ve kendisine devredilen fabrikaları yönetmiştir. Sümerbank kurduğu fabrikalar ile temel sanayi dallarında üretimi artırmıştır. Üretimde gerekli olan hammadde gereksinimini mümkün olduğunca yerli mallar ile karşılayarak piyasada güçlü bir tüketici olmuştur. Ülkenin çeşitli yerlerinde fabrikalar kurarak yöreyi nüfus ve istihdam olarak kalkındırmıştır. Hükümetin izlediği ithal ikameci politikalar gerçekleştirilerek ithalat azalmış ve 1938 yılı haricinde sürekli dış ticaret fazlası verilmiştir.

Etibank ise madencilik sektörünün geliştirilmesinde katkı sunmuştur. Yer altı kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmak için fabrikalar kurmuştur. Ayrıca yabancı şirketlerin ellerindeki hisseleri de satın alarak fabrikaları millileştirmiştir. Kurulan fabrikalar ile ülke içi ve ülke dışına sevk yapılmış, üretim yapan fabrikaların hammadde ihtiyacını karşılamış ve fabrikalarda pek çok işçi çalıştırarak istihdamın artmasını sağlamıştır.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan ilk milli banka, Ziraat Bankası da devletçilik döneminde başta buğday olmak üzere tarım ürünleri fiyatlarının dengede olabilmesi için hükümetin yönlendirmesiyle piyasaya alıcı veya satıcı olarak girmiştir. Daha sonra bu dönemde Toprak Mahsulleri Ofisi kurularak müdahaleler bu ofis doğrultusunda yapılmıştır.

Dönemde kurulan diğer bankalar olan Belediyeler Bankası, Denizbank ile Halk Bankası da kendi üzerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. Yine İş Bankası ve Ziraat Bankası da tekil ya da Sümerbank ve Etibank ile birlikte bazı projelerde yer almışlardır.

Kurulan fabrikalar üretimi artırmış, diğer fabrikalara hammadde sağlamış, tüketimin artmasına aracı olmuş ve fabrikalar kendileri de tüketici olarak piyasalara girmişlerdir. İthal edilen pek çok ürün artık ülke içerisinde yetiştirilmekle birlikte bazı ürünler ihracat edilmeye başlanmıştır.

Türkiye’de ithal edilen ürün gruplarına bakıldığında 1923 yılında %57 gibi yüksek bir orana sahip olan tüketim maddeleri, 1929 yılında yapılan çalışmalara bir nebze olsun cevap vererek %46,3’e düşmüştür. Sümerbank’ın kurulması ve BBYSP’nin uygulanmaya başlamasıyla 1934 yılında tüketim maddeleri ithalat oranı %23,4’e, 1938 yılında ise %20,3’e düşmüştür (Alkin, 1981:235). Görüldüğü gibi dönemde uygulanan sanayi planları ile izlenen ekonomi politikaları istenen sonucu vererek tüketim maddelerinde ithalatı yüksek düzeyde azaltmıştır.

Türkiye’de 1924 yılı tarım dışı makine ithalatı⁹⁴ sadece 4600 ton olmuş ve 1929 yılında 11.100 tona çıkmıştır. 1938 yılında ise tarım dışı makine ithalatı 20.500 tona yükselmiştir (Tezel, 2015: 331). Dönemde gerçekleşen sanayileşme ile tarım dışı makinelere olan gereksinim artmıştır.

Bankaların kurduğu fabrikalar ile üretimini artıran Türkiye ithal ikameci yaklaşımını başarıyla gerçekleştirerek dışa bağımlılığını azaltmıştır 1938 yılına kadar olan devletçilik dönemi Türkiye tarihinin en yoğun sanayi yatırımlarının gerçekleştiği dönemdir. Yerinde ve doğru müdahaleler ile planlı şekilde ve güçlü bankaların desteğiyle yeni kurulan bir devletin kısa sürede nasıl sanayi ürünlerinde üretim yapabileceğini göstermiştir. Başta Sümerbank, Etibank ve TCMB olmak üzere dönemde kurulan kamu bankalarının ve yine dönemde faaliyet gösteren güçlü milli bankalar olan İş Bankası ve Ziraat Bankası’nın bu ekonomik gelişmede katkıları büyüktür. Türkiye bu doğrultuda yeni yatırımlar yapmak istese de araya İkinci Dünya Savaşı ve Atatürk’ün ölümünün girmesiyle bazı projeleri gerçekleştirememiştir.

---

⁹⁴ Taşıt araçları hariç tutulmuştur (Tezel, 2015: 331).

KAYNAKÇA

- “1715 Numara ve 2/VI/1930 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun”, Resmi Gazete, 27.09.1930.
- Afetinan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Afetinan, A. (1982). *İzmir İktisat Kongresi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Afetinan, A. (1989). *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Akgüç, Ö. (1975). *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*. Tisa Matbaacılık Sanayii, Ankara.
- Akgüç, Ö. (1992). *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Ali İktisat Meclisi Umumi Katiplik. (1933). *Türkiye’de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir? (Rapor No: A 12)*. Ali İktisat Meclisi. Ankara.
- Ali İktisat Meclisi Umumi Katiplik. (1933). *Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir? (Rapor No: A 14)*. Ali İktisat Meclisi. Ankara.
- Alkin, E. (1981). *Uluslararası Ekonomik ilişkiler*. Güryay Matbaası, İstanbul.
- “Altı Madde: Iskarta ve İskonto Hakkında Verilen Kararlar”, Akşam Gazetesi, 18.04.1934.
- “Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun”, Resmi Gazete, 27.05.1933.
- “Ankara Sanayi Sergisi Dün Açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.04.1930.
- Aydemir, N. (2005). *Dünden Bugüne Türkiye’de Bankacılık*. Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası, Ankara.
- Aydemir, Ş. S. (1975). *Tek Adam Mustafa Kemal 3. Cilt*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Ş.S. (1993). *İkinci Adam 1. Cilt*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydın, M.B. (2018). “Karabük’te Fabrikanın Kuruluşu ve İlk İşçiler: 1940’lı Yıllarda Çeltik Tarlasından Sanayi Kentine Dönüşüm”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (65): 265-283.
- Aytemur, J. (2010). *Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri Sümerbank (1930-1945)*. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Babüroğlu, S. (1982). “Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri”. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu (drl). A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- “Bankalar Kanunu”, Resmi Gazete, 09.06.1936.

- Başar, A. H. (1995). “İktisadi Devletçilik Mevzuları”, Türkiye’de Devletçilik. N. Coşar (drl). Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- “Başbakan, Dün Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikasını Açtı”, Cumhuriyet Gazetesi, 30.11.1935.
- “Başvekil Memleketin Sanayileşmesi Hakkında İki Mühim Hitabe İrat Etti”, Milliyet Gazetesi, 15.08.1934.
- “Belediyeler Bankası Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 24.06.1933.
- Berend, T.I. (2011). *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- “Beykoz Fabrikası Mükemmel Bir Hale Getirildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.05.1933.
- “Bir Halk Bankası Teşkil Ediliyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 31.05.1933.
- Bolaç, U. ve Eroğlu, E. (2017). “Belediyelerin Finansmanında İller Bankası A.Ş.’nin Rolünün ve Belediye Yöneticilerinin Banka Hizmet Memnuniyetinin Değerlendirilmesi”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36 (1): 197-230.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye’de Devletçilik*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Bozoklu, D. (2003). “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX (55): 269-302.
- “Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu”, Resmi Gazete, 30.05.1934.
- Bulut, M. (2003). “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”. *Bilgi Dergisi*, (26): 77-101.
- “Celal Bayar’ın Nutku”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.02.1938.
- Cillov, H. (1954). “Türkiye’de Sanayi İstatistikleri”. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 16 (1-4): 176-196.
- “Cumhuriyet’in Yeni Bir Eseri”, Milliyet Gazetesi, 20.10.1934.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Çoker, F. (1996). *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935 I. Cilt*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları,
- Demir, Ö. (2017). *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank’ın Rolü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- “Demir ve Çelik Fabrikalarının Temel Taşına İlk Malayı Başvekil Vurdu”, Akşam Gazetesi, 04.04.1937.
- Demirbilek, S. (2012). “Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (24): 203-232.
- “Denizbank Kanunu”, Resmi Gazete, 30.12.1937.

- Derin, H. (1940). *Türkiye’de Devletçilik*. Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul.
- “Devlet Bankası”, Akşam Gazetesi, 13.06.1930.
- “Devlet Bankası Kanunu Dün Mecliste İttifakla Kabul Olunmuştur”, Cumhuriyet Gazetesi, 12.06.1930.
- Doğan, H. (2007). “Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Sümerbank Nazilli Basma Fabrikasına Tarihsel Bir Bakış”. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 7 (2): 661-689.
- Duman, D. (1990). *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Duman, D. (1992). “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 127-141.
- Eldem, E. (2000). *Osmanlı Bankası Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Eldem, V. (1947). “Milli Gelir”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 9 (1-2): 73-133.
- “Ereğli Kömür Şirketi Satın Alındı”, Cumhuriyet Gazetesi, 28.11.1936.
- “Ereğli Kömürleri Fiilen Hükümete Geçti”, Cumhuriyet Gazetesi, 02.05.1937.
- Eriş, H. (2007). *Türk Bankacılık Sistemi*. T.C. Marmara Üniversitesi Finansal Piyasalar Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul.
- Erkekoğlu, L.C. (2003). *1923-1940 Tarihleri Arasında Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılık Tarihi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, A. (2008). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Ertuğrul, N. İ. (2008). *1923-2008 Cumhuriyet Tarihi El Kitabı*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara.
- “Eskişehir’de Açılan Şeker Fabrikası”, Milliyet Gazetesi, 06.12.1933.
- “Fevkalade Tahsisat: Meclis Dün 25 Milyonluk Yeni Bir Kanun Kabul Etti”, Cumhuriyet Gazetesi, 12.06.1936.
- Göçer, K. (2017). “Bankacılığımızda Tekamül ve Emlak ve Eytam Bankası / Hayat Mecmuası (1926)”. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3 (1): 109-113.
- Güler, B.A. (1996). “Kentsel Altyapı Finansmanı Belediyeler Bankası: 1933-1945”. *Amme İdaresi Dergisi*, 29 (1): 87-105.
- Güneş, İ. (2001). *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939) I. Cilt*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No:33, Ankara.
- Güran, T. (1999). *İktisat Tarihi*. Acar Matbaacılık, İstanbul.

- Gürboğa, N. ve Koraltürk, M. (2014). “1930’larda İktisadi Devletçilik, Şilepçiliğin Gelişmesi ve Sosyete Şilep T.A.Ş.’nin Kuruluşu”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13 (25-26): 27-49.
- “Haftalık İcmal: 1-Tütün Kongresi 2-Osmanlı Borçları 3-Türk-İtalyan Turizmi”, Cumhuriyet Gazetesi, 02.02.1932.
- “Halk Bankası Ankara’da Dün Merasimle Açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.09.1938.
- “Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu”, Resmi Gazete, 18.06.1933.
- “Halk Sandığı Dün Açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 17.12.1938.
- Hatipoğlu, O.G. (2011). *Türkiye’de Kapanmış Bankalar ve Kapanma Nedenleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- “Hükümetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 10.07.1932.
- “İktisadi Meselelerimiz”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.01.1933.
- “İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.05.1934.
- İlkin, A. (1981). “Atatürk Döneminde Sanayi Politikası”. *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*. Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlük Sermet Çifter Konferans Salonu İstanbul, 88-113.
- İloğlu, A.S. (1964). “Türkiye’de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (15): 89-118.
- İnci, İ. (2010). “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Tarımsal Kredi Konusundaki Gelişmeler”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 12 (1): 91-116.
- İnönü, İ. (1933). “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”. *Kadro Dergisi*, (22): 4-6.
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar 2. Cilt*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- “İnönü İki Fabrikanın Temelini Eliyle Attı”, Ulus Gazetesi, 29.11.1935.
- “İskan Kanunu Fasıllar II: İçerde, Nakiller, Kültür ve İdare Tedbirleri”, Resmi Gazete, 21.06.1934.
- “Kambiyo İşleri: Konsorsiyumun Dünkü İctimai”, Cumhuriyet Gazetesi, 30.09.1930.
- Kara, M. (2012). “Cumhuriyet Dönemi’nde Ereğli Kömür Havzası”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1): 111-137.
- “Karabük Demir ve Çelik Endüstrimiz”, Cumhuriyet Gazetesi, 04.04.1937.
- Karayaman, M. (2012). “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Ekonomik Politikalar”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVIII (82): 53-96.

- Karlıkl, Y. (2012). *Atatürk Dönemi Türk Deniz Politikası (1923-1938)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, İstanbul.
- Kardaş, A. (2016). “Cumhuriyet Dönemi’nde Bir Bankacılık Serüveni: Denizbank (1937-1939)”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10): 129-154.
- Kartalkanat, A. (1991). “Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, (38): 51-67.
- Kazdağlı, H. (1996). “T.C. Merkez Bankasının Kuruluş Tarihçesi ve 1934-1938 Dönemindeki Para Politikasının Var Yöntemi ile Analizi”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2): 23-53.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, H. (1997). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Bankacılık Tarihi*. Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul
- Kazgan, H., Ateş, H., Tekin, O., Koraltürk, M., Soyak, A., Eroğlu, N., Kaban ve Kaban, Z. (1999). *Osmanlı’dan Günümüze Türk Finans Tarihi 2.Cilt*. Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul.
- Kepenek, Y. (2017). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kerwin, R. W. (1995). “Türkiye’de Devletçilik 1933-50”, *Türkiye’de Devletçilik*. N. Coşar (drl). Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- Keser, İ. (1993). *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*. Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Kipal, U. ve Uyanık, Ö. (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- “Klor Fabrikasının Temel Atma Merasimi Yapıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11.07.1938.
- Kocabaşoğlu, U., Sak, G., Sönmez, S., Erkal, F., Ulutekin, M., Gökmen, Ö. ve Şeker, N. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kongar, E. (2006). *21. Yüzyılda Türkiye*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- “Kont Volpi Tetkikatına Devam Ediyor”, *Akşam Gazetesi*, 09.11.1929.
- “Kont Volpi’nin Temasları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 09.11.1929.
- Koraltürk, M. (1996). “Ali İktisat Meclisi (1927-1935)”. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(23): 47-64.
- Koraltürk, M. (1997). *Türkiye Ekonomisinde Bir Öncü Sümerbank*. Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti, İstanbul.
- Köhnen, G. (1965). *Dünya Ekonomi Tarihi*. (Çev. A. Tunay). Varlık Yayınları, İstanbul.
- Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. Bilgi Yayınevi, Ankara.

- Küçükkalay, A.M. (2016). *Dünya İktisat Tarihi*. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- “M. Morf Geldi”, Cumhuriyet Gazetesi, 26.05.1930.
- “Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu”, Resmi Gazete, 21.06.1935.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (1938). “Umumi Maden Durumu Türkiye”. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 11, 1-3.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (1938). “On Beş Yılın Bilançosu”. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 13, 7-24.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (1939). “Umumi Maden Durumu: Türkiye”. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 15, 3-8.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (1939). “Umumi Maden Durumu: Türkiye”. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 17, 5-15.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (1940). “Umumi Maden Durumu: Madencilüğimizin 17 Yıllık Bilançosu”. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 21, 451-469.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (1941). “Umumi Maden Durumu Madencilüğimizin 18 Yıllık Bilançosu”. *Maden tetkik ve Arama Dergisi*, 25, 423-442.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (1945). “Etibank 1935-1945”. *Maden tetkik ve Arama Dergisi*, 34, 316-318.
- “Mecliste Buğday Kanunu ile Diğer Muhtelif Layihalar Kabul Edildi”, Milliyet Gazetesi, 04.07.1932.
- “Meclisin Dünkü İçtimainda Tek Kitap, Teşviki Sanayi, Sümerbank Layihaları Kabul Edildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 04.06.1933.
- “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu”, Resmi Gazete, 30.05.1929.
- Mercan, M.S. (2019). “İktisadi Program (1930)”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3): 324-335.
- “Merinos Fabrikasının Endüstri Bakımından Kıymet ve Ehemmiyeti”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.02.1938.
- “Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 15.07.1934.
- Mert, M. (2018). “Kuruluş Yıllarında Şeker Sanayi ve Devletin Amaç Fonksiyonu”. *Tesam Akademi Dergisi*, 5 (2): 183-247.
- Metintaş, M.Y. ve Kayıran, M. (2016). “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (23): 33-82.

- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi. (1930). *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*. Ankara Sanayi Odası, Ankara.
- “Müteferrik: Toprak Mahsulleri Ofisine Devredilecek Müesseseler”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.09.1938.
- “Nazilli Kombinasyonunun Temel Atma Töreni”, Ulus Gazetesi, 25.08.1935.
- Nere, J. (1980). *1929 Krizi. (Çev. T. Vamık)*. Kalite Matbaası, Ankara.
- Ortabağ, E. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*. Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- Owen, R. ve Pamuk, Ş. (2002). *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Öcal, F. (hızl.). (2001). *Atatürk'ün Bankası Türkiye İş Bankası*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- “Ödünç Para Verme İşleri Kanunu”, Resmi Gazete, 18.06.1933.
- Ökçün, A. G. (1997). *İktisat Tarihi Yazıları*. Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara.
- Ökçün, A. G. (1997). *1920-1938 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*. Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara.
- Ölçen, A.N. (1982). “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu (drl). A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- Özçelik, N. (1995). *Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılığı 1923-1950*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, M. (2004). *Atatürk Döneminde Sümerbank (1933-1938)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Özer, M.H. (2014). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(02): 351-377.
- Özer, S. (2013). “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları”. *Turkish Studies*, 8/5: 595-613.
- Özgen, İ.F. (2007). *Cumhuriyet Dönemi'nde Celal Bayar'ın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul

- Parasız, M. İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi : 1923'den Günümüze Türkiye İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Polatoğlu, M.G. (2019). "Atatürk Dönemi'nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan Bir İktisadi Devlet Teşekkülü: Etibank". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38 (66): 444-478.
- Reuter, E. (1943). "Belediyeler Bankası". (Çev. O. Tuna). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 4 (1): 42-68.
- "Sanayi Kongresi Açıldı", Cumhuriyet Gazetesi, 23.04.1930.
- "Sanayi Kongresi: Kongresinde Verilen Kararlar", Milliyet Gazetesi, 30.04.1930.
- "Sanayi Kongresi: Kongre Milli İstihsalat İçin İttihazı Lazım Gelen Tedabiri İhzar ve Tasviple Mesaisini Bitirdi", Cumhuriyet Gazetesi, 30.04.1930.
- "Sanayi Planının Tahakkukuna Doğru", Milliyet Gazetesi, 14.08.1934.
- Selvi-Taşdan, Ö.C. (2015). "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Propaganda ve Halkla İlişkiler Bağlamında Değerlendirilmesi". G. Ürgel (ed.). *Propaganda: Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler*. Beta Yayınları, İstanbul, 39-59.
- Semiz, Y. (1991). *1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Semiz, Y. ve Toplu, G. (2019). "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45): 29-59.
- Serin, P. (1987). *Para Politikası (Tarihi- Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması)*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Serter, G. (2015). "Belediyeler Bankası'ndan İlbank A.Ş.'ye Bir Dönüşümün Öyküsü". *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 24 (4): 1-26.
- Silier, O. (1973). "1923-1935 Döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık". *Türk İktisat Tarihi Semineri*. Hacettepe Üniversitesi Senato Toplantı Salonu, 9-60.
- Silier, O. (1975). *1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü*. Mars Matbaası, Ankara.
- Suvla, R-Ş. (1945). "Tütün İhracatımızı Geliştirme Tedbirleri". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 5 (1-4): 83-95.
- Sümerbank. (1943). *Sümerbank, 11.7.1933-11.7.1943*. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- "Sümerbank Kanunu", Resmi Gazete, 11.06.1933.
- Şahin, H. (2016). *Türkiye Ekonomisi*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- "Şeker, Kahve: Layiha Hararetle Bir Münakaşadan Sonra Kabul Edildi", Akşam Gazetesi, 03.07.1932.

- “Şeker, Kahve, Çay: Meclis Dün Hararetli Bir Müzakereden Sonra Layihayı Kabul Etti”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.07.1932.
- Tarlan, S. (1986). *Tarihte Bankacılık*. Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Taşlıgil, N. ve Şahin, G. (2015). “Ekonomik Coğrafya Açısından Türkiye’de Krom”. *Avrasya Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi*, (4): 82-108.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (2001). *İstatistik Göstergeler 1923-1998*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- “Tefecilik Kalkıyor, Bir de Halk Bankası Kuruluyor”, Milliyet Gazetesi, 31.05.1933.
- Tekeli, İ. (2009). *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981). *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2010). *Cumhuriyetin Harcı 2: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tezel, Y.S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- “Ticarette Tağşişin Meni ve İhracatın Mürakabesi ve Korunması Hakkında 1705 Numaralı Kanuna Ek Kanun”, Resmi Gazete, 15.06.1936.
- Timur, T. (2008). *Türk Devrimi ve Sonrası*. İmge Kitabevi, Ankara.
- “Tohumlukların Gümrük Resminden İstisnasına Dair Kanun”, Resmi Gazete, 27.05.1930.
- Tokgöz, E. (2007). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Toprak, Z. (1988). *Sümerbank Holding A.Ş.*. Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Toprak, Z. (2010). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bankacılık Sektörü (1838-1991)”. *Geçmişten Geleceği Türk Bankacılık Sektörü*, Ankara; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
- “Toprak Mahsulleri Ofisi Kuruldu”, Cumhuriyet Gazetesi, 17.07.1938.
- “Toprak Mahsulleri Ofisinde Çalışmalar”, Cumhuriyet Gazetesi, 09.09.1938.
- Tuna, S. (2002). *Türkiye’de Devlet İşletmeleri (1930-1940)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

- Tuna, S. (2004). “Balıkçılık Kongresi (1-7 İlkkanun 1937)”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0 (6): 109-129.
- Tuna, S. (2009). *Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*. Derlem Yayınları, İstanbul.
- “Turhal Şeker Fabrikası 1.850.000 Liraya Mal Oldu”, Cumhuriyet Gazetesi, 21.10.1934.
- “Turhal Şeker Fabrikasına Ait Bir Heyeti Vekile Kararı”, Cumhuriyet Gazetesi, 23.11.1933.
- Türk, İ. (1982). “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu (drl). A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- “Türk Antrasit Fabrikası Açıldı”, Ulus Gazetesi, 11.12.1935.
- “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 25.02.1930.
- “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 9 Numaralı Kararname”, Resmi Gazete, 07.01.1933.
- “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu”, Resmi Gazete, 30.06.1930.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (1936). *Hissedarlar Umumi Heyetine 1935 Dördüncü Hesap Yılı Hakkında İdare Meclisi Raporu ve Murakıplar Raporu Bilanço Kar ve Zarar Hesabı*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (1937). *Hissedarlar Umumi Heyetine 1936 Beşinci Hesap Yılı Hakkında İdare Meclisi Raporu ve Mürakıplar Raporu Bilanço ve Kar Zarar Hesabı*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (1938). *Hissedarlar Umumi Heyetine 1937 Altıncı Hesap Yılı Hakkında İdare Meclisi Raporu ve Murakıplar Raporu Bilanço ve Kar Zarar Hesabı*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti. (1939). *Etibank 1938 Bilanço ve Raporlar*. Ankara Devlet Matbaası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti. (1939). *Sümerbank 1938 Senesi Bilanço, Kar ve Zarar Hesapları Tetkik ve Tahlil Raporu*. Ankara Devlet Matbaası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (1939). *Sümerbank 1938 Senesi İdare Meclisi Raporu ve Bilanço*. Titaş Basımevi, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Tarihçesi ve Görevleri*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.
- “Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkili Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 14.07.1932.

- “Tütün Kongresi: Kongre Dün Celal Bey’in Nutku ile Açıldı, Müzakereye Başladı”, Akşam Gazetesi, 16.04.1934.
- “Tütün Kongresi: Konferanslar Meselesine Devam Ediliyor”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.02.1932.
- “Tütün Kongresi Bugün Dağılıyor: İktisat Vekili Alınan Tedabirden Memnun”, Cumhuriyet Gazetesi, 18.04.1934.
- “Tütün Kongresi Dün Dağıldı: Kongrede Temenni Mahiyetinde Kararlar Verildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.02.1932.
- “Üçüncü Dokuma Fabrikasının Temeli Atıldı”, Zaman Gazetesi, 21.10.1934.
- Ülken, Y. (1984). *Atatürk ve İktisat*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Vural, İ.Y. (2008). “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (20): 77-114.
- Yay, G. (1998). “Atatürk Döneminde Para Politikası”. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 11 (31): 289-320.
- Yenal, O. (2017). *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- “Yeni Tesiatın Kıymet ve Manası”, Cumhuriyet Gazetesi, 03.04.1937.
- Yıldırım, V.E. (2014). *1923-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkilerinin Tarihi ve Ekonomik Açından Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Yıldırım, V.E. (2014). “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”. *Turkish Studies-Social Sciences Dergisi*, 9(7): 561-575.
- Yılmaz, N. (2005). *1923-1938 Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, N. (2007). *1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yiğit, A.A. (2012). “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayii Politikası”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (2): 315-326.
- Yurtoğlu, N. (2017). “Cumhuriyet Döneminin Öncü Bir Sanayi Kuruluşu: İzmit Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Müessesesi (1936-1960)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (60): 341-372.
- Yurtoğlu, N. (2017). “Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (1939-1960)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (96): 155-204.

- Yurtoğlu, N. (2019). “Atatürk Dönemi’nde Türkiye’de Deniz Yolları Politikası”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (1): 69-103.
- Yücel, H. (2017). *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*. Türkiye Barolar Birliği, Ankara.
- Yüzgün, A. (1982). *Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi*. Der Yayınevi, İstanbul.
- Zarakolu, A. (1958). “Türkiye’nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (1): 165-194.
- Zarakolu, A. (1973). “Memleketimizde Kanuni Karşılıklar Politikası ve Kredi Dağılımı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30 (1-4): 383-425.
- Zarakolu, A. (1981). *Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası*. Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Ankara.
- Zarakolu, A. (1982). “1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu (drl). A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- “Ziraat Bankasınca Tedarik Olunacak Tohumlukların Satış Zararlarının Ödenmesi Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 07.06.1930.
- “Ziraat Sergisi: Dün İsmet Pş. Tarafından Açıldı”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.01.1931.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Osmanlıca Türkçe Sözlük, “Alivre Kelimesinin Anlamı” <https://www.luggat.com/index.php#ceviri>. (erişim tarihi: 22.12.2019).
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Arşın Kelimesinin Anlamı” <https://sozluk.gov.tr/?kelime=AR%C5%9EIN>. (erişim tarihi: 21.11.2019).
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “İğ Kelimesinin Anlamı” <https://sozluk.gov.tr/?kelime=i%C4%9F>. (erişim tarihi: 20.11.2019).
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Navlun Kelimesinin Anlamı” <https://sozluk.gov.tr/?kelime=navlun>. (erişim tarihi: 22.12.2019).
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Okka Kelimesinin Anlamı” <https://sozluk.gov.tr/?kelime=okka>. (erişim tarihi: 21.11.2019).

EKLER

EK 1- Osmanlı Devleti'nde Kurulan Yabancı Bankalar (1847-1910)

Yıllar	Banka Adı
1847	Bank-ı Dersaadet
1856	Bank-ı Osmani
1860	Türkiye Bankası
1864	Şirket-i Umumiyyeyi Osmayıye (Çeşitli Sermayedarlar)
1866	Şirket-i Umumiyyeyi Osmayıye (İngiliz Sermayeli)
1868	İtibar-i Umumi Osmani Şirketi
1871	Avusturya Osmanlı Bankası
1872	İkinci İstanbul Bankası
1872	Kambiyo ve Esham Şirketi
1878	Şark Şimendiferleri Bankası
1888	Selanik Bankası
1891	Midilli Bankası
1909	Türkiye Bankası
1910	T. Ticaret ve Sanayi Bankası
1910	Osmanlı Bankası

Kaynak: Aydemir, 2005: 7-8.

EK 2- Osmanlı Devleti'nde Şube Açarak Faaliyet Gösteren Bankalar

Banka Adı	Merkezi	Şube Açış Tarihi
Credit Lyonnais	Fransa	1875
Alman Filistin Bankası	Almanya	1899
British Oriental Bank	İngiltere	1900
Anglo-Palastine Co.	İngiltere	1902
Atina Bankası	Yunanistan	1904
Sark Bankası	Yunanistan	1904
Wiener Bankverein	Avusturya	1905
Deustche Orient Bank	Almanya	1906
Societa Com.d" Orienta	İtalya	1907
İyoniyen Bank Ltd.	İngiltere	1922
Rus Ticari Hariciye Bankası	SSCB	1909
Deustche Bank un Disc. Gesellschaft	Almanya	1916
Bank İtalyana di Sconta	İtalya	1918
Guarentee Trust Co.	ABD	1917
Deustche Bank	Almanya	1909
Banco Di Roma	İtalya	1911
Banco co. İtalyana	İtalya	1919
Banka Marmaroş Blank ve şürekası	Romanya	1919
Holantse Bank Uni. N.V.	Hollanda	1919
Memaliki Sarkiyye Fransız Bankası	Fransa	1922
Amerikan Exp. Co.	ABD	1922
Sarki Karip Tic. Bank	İngiltere	1922
Anglo Levontin Bank Co.	İngiltere	1908
Banque Pranco Asiatuge	Fransa	1913
Banque Francis de payt d"Orient	Fransa	1918
Banguue de la Sein	Fransa	1918

Kaynak: Aydemir, 2005: 9

EK 3- Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Sonrası Kurulan Milli Bankalar (1911-1923)

Banka Adı	Kuruluş Tarihi
İstanbul Bankası	1911
Konya İktisadi Milli Bankası	1911
Adapazarı İslam Ticaret Bankası	1913
Karaman Milli Bankası	1913
Emvali Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914
Milli Aydın Bankası	1914
Emlak ve İkrizat Bankası	1914
Asya Bankası	1914
Akşehir Bankası	1916
Kayseri Milli İktisat Bankası	1916
Köy İktisat Bankası	1916
İtibar-1 Milli Bankası	1917
İktisad-1 Milli Bankası	1917
Manisa Bağcılar Bankası	1917
Konya Ahali Bankası	1917
Ticaret ve İtibar-1 Umumi Bankası	1918
Türkiye Umumi Bankası	1918
Eskişehir Çiftçiler Bankası	1919
Adapazarı Emniyet Bankası	1919
Konya Türk Ticaret Bankası	1920
İktisat Türk Bankası	1920
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922
Dersaadet Küçük İstikraz Sandığı	1923

Kaynak: Akgüç, 1992: 15

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Osman SUNTUR
Doğum Yeri - Tarihi	Manavgat – 12.10.1986
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Manavgat Lisesi
Lisans Diploması	Muğla Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	HSBC Bank A.Ş.
Çalıştığı Kurumlar	HSBC Bank A.Ş., Denizbank A.Ş., Garanti Bankası A.Ş.
E-Posta	suntur.osman@gmail.com